Миний абуу Гунгаа овогт Цэрэнбатаагийн мэлмий гийсний 100 жилийн ойд зориулав

НОГООН ДЭВТЭР

Аравдугаар цуврал

БУРХАН БАГШ БЭЭР
ДЭЭДСЭЭС ЗАЯАСАН ТӨРӨЛХ НУТАГТ МИНЬ ЗАЛАРЧ
ДЭЭДИЙН НОМЫН УВИДАС ХАЙРЛАСАН НЬ

МБШТөв Гандан хийдийн гавж
Доктор, Ph/D нэрийг зүүгч Ц.Отгонбаяр

Улаанбаатар, 2018 он

ДАА 294.3
ННА 86.4
О-535

GREEN BOOK 10*th*

Executive editor: Shiravjamts Otgonbayar
(Ph.D) Student of historian programm Ëotvos Lórand university (ELTE)
Department of modern and Contemporary history

НОГООН ДЭВТЭР 10 *дугаар цуврал*

Хянаж редакторласан: Унгар улсын доктурант О.Ширавжамц

Эх бэлтгэсэн: Доктор П.Яндий
Заямонгол овогт О.Ширавсингэ

“Бэмби сан” ХХК-д хэвлэв.
Улаанбаатар 2018 он

ISBN: 978-99978-980-2-9

Printed for free distribution by
The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation
11F, No. 55, Sec. 1, Hang Chow South Road, Taipei, Taiwan, R.O.C.
Tel: 886-2-23951198 , Fax: 886-2-23913415
Email: overseas@budaedu.org
Website:http://www.budaedu.org
Mobile Web: m.budaedu.org
This book is strictly for free distribution, it is not to be sold.
ЗАРЖ БОРЛУУЛАХЫГ ХОРИГЛОНО

УЯЛГА ҮГ

Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын уугуул “АмВай” /AMWAY/ компанийн алтан захирал Жамцын Булгантамир бээр хайрт өвөө Заяын хүрээний өвгөн хуврага Г.Цэрэнбатаагийн мэлмий гийсний 100 жилийн ойг тохиолдуулан энэхүү номыг ивээн тэтгэн хэвлүүлж олны хүртээл болгож байгаад маш их талархаж байгаагаа илэрхийлье. Арван цагаан буян дэлгэрэх болтугай.

МБШТөв Гандан хийдийн гавж
Доктор, Ph/D нэрийг зүүгч Ц.Отгонбаяр

ГАРЧИГ

УЯЛГА ҮГ 3

БУРХАН БАГШ НУТАГТ МИНЬ ЗАЛАРСАН ТУХАЙ ЭШЛЭЛҮҮД. . .6

Бидний явсан анхны аялалын маршрут 17

АНХДУГААР ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ БАГИЙН ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН ГАЗРЫН МАРШРУТ 18

ХОЁР ДАХ УДААГАА ӨВӨРМОНГОЛД ХИЙСЭН ЭРДЭМТЭДИЙН БАГИЙН ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭ 20

ӨВӨРМОНГОЛ ЭРДЭМТДИЙН ТАЙЛБАР 21

АРВАС АРЖАЙ ОРОН БОЛ ЧИНГИС ХААНЫ НАЙМАН ЦАГААН ОРДЫН ЛИН УЛСЫН ҮЕ ДЭХЬ ТАХИЛГЫН ГАЗАР МӨН 21

АРЖАЙ АГУЙН ДАХЬ ЧУХАЛ ХЭДЭН АСУУДЛЫГ ЗАДЛАН ШИНЖЛЭХ НЬ. 35

ШАРЫН ШАШИН ОРДОСТ. 47

НИНШИЯНЫ ХОТОН ҮНДЭСТНИЙ ӨӨРТӨӨ ЗАСАХ 72

ОРНЫ ЦЭН ДҮН СИЯНЫ "ҮХРИЙН ЭВЭРТ" УУЛЫН БУРХАН ШАШНЫ ТУХАЙ ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА. 72

ЦАГААН ЛЯНХУА ХОТЫН ТУХАЙ ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА 73

ОЛОН НОХОЙН ЧАРГЫН ТУХАЙ 74

МОНГОЛ ЛАМ НАР, ЭРДЭМТДИЙН ТҮВДЭЭР 82

БИЧСЭН ЛИ ОРНЫ ТУХАЙ СУДАЛГАА 82

ӨВӨР МОНГОЛЫН ЛАМ ДАРАМДАЛАЙН СУДАЛГАА. 82

ХАЛХЫН ИХ ЭРДЭМТЭН ЗАВА ХЭМЭЭХ ДАМДИН ГАВЖИЙН СУДАЛГАА 83

ПАХИЯАН ХУУШААНЫ ЗАМЫН ТЭМДЭГЛЭЛ. 90

ЭРДЭМТЭН АКАДЕМИЧ, ТҮВД СУДЛААЧ Д.ЦЭРЭНСОДНОМЫН НЭЭЛТ 94

Хаадын уг эх хэмэээх эртний судраас эшлэл 99

ХУТАГТ ҮХЭРТ УУЛАНД АЙЛТГАСАН БУРХАН БАГШИЙН БОШИГ ЛҮНДЭН 110

ХУТАГТ ҮХЭРТ УУЛАНД АЙЛТГАСАН БУРХАН БАГШИЙН БОШИГ ЛҮНДЭН 128

Ц.ОТГОНБАЯРЫН ТҮВД СУДРУУДААС 141

ОРЧУУЛСАН АЖИГЛАЛТУУД 141

ЗАЯЫН ХҮРЭЭНИЙ ӨВГӨН ХУВРАГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН МЭЛМИЙ ГИЙСНИЙ 100 ЖИЛИЙН ОЙД 142

ААВЫН МААНЬ ДУУЛДАГ БАЙСАН УРТЫН ДУУНУУД 142

ЛАМ ГУРВАН ЭРДЭНЭ 142

ГУРВАН АЧ 144

ГУРВАН ЭРДЭНЭ ДОР ДААТГАХУЙ 148

ХУРДАН САЙХАН 151

ЛХАМ БУРХАНЫ МАГТ ДУУ 152

АСАРЫН ӨНДӨР 154

ӨВГӨН ХУВАРГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН ӨВРИЙН ДЭВТРЭЭС 156

НЭГ. ЗАЯЫН ХҮРЭЭНИЙ ЦАМ БҮЖГИЙН ГОРИМ 156

ХОЁР. ГАНЖУУРЫН ХУРААНГУЙ СУДАР МОНГОЛ ХЭЛ ДЭЭР ОРЧУУЛАН ХҮМҮҮСТ ТҮГЭЭДЭГ БАЙВАА 163

ГУРАВ. ӨВГӨН ХУВАРГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН ШАШНЫ ОН ТООЛЛЫН ХЭЛХЭЭ СУДАР 166

МИНИЙ БУУРАЛ АБУУ МИНУУ 170

БУРХАН БАГШ НУТАГТ МИНЬ ЗАЛАРСАН ТУХАЙ ЭШЛЭЛҮҮД

Сайн цагийн мянган Бурханы дөрөвдүгээр болох Шагжатүв буюу Бурхан багш, 2560 жилийн тэртээ Гурван их галавт буян хурааж, 34 бодьсадва дүр дамжин төрж эртний энэтхэгт илт тугуулгасан Бурхан болсон билээ. Мэндлээд 81 сүүдэр зооглоод нирваан дүрийг үзүүлэх хүртэл хамаг амьтаны тусыг бодоогүй ном сургааль айлдаагүй хором ховор байдаг. Сургаалийг эмхэтгэхэд Ганжуурийн 108 боть түүний тайлбар сэлт 225 боть бий. Ангилавал Винайн, Авидармийн Судрын гэх гурван аймаг савд багтддаг. Бас судар дандарын аймагт хувааж болно. Бурхан багшийн Энэхүү номлолууд дотор Бидний өвөг дээдсийн үед эх нутагт минь иш бошиг үзүүлэн ном номлосон тухай Ганжуурын хураангуй гэгддэг СУНДУЙ хэмээх их хөлгөн судäрт байдаг. “Бурхан багш Үхэрт ууланд үзүүлсэн иш бошиг” сурвалжаар дэлгэрэнгүй тайлбарлахыг оролдож буй билээ. Өмнө энэхүү сэдвээр Зава Дамдин гавж Алтан дэвтрийн хоёрдугаар бүлэгтээ Ли орон бол монголчуудын өвөг дээдэс болох тухай зан заншил соёл иргэншил нэгтэй олон зүйлээр ижил хэмээн бичсэнийг, Эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн ҮЛГЭР ДОМГИЙН ЛИ орон үнэхээр манай өвөг дээдсийн нутаг гэж бичсэн ба Түүний эрдэмтэн шавь Л.Хүрэлбаатар нь бас багшийнхаа ажлыг үргэлжлүүлэн судалж Тансан лам Баруун газар зорчсон тэмдэглэл тэргүүтэй олон зохиолыг судалж Тансан ламыг монгол нутаг тэр тусмаа ЛИ оронд явж байхад тэндэхийн хүмүүс Бурханд сүжигтэйгээр барахгүй ламтан өөрөө Шанти дэва гэгээний “Бодьсадын явдалд орохуй “бүтээлийг нутгийн олонд номносон тухай түүх намтарыг судалж нийтийн хүртээл болгосон байдаг бол Академич Ш.Бира судлаад ЛИ орныг өнөөгийн хотонгууд гэж хэлдэг билээ. Мөн өөр нэг эрдэмтэн академич Д.Цэрэнсодном бээр судлан шинжилж Эртний ном зохиолд гардаг ЛИ улс болбоос тэнгэрийн орон гэж орчуулагддаг гэдгийг хэл бичгийн шинжлэлээр магдлан үзэж энэ бол монгол нутаг гэдгийг тогтоохдоо хүннү хэлэнд тэнгэрийг ЧЭНЛИ гэх буюу чэн гэдэг нь хаягдаад ли нь үлдэж гэсэн гаргалгаа дэвшүүлсэн. Жишээ нь хүннү хэлэнд үлүү гэдэг үг нь луу. үсүү гэдэг үг нь сүү гэх

зэргээр үг сунжиран ирсэнийг хэл бичгийн ухаанаар тайлбарлаж ЛИ орон бол монгол нутаг маань гэж нээлт хийсэн гэдэг. Тэд хаадыгаа ШАНЮ гэдэг байсан ба тэр нь тэнгэрийн язгуурт хөвгүүн гэж хүннү хэлнээс орчуулагдаж байгаа нь түүнийг бас давхар нотолж байна. Манайхан ч гэсэн тайж ноён удамтай тэнгэр язгууртай гэх хүмүүс одоо ч олон байдаг нь учиртай. Монголын нууц товчоонд Вөртэ Чоно, Гоо марал хоёроос эхлэн Довуу мэргэн, Түүний хатан Алангоо таван хөвүүн төрүүлж түүний сүүлийн гурван хөвгүүн Бугу хатаги, Бухату салжи, Бодончор нар эцэг тэнгэрт халисаны дараа гарсан хар элэгийн зарц малиг даяны хөвүүн хэмээн гадуурхаж хөөн явуулахад ядарч зовох тэднийг харцагаа шувууд тэргүүт жигүүртэн урьдын улбаагаар хөвүүдийг тэжээн амин зуулаг өргөсөөр том болов гэдэг ба Алангоо өчихдөө үүрээр тооноор хурц шар гэрэл орж нар зөв эргэн гарахад би хээлтдэг гэдэг нь тэнгэр хээлтүүлсэн гэх ба түүнээс хойш монголчууд тэнгэр язгууртай гэж ярьдаг болсон гэж үздэг. Эрдэмтэн их лам Шавран Ишсамбуу бээр монгол хүмүүнийг үүслийг Анааваад буюу дээд тэнгэрийн их далайгаас хун шувуун сүрэг болон байгаль далайд буун ирж түүнээс монгол хүмүүн үүссэн, галт шувуун учир гал махбодьтой, асар тэнгэр байсан учир одоо болтол хоорондоо дайсагналцдаг. Найман гишүүн төгөлдөр амттай анаавад их далайнхаа усыг санагалзан монголчууд өлсөхөөсөө урьдаж ам их цангадаг учир нь тэр хэмээн зохиол бүтээлдээ тусгасан. Үүнийг би туйлын үнэн гэж санадаг. Манай монголын эрт үеийн түүхийг харахад гадны дайсанд эзлэгдсэн нь ховор гагцхүү өөр хоорондоо тэмцэлдэж монголчуудын тамын тогоо харуулгүй өөдөө гарах нэгийгээгээ татаж унагадаг тул харуул хэрэггүй гэж гадныхан шоглож ярьдаг нь үнэний ортой. Саяхан японд Сумо бөхийнхөө түрүүг монголчуудаас яаж авах бэ хэмээн арга бодоцгоож зарим нь монголын түүхийг судлаж гэнэ. Тэгээд монгол хүн гадны хүнд дийлдэхгүй зөвхөн өөрснөө бие биенээ дийлэхийг японручууд ойлгоод хакүхо Даваажаргалыг хүргэнээ болгож япон хүнийг сумо д ялуулсан гэх онигоо байдаг. Иимээс бид эвийг хичээх чухалтайг сануулсан ишлэл юм. Дээр дурьдсан Алангоо хатны гэрлээр хээлтдэгийг эргэлзэж байгаа бол тиймэрхүү жишээ бий, тогос хэмээх ганган шувуу гагцаар байхдаа тэнгэр их дугарч бороо орох үед хээлтэй болдог сонин үзэгдэл одоо ч байсаар байна. Мөн Заваа ламын хорчойнжун буюу монголын түүх бүтээлд эзэн богдыг хаан ширээнд залах ёслолын үед нэгэн үл танигдах шувуун нисэн

ирж гурав тойрон Чингис Чингис Чингис хэмээн дуугарснаар Хааны алдарыг ЧИНГИС ХААН хэмээн нэрийдсэн. Түүгээр үл барам түүнийг их хүч чадал нууцын эзэн Очирваан бурханы хувилгаан хэмээн тайлбарлаад эзэн хааны хүч чадалыг Очирваань бурханы хувилгаан болохоор энэ дэлхийг тохинуулах хүч энергитэй төрсөн тэрнээс энэ дэлхий дээр ухаан заль төгссөн нөхөд цөөнгүй байсан ч түүнтэй адилгүй гэж үздэг. Тэгээд ч манай дээдэс олон бурхадын дотроос Очирвааныг залан тахиж монгол нутагаа даалгасан гэдэг.

Эрдэмтэн академич Д.Цэрэнсодном бээр Хаадын уг эх хэмээх босоо монголоор наймтын барын хэмжээтэй цаасан дээр биирээр бичсэн нэгэн сурвалж бичигт үхэрт хаданд бурхан заларч ном айлдсан гэж дурьдан бичихдээ.күмүсүлүн хэмээх галигласан үгийг "хүмүүн ус" хэмээн монголчилсон байгааг би түвд эх сурвалжийг нь харицуулж үзээд өөр утгатай гамасала хэмээх санскрит үг гэж бодож байна.

Эрдэмтэн Дунгарлувсанпрэнлайн тайлбараар бол сайн цагийн мянган бурхан энэхүү гамасала гэх суварга байгаа газарт заавал заларч ном айлдах бошигтой ба эхний дөрвөн бурхан заларсан гэж үздэг учир дээрх күмүсүлүн гэдэг үгийг хүмүүн ус гэж тайлбарлах нь зохимж багатай гэж үзэж байна.

Тэгэхээр олон эрдэмтэн үлгэр домогийн “ли” орныг эх нутаг минь байсан гэдгийг нэгэн дуугаар нотолж байгааг та бүхэн харж байна тэгвэл одоо үхэрт ууланд бошиглосон зарлигийн талаархи тайлбартаа орвол

1-рт Бурхан багш өөрийн аман гэгээнээрээ айлдсан болохыг хүн бүхэн хүлээн зөвшөөрч Бурханы айлдсан судрын чуулган болох Ганжуурт багтаасан нь уг сударыг жинхэнэ номлооч бурхан болохыг баталж байна

2-рт Энэхүү судар санскрит эх, түвд эх, монгол ганжуурийн эх зэрэгт ямар нэгэн зөрөө байхгүй бүгд л тэнгэрийн тэнгэр гэж Бурхан багши йг нэрлэж байгаа нь Энэтхэгт айлдсан судруудад Бурхан багшийг “гани намжийн чого” буюу хоёр хөлтөний тэргүүн гэж дээдэлж нэрлэдэг бол Ли орныхон бурхан багшийг дээд манлай хэмээн тэнгэрийн тэнгэр буюу ли орны тэргүүн лидэр гэсэн утга илэрхийлж байгаа нь манай нутгийг тэнгэрийн орон гэж тодорхой нэрлэсэн нь тэнгэрүүдийн оронд заларч багш болж хүндлэгдээд

тэдний манлай гэсэн утгаар бичигдсэн нь бас нэг нотолгоо гэж бид үзэж байна.

3-рт Бүх эх болох ганжуурт ЛИ орон гэж ямар нэгэн өөр дуудлаггүй өөр шилжсэн утгагүйгээр түвд санскрит монголоор бичиж байгаа нь ЛИ орон гарцаагүй байсан Бурхан заларсан гэдгийг ямарч эрдэмтэний маргаангүйгээр харуулж байна.

Хамгийн сонирхолтой нь Бурхан ном номлосон “үхэр уул” гэх газар олон байдаг. Непалд Бурхан багш мэндэлсэн Наганзана мөрний ойролцоо зүүн хойд талд, Энэтхэгийн хойд тал жаму касмир муж эртний моголчуудын орших тэр нутагт, түвдийн амдүүд гэх гурван газар байдаг боловч тэдгээр нь газарзүйн хувьд таарахгүй байгаа юм. Яагаад гэвэл Үхэрт ууланд бошголсон судартБурхан багш тус газарт заларч хойшоо харан зогсож ирээдүйд миний шашин умраас умарт дэлгэрнэ гэж бошголон адисласан гэтэл непал, энэтхэг улсын хойно одоогоор Бурханы шашинт улс орон байхгүй байна. Нөгөөтэйгүүр Үхэр уул нь байдаг ч ЛИ орны газарт багтахааргүйгээр барахгүй хатан гол нь ч байхгүй байгаа нь үүнийг дахин нотлоно.

Тэгэхээр энэхүү эрээд байгаа газар маань

1-д хатан голын ямар нэгэн онцгой бэлэгдэлтэй эрэг газар,

2-д Үхэрт уултай холбогдох нэршилтэй газар,

3-д хэзээ үл эвдэрэх адист суврага байх гэсэн гурван номинац хангах хэрэгтэй болсон гэж бид үзсэн.

Үүний тулд Дэлхийн монгол туургатан бурхан шашинтны их хуралын тэргүүн болох миний бие Ц. Отгонбаяр гишүүд болох, ОХУ ын сангхийн Ширээт буряд лам Балдан Базаров, Халимаг лам Орогхар Цырэндоржиеев , Тива лам Санжай, Өвөрмонголын шанши муж Сиян хотын өршөөлийг дэлгэрүүлэх хийдийн дэмчи лам Баянсан,

Өвөрмонголийн өөртөө засах орны соёлын яамнаас Буян, манж судлаач Өлзиймэнд, газарчин Хас тэргүүтэй хээрийн судалгааны баг 14 хоногийн томилолтоор хатан голын ай сав буюу Ордос хошуугаар хатан голыг даган 2500 гаруй км газар аялсан юм.Аялалын үр дүнд Бурханы шашин дэлгэрч байсан тухай олон баримтуудтай олж танилцсан.

Жишээ нь Ордсын зүүн талд орших Далт хошуунд байх Бурхан багш заларсан гэх бурханы сэрэг дүр бүтээсэнтэй танилцлаа.

Далт гэх үгэн дээр олон тайлбарыг нутгийн өвөгчүүлээс олж сонссон.

Дээр үед хонины далаар мэргэлдэг ба хонины дал бол одоогийнхоор нэрийн хуудас болдог ба тэр айлын хот, хар цагаан хил ам хүний омог зэргийг тус айлын далаар шинжиж шууд бодит мэдээлэл хэлдэгээс гадна түүнийг уул овоондоо өлгөж байгаль дэлхийдээ гэр орноо танилцуулах нэрийн хуудас болгон шүтээндээ хадгалуулан даатгадаг байжээ.

Одоо ч зарим газар тэгдэг.Мөн монголчуудыг төвдүүд Согбу гэж дууддаг үүнийг орчуулбал далт гэсэн үг болдог бөгөөд дал шүтлэгтэн гэх дээрх утгатай дүйж байна. Ордосын урд талаар хил залгах шанши мужийн зааг дээр орших МЭ 2-3 зуунд хамрагдах бурхан шашинтай байсан гэх БөөБөө хааны хотын туурьтай танилцлаа. Чингис хааны онгонд бараалхлаа. Эзний отогоор орлоо. МЭ 6-7 зуунд хамрагдах Аржийн уулын сүмээр орж танилцлаа.Энэ нь үнэхээр уул нүхэлж хаданд сууж дияан хийдэг архад лам нарын дэлхийд байхгүй хосгүй өв байлаа.Ингэж тойрч явахдаа үхэрийн холбогдолтой үхэр толгой үнээн хад гэх арваад газар очисон боловч хатан гол , суврага хоёроосоо хол эсвэл аль нэг нь байхгүй байсаар арга барагдуулж сүүлдээ манай хамт яваа нөхдүүд өөрсдийнхөө төрсөн газар луу ойртуулах арга хүртэл хийж хатан гол манай нутгаар урсаж байгаад урсгалаа солисон гэж хүртэл хэлж байсныг нуух юун.

Зарим маань залхаж бүтэн тойроод явж байтал гэнэт нэг шавар дагзанд амьдардаг ядуувтар тосгоны дэргэд эртний сүмийн туурь байхыг үзээд тэндэхийн хүмүүсээс асуугаад мэдэхгүй тул Өвөрмонголын архивийн хүмүүстэй утсаар холбогдон асуухад нисэж ирсэн сүм нэртэй байхаас гадна ойрхон үхэр хадан хошуу нэртэй газар байдаг бөгөөд түүнийхээ билиг тэмдэгээр бухан хөшөө босгосон хөх хотоос баруун урагш 150км орчим өвөр монголын чиншү хошуу шанши мужтай хиллэдэг ЛЕОНИВАН гэх газар очтол хатан гол маань огцом мушгирч яг хос загас шиг урсгалтай сайхан газрыг олж хараад найман тахилын нэг болох бэлгэдэлтэй газар гэж бид баярлаж сууж байтал нөгөө эрэг дээр нь хуучин харуулын цамхаг харагдав.. Ядан байж очиж үзвэл цаахан нь 100 м газар

хуучны дуган суварга бараг эвдрээгүй байсанд бид үл эвдрэх адист суврага хэмээн дуу алдацгааж тус газрыг энэ гэдэгт манай шинжилгээний баг найдвартай нотолсон олсон гэж ойлгож байлаа. Яг ном дагуу Хатан гол тэгэж хос загас шиг мушгирсан газар өөр байхгүй үхэрт хошуу нэртэй тохой,. үл эврэх адист субрагтай газар энэхэн дэлхий дээр өөр хаана ч үгүй бөгөөд цагаан хэрмээс хойш хүннү гүрний нутаг тул эх монгол нутагт минь Бурхан багш морилон саатаж ирээдүйд миний шашин умраас умарт дэлгэрнэ гэж бошиглон үлдээсэн газар гэдэг нь дээрхи гурван асуулганд таарч нотлогдлоо гэж бидний олон улсын баг үзэж энэ удаагийнхаа гурван улсын бүрэлдэхүүнтэй судлаач эрдэмтэдийн багтай 3000 орчим километр зам хатан голоо даган ордосыг нар зөв тойрон туулж 14хоног зарцуулсан аялал маань амжилттай төгслөө.

Эзэн Чингис богдын онгоны дэргэд Өвөр Монгол лам Баянсан, Оросын холбооны улсын Буриадын лам Балданбазаров нарын хамт.

Гурван мужийн уулзвар дахь Үхэрт хавцал.

Хавцал дээрх суварганы суурь.

Өвөр Монгол лам Баянсан, Оросын холбооны улсын Буриадын лам Балданбазаров, Өвөр Монголын соёлын хорооны ажилтан Буян нарын хамт. Үхэрт хавцал дахь хийдийн туурь

Өвөр Монгол лам Баянсан, Оросын холбооны улсын Буриадын лам Балданбазаров, Манж судлаач Өлзиймэнд, судлаач Амараа нар.

Далд хошуун дахь Баясгалангийн сүм. Бурхан заларч ном номолсон түүхтэй.

Шанший муж МЭ 4-р зууны Бөөвөө хааны байгуулсан Цагаан хот.
Бурханы суваргын дэргэд.

Ордос, Аржийн сүм уулын агуй дотор.

Аржийн сүм уулын гадна талд.

Чингисийн онгон

Чингисийн онгоны үүдэнд

Бидний явсан анхны аялалын маршрут

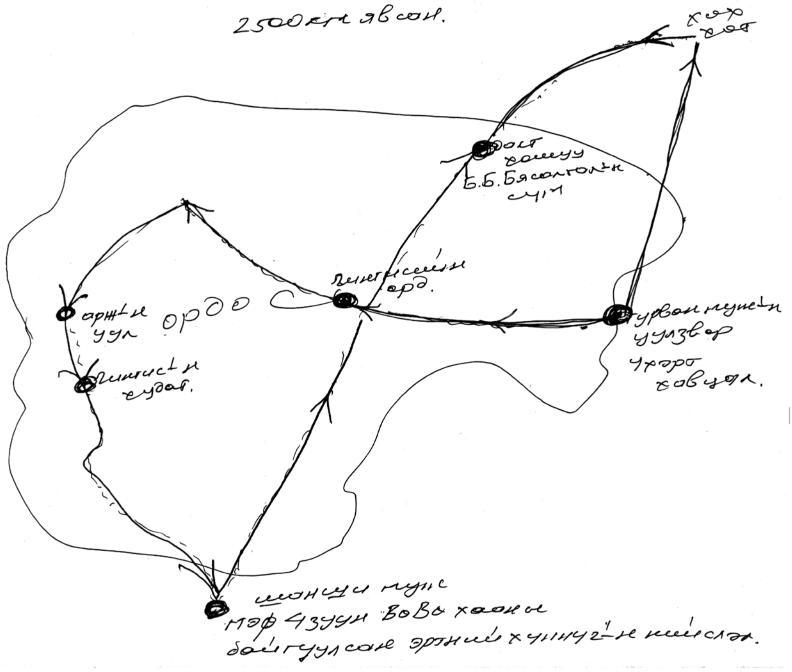

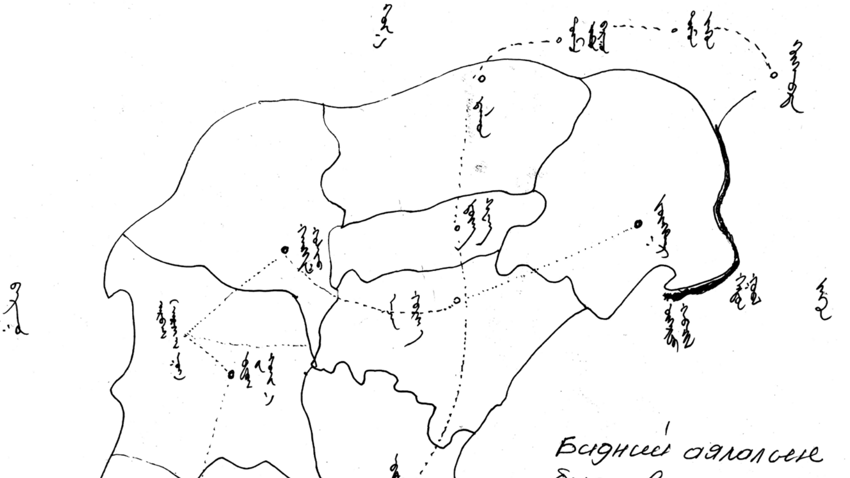

АНХДУГААР ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ БАГИЙН ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН ГАЗРЫН МАРШРУТ

2016 оны 3нсард явсан бидний эрдэм шинжилгээний багын явсан товч маршрут хөх хотоос гараад далт хошуугаар орж зандан зуу хэмээн нэрлэгдэх бурхан багшийн босоо дүртэй газраар очиж уг гарвалтай нь танилцав.Түүнийг шагжамүнийн сүм гэж нэрийддэг юм билээ.Байрлал нь Далан хар уулын монь хэмээх ноён оргилоос урагш 50км зайтай хатан голын өмнө эрэг дээр оршдог газар юм.Цааш эзэний хороогоор оров. Сүм байрладаг Чингисийн онгонд бараалхав.Цааш Үйзэн хошууны төв галуут балгадаар дайран тус хошууны хараа сүлд сумаар дамжин шанши мужид орших цагаан лянхуан хотын туурийг үзэн судлав. Тус балгад нь өвөрмонголын хил болон хятадын шанши мужийн зааг дээр байрладаг.Батын тохой гэж бас нэрлэдэг газар ойрхон байв. Монгол угсааны зүүн Жин гүрний үеийн Хайлан БөБө хаан бээр байгуусан бөгөөд хаан өөрөө Бурханы шашинтай байжээ. Олон газар мөргөлийн суварга байгуулсан туурь нь одоо ч харагдсаар байгаа.Тэр хотыг бас Холлян хот гэж тэмдэглэсэн тохиолдол олон бий гэв. Бид хамгийн урд цэг хятад өвөрмонголын хилээс нар зөв эргэн хатан голоо даган ордосын нутгийг гороолохдоо ордосын өмнөд хошуу болох олзоч балгасанд очиж тэндэхийн номын санд орж номзүйн ажил нэг хийв.Тэнд өвөрмонголын түүхч ном цуглуулагч Сундуй гуайтай хөөрөлдөв. Цааш отог хошууны улаан балгадаар оров. энд бас номзүйн судалгаа болон нутгийн хүмүүстэй уулзаж хөөрөлдөв. Цааш хөдлөн хатан голын өмнөд эрэг болох Арвис уулын энгэрт байрлах арзайн агуйн сүмд бараалхав. Энд үнэхээр олон агуйн сүмүүд бараг хэвээрээ шахуу хадгалагдаж үлдсэн маш сайхан ховор бурханы шашины дурсгалт сүмүүдийг нүдээр үзэж сайхан явлаа. Мөн бид хөдлөөд Отог хошууны олон нохойн чарга буюу Чингисийн зуун худаг гэдэг газар очиж эзэн богд маань ямар хэрсүү д ухаантай болохыг олж үзэн биширч явлаа. Биднийг Шинзо сумын дарга Үнэр дагуулан өөрийн нутаг орныг танилцуулж өвөрмөц онцлогтой зоог барин дайлав.Ингэж ордосыг нар зөв гороолов.Тэгээд цааш Зүүнгар хошууны төвд очиж тэндэхийн орон нутгийн байдалтай танилцав. Дараа нь хөххотын Чиншихэ шинин гэх газраар явж байгаад Пилаши

буюу нисэж ирсэн сүмтэй тааралдаж түүхийг нь асууж сураглаваас маш их анхааран судлах зүйл маань болж Хувилай хааны үед харуулын цамхаг байсан сүм шиг газрыг санамсаргүй олж асууж суртал алдарт Лониван буюу Үхэрт тохой нэртэй газар хатан гол хос загас мэт эргэж тохойрсон эмэгтэйчүүдийн сүмтэй суваргатай бидний хайсан газар мөн байлаа гэж үзсэн ингээд аялал маань хөх хот орж хурал хийгээд өндөрлөв.

Хос загасны бэлэгдэлийн талаар өгүүлбэл ээл ивгээл өгдөг өлзийт найман тахилын нэг ба манай төрийн сүлд болсон соёмбын голд ч байрладаг арга билгийн дээд хос төрт ёсны улбаа хэзээд ч үл аних төрийн мэргэн хараа зэргийг билэгшээсэн байдаг нь Бурханы номын дуун адистэдийн хүч хэзээ ч тасрашгүй гэдгийг сануулах маш сайхан бэлэгдэлт газар байлаа. Бидний нээлт хийсэн гээд байгаа газраас 5км зайд байх нисэж ирсэн сүмийн тухай өгүүлбэл: тэндэхийн хүмүүс эрт дээр үед нэгэн бороо орж манан бууугаад манан бороо арилахад энэхүү сүм гэнэт харагдсан гэдэг домогтой хэдий үеийг нь мэдэхгүй гэж тайлбарладаг юм билээ. Бурхан багш бээр энэхүү газар ном номлоход ядаж ном айлдахыг хүссэн өглөгийн эзнээс гадна олон мянган архад даажинба нөхөр сэлт хуран цуларсан гэж уг номонд бичсэн байдаг.

Тиймээс тэдгээр ирт чадалт шавь нар нь үүл хөлөглөн орд хийдээ ирт хувилгаанаар барьсан байж болох талтай

ХОЁР ДАХ УДААГАА ӨВӨРМОНГОЛД ХИЙСЭН ЭРДЭМТЭДИЙН БАГИЙН ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

Дээрхи эрдэмтэдийн багаас цөөхөн хэсэг нь Бурхан багшийн ном номлосон газрыг дахин нэг үзэхээр аялалдаа гарав.Яагаад гэвэл Алшаа нутгийн ахмад эрдэмтэн Алшаа судлалын удирдагч бас тэр нутгийн эрдэм соёлын ордоны дарга эрдэмтэн Цогт гуай бидний аялалыг сонсоод олон удаа өгүүлэг тавьж нэг удаа нутагт минь ирж үзээчээ.Эртний үгэнд зуу сонсохоор нэг үз гэж байдаг гэсээр биднийг дуудаж бид анайхан л хөх хотдоо цугларч аваад хөх хотоос зүүн урагш Вагоноор өдөр шөнө 24цаг орчим 800 гаруй км яваад Ниншагийн хотон үндэстний өөртөө засах оронд ирэв.Биднийг Цогт тэргүүтэй албаны хүмүүс угтаж авав. Биднийг дагуулаад Чинтүнша хошуунаас зүүн урагшаа 20км яваад НЮ ШҮ ШАН буюу үхэр тэргүүт ууланд авчирлаа. Тэнд хятад хүмүүс Бурхан ном айлдсан газар хэмээж олон сүм хийд барилга дүүрэн байв. Аль нь хуучны аль нэг шинэ барьсан болохыг Цогт гуай тайлбарлаж байлаа. Үнэхээр хатан гол нь хажуудаа үхэр тэргүүт уултай олон янзын суваргатай гаас гадна одоо болтол хүмүүс Бурхан багшийн жил бүр болдог их баяр дүйцэн өдрийг тэмдэглэдэг. заншилтай бурханы орон байлаа. Нэг заншил нь Зуны тэргүүн сарын 15 ны Бурханы гурван их баяраар эндэхийн хүмүүс олноор ирж уншлаганд суугаад дараа нь хатан голд хэдэн арван машинаар нь амьд загас өргөдөг ёслолыг Бурхан башийн ном номлох тэр үеээс уламжлан авсан гэж ярьдаг нь сонин содон санагдаж байв.

Сүүлд нь өгүүлэхэд Саманда бадра буюу ерөөлийн хаан хэмээх сударт: **маонгалбаа** хэмээн долоон удаа ирээдүй сайн сайхан болгохын төлөө адислан буйгаас гадна ТАМЖИДГАДҮ ДАГИ ЧОЙДОНДҮҮ буюу амьтан бүхэнд ойлгогдох тус тусын хэлээр номоо зарлигласан заавал орчуулах шаардлаггүй хэмээдэг. Бас САНЖЭ МИДВИЙ САВЧОГ МИД буюу бурхангүй газар гэж үгүй тул тэнд энд гэж талцан түвдийн бурханы шашин, монголын бурханы шашин , энэтхэгийн Бурханы шашин гэж ангилах нь зохисгүй. Жишээлбэл амтат бурамыг аль талаас нь долоосон ч амт нь адилхан гэж Бурхан номолсончилэн ялгаварлан ангилаж болохгүйг сургасан болохоор монгол нутагт битгий хэл айл болгонд хүн бүрийн дотор бурхан оршин заларч байгаа билээ.

ӨВӨРМОНГОЛ ЭРДЭМТДИЙН ТАЙЛБАР

АРВАС АРЖАЙ ОРОН БОЛ ЧИНГИС ХААНЫ НАЙМАН ЦАГААН ОРДЫН ЛИН УЛСЫН ҮЕ ДЭХЬ ТАХИЛГЫН ГАЗАР МӨН

Ренчиндорж (Отго хошууны түүх ойллого
найруулах албан гэрийн дэд хянан орчуулагч)

Агуулгын товч: Арвас аржай орон бол Чингис хааныг тэнгэрт хальсны дараа хамгийн анх гэрээсэлсэн шүтээний цагаан ордыг байгуулсан газар болох мөртлөө XV зууны дундуур хамаг монголын ерөнхий шүтээн найман цагаан орд анх бүрэлдсэн газар болно. Өгүүлэлд Чингис хааны тахилгын зан үйл болон Аржай агуйн соёлтой холбогдсон хээрийн байцаалт, тулгар бичиг, домог яриа, эртний бууръ архивийн материалд, Арвас уул Аржай агуй бол Чингис хаан хамгийн анх цагаан орд байгуулсан орон болох бөгөөд Лин улс, умард Юаны үед Чингис хааны найман цагаан ордыг эрхшээн тахиж байсан газар болохыг нотолсон байна.

Зангилаа үг: арвас аржай, цагаан хорго, найман цагаан орд, хишигтэн сүм, тахилгын газар

Ордос нутаг буюу Бор тохойн орон бол эзэн Чингисийн найман цагаан ордыг эрхэмлэн тахисаар ирсэн түүхт газар юм. Ордос гэдэг нэр бол угтаа Чингис хааны их ордыг сахин хамгаалж байсан олон овог аймгаар бүрэлдсэн хишигтэн цэргийг зааж байжээ. Тэд монголын өндөрлөгөөс нүүдэллэн Бортохойд суурьшин суусны дараа Ордос гэдэг нэр аймаг бүлгийн нэрийдэл болж хувирсан байна. Чингис хаан 1206 онд монголын их хаадын улсыг байгуулсны дараа уулын аймаг, бүлэг, овог угсааг бүрэлдлийг эвдэж, түмт, мянгатын дүрмийг хэрэгжүүлжээ. Тэгээд эл Мянгатаас их ордыг сахин хамгаалах ба их ордонд үйлчлэх шадар хамгаалагч ба үйлчлэгчийг ирүүлж, олон аймаг бүлэг ба овог угсаатны хүмүүсээр бүрэлдсэн хишигтэн цэрэг буй болжээ. Чингис хаан нас нөхчөсний дараа Чингис хаан болон алтан ургтанд чин үнэнчээр үйлчилдэг хишигтэн нар Чингис хаан болон түүний гэрээсийн шүтээнд тахилга таваг өргөдөг, шинэ нэг аймаг бүлэг болжээ. Юан улс мөхсний дараа ялангуяа монгол хаант улсын нийслэл байсан Хар Хором Лин улсын цэрэгт

талхигдахын үеэр хишигтэн нар монголын өндөрлөг дэх Чингисийн орд шүтээнийг олонтой зайлуулан шилжүүлж, сахин хамгаалж, зуун дамнасан их нүүдэл хийж XV зууны дундуур Бортохойд орж иржээ. Ордосын өндөрлөгийн ноён Оргил-Уран дөш бол хатан голын ар өвөр тохойг багтаасан эртний Ордос аймгийн төв орон болох бөгөөд сүрлэг сайхан Арвасын уул нуруу үргэлжилсэн бэрх бартаатай байлдах бодлогын чухал газар юм. Уран дөшийн оргил дээр Юан улсын үеийн овог аймаг байх бөгөөд дөрвөн цагийн дэлгэрэнгүй их тахилгатай. Овооны тахилга болох бүр овооны 4 талд тус тус арван гурван нум сум агсаж тахидаг:

Чингис хааны найман цагаан ордны тахилгын сүүн цацалд “Арвас алша хаан”-ыг үзэж цацал өргө. Арвас уул Аржай оронд маш олон “цагаан хорго”, “олон хорго” гэх мэтийн эртний бууриь илэрсэн зэргээс үзвэл бартаат ууланд монголчуудын ерөнхий шүтээн болсон найман цагаан ордыг урт хугацаагаар оршуулан тахиж сахин хамгаалж байжээ.

Тус өгүүлэлд Чингис хааны тахилга болон Аржай агуйн соёлтой холбогдсон хээрийн байцаалт, тулгар бичиг, домог яриа, эртний буурь, архивийн материалд суурьлан Арвас уул, Аржай уул бол Лин улсын үед Чингис хааны найман цагаан ордыг эрхшээн тахиж байсан газар орон болохыг цаашид нотлох гэсэн юм.

Нэг. Арваг- арбус-арбас

Одоогийн Арвас гэх уул усны нэрийдэл болон засаг захиргааны хуваарийн нэрийдлийг XX зууны дунд Арвас гэж бичиж байсан юм.

Арвас гэх нэрийн эрэлтийн тухай түүхэн тэмдэглэл ховор бөгөөд ардын дунд “Арбазэнэд” гэх тарнийн үсгээс улирч ирсэн гэх буюу “Ирвэстэй уул” гэдгийн “Ирвэс” үсэг хувирган “Арвас” боллоо гэх мэтчилэн ярьдаг. Өвөр Монголын Нийгмийн Ухааны Хүрээлэнгийн судлаач Н.Батжаргал “МНТ” дахь газрын нэр “Арваг”, “Цуухад”-ыг шинжлэх нь” гэх өгүүлэл нийтэлж.

“МНТ”, “Судрын чуулган” зэрэг түүхэн тулгуурт тэмдэглэсэн газрын нэрсийг шинжлэхээр дамжаад “МНТ” дахь “зуур өвөл” Арвагийн олон хуланг авалваас Чингис хаан зост борыг унаж бөлгөө.

Гэдгийн “Арваг” бол одоогийн Арвас мөн гэж нотолсон юм.

Миний үзэхээр “Арваг” гэсэн үг дуудлагын талаар ба дүрсийн талаар “Арвас” болж хувирах бололцоо их буй. Монгол хэлний ярианы хэлэнд монгол үсгийн богино эгшиг гээгдэн хэлэгдэх үзэгдэл тэнд тохиолддог. Иймээс “Арваг” гэсэн үг амаар дамжигдахдаа “а” эгшиг нь гээгдээд “арваг” болж бичигджээ. Тэгвэл Уйгаржин монгол үсгийн “а” ба “с” авианы бичлэгийн дүрс маш ойролцоо байдаг болохоор хуулан бичих явцдаа үргэлж хутгалдаж, эндүү бичих явдал гардаг. Хэвлэлийн үйлс хөгжөөгүй тэр үед олон дахин гараар хуулан бичих явцдаа “а”-г “с” –р бичснээс болж “арваг” нь “арвас” болж хувирчээ.

“арваг”, “цуухад” бол богд Чингисийн эцсийн мөрөө үлдээсэн дархан орон юм. Арваг уулын хойд хэсгийн нэг өвс мод сахлаг, гол ус тунгалаг Бортолгой гэх уулын орой дээр Чингис хааны барьсан ташуур нь унснаас “эвдэрхий төрд хорлолтой энх төрд нутаглалтай үл буу үдлэлтэй үдэх хүн амралттай газар болмуй” хэмээн энэ газрыг шагшин бахархсан гэдэг. Одоогийн Мин ши балгасны эх булаг гацаанд Бортолгой гэдэг уул буй. Тэр нь яг саяхан Чингис хаан зургаа дахь удаа Тангууд улсыг дайлах үед хатан голын тохойгоор ордост орж ирсэн зам дээр байдаг. Бортолгой уулын зүүн бэлд “Хоргот” гэсэн буурь (зураг 1) буй. “Алтан ордны тайлга” гэх номд: Богд Чингис Тангуудад аялах зам зуур эндэх Бортолгой гэдэг газраар өнгөрөхдөө барьсан ташуур нь гэнэт унасанд дагагсад нь доор нь авч өгөх гэсэнд Чингис хаан авахуулсангүй. Энэ л лав нэг учир буй миний үзэхээр энэ газар бүү буу бэлчээрлэлтэй. Өвөөлж шувуу дүрийг байгуулалтай. Энэ бие жаргалтай. Энэ бие жаргалтай их сайн газар амой. Хожим намайг үхвээс энд оршуулвал зохимой” гэж сургаал хайрласан тухай Ордост удаан жил уламжлагдсан домгийг тэмдэглэжээ.

Чингис хаан хальсанд эзний алтан хүүрийг хасаг тэргэнд тээж дахин энэ газраар өнгөрөхөд хасаг тэрэг болдод хүртэл шигдэж хүлэг мориор хөтлөн ядав. Сөнидийн Гөлгөдэй баатар “эзэн богд анх үүгээр явахдаа бахархан зарлиг болсны шалтгаанаар эдүгээ тохой хасаг тэрэг чинээ шигдэв” хэмээн мөргөн очиж, өмссөн цамц, өргөө гэр өрөөсөн оймсыг тэнд онголсон.” (5)-оос арвас оронд Чингис хааны цагаан онгон шүтээн гэх номын хуудсанд хамаг анх буй болжээ. “Чингис хааны онгон шүтээн” гэх номын хуудасны эхэнд “...түүний отгон хөвүүн Тулуй (1887-1232) болон өрлөг ноёд чандрыг

нь эх нутагт нь хүргэж явах зуур мунийн хошуу (Ордос)-т, (Эзний цагаан орд) байгуулан (Хан их зайсангуудын тулга хамаг улсын шүтээн) болгон тахиж" (6) гэсэн нь яг энэ учрыг хэлж байгаа юм. Иймээс монголын хааны ордны дэргэдэх Урианхай түмний сахьсан "ар тахилбар" (7) гэж нэрийдэж байсан хамаг монголын ерөнхий шүтээн нь хожим хэдэн удаагийн шилжилтээр дамжаад XҮ зууны дундуур Ордос нутагт орж ирээд хамгийн анхны гэрээс шүтээний цагаан ордыг байгуулсан арбас оронд найман цагаан орд гэх хамаг монголын ерөнхий шүтээн анх бүрэлджээ

Хоёр. Цагаан хорго-сүлд уул

Отго хошууны уулын арвас сумны хэмжээнд "хорготˮ, "олон хорго", "цагаан хоргот" гэсэн нэртэй газрууд байдаг. 2001 оны 6-р сард миний бие хошууны түүхийн дурсгалт зүйлсийг хамгаалж хамаарах газрын дарга Батжаргалтай хамт "Цагаан хорго" гэсэн нэртэй хоёр газарт очиж үзсэн юм. Нэг нь Арвас сумын засгийн ордны суугаа газар Идэрмаагаас баруун хойш 15км зайтай байгаа Цагаан гол хэмээх уул гуу дахь чулуугаар өрсөн дөрвөлжин хэлбэрийн бууринууд болно. Нөгөө нэг нь Аржай агуйгаас өмнөш 5км-т буй. Түүнийг их цагаан хорго гэж хэлдэг. Энд цагаан голын цагаан хорго шиг тийм чулуун хашаан буурь байхгүй. Зөвхөн монгол гэрийн бууринууд байсан нь бүүр түүр мэдэгдэнэ. Түүний араар нь байгалийн аяндаа бүтсэн зүүн баруун чиглэлтэй чулуун хэрэм бий. Цагаан хорго гэх нэрлэлтийн тухай нутгийн хүмүүсээс асуугаад сурвалжилсанд тэд зөвхөн аль эртнээс Цагаан хорго гэж хэлдгийг мэдэхээс биш чухам малын хашаа хоргын хорго юмуу, эсвэл шан хоргын хорго юмуу гэдгийг мэдэхгүй байлаа.

Монголчууд ван гүн язгууртны суурьшалыг хорго гэж хэлдэг. Жишээлбэл: Их зохиолч Инжинаашийн эцэг Ванчинбалын ордыг "шударга бат хороо" нутаг хошууны вангийн ордон засаг яамыг отог шан, отог хорго, Чингис хааны найман цагаан ордыг энд нууцаар зээлэн тахиж байсантай холбоотой. Ялангуяа эдгээр хоргонуудыг "улаан хорго", "чулуун хорго", "хонин хорго" гэж хэлэхгүй харин "цагаан хорго" гэж хэлдэг нь монголчууд цагаан өнгийг дээдлэхтэй холбоотой. Мөн "цагаан орд", "эзэн хорго" гэдэгтэй холбоотой юм. Иймээс эдгээр Цагаан хоргонууд бол Чингис хааны найман цагаан орд зээлж байсан бууринууд байх ёстой. Ялангуяа "их цагаан хорго" гэх нь сүүлийн үе Чингис хаан Бөртгөлжин хатны цомцог ордны

оршин саатсан газрыг “их эзэн хорго” гэдэгтэй маш ижилсэж байгаа юм.

Уран дөш оргилоос өмнөх Цанхагийн голын эхэнд, бусад уулаас салангид үзэгдэх нэгэн шүрэн уул бий. Үүнийг нутгийн хүмүүс Алаг сүлдний уул гэдэг. Одоогийн Үхэи хотын Хайнан тойргийн зүүнд бас нэгэн шүрэн уул байхыг Хар сүлдний уул гэдэг. Дундад улсын ардын чөлөөлөх цэргийн ерөнхий яамны газраас 1968 онд хэмжин зурагласан 1:50000-н газрын зураг дээр “Сүлд уул” гэж тэмдэглэж байна. Сүлд тахилгын зан үйлд жил бүрийн их бага тахилгаас гадна Хар сүлдийг луу жил тохиолдох бүр тогшуулах, Алаг сүлдийг барс жил тохиолдох бүр тогшуулах бөгөөд цаг төрийг үймээн, хулгай дээрэм хулхидах, ган гачиг болох, хэжиг өвчин дэлгэрэх зэрэг ер бусын учир тохиолдох бүр сүлдээ өндөр уул хайрханы оройд залан тугшуулж, элдэв муу юманд даралга хийдэг. Иймээс Хар сүлдний уул, Алаг сүлдний уул бол тухайн үед дайнд мордох буюу ямар нэгэн шалтгаанаас болж сүлд тугшуулах үед хэрэглэж байсан талбар болно. Сонсолтоор дээр зууны үе болтол Алаг сүлдний уулын хажууд төмөр дуулга байсан гэнэ.

Гурав. Хишигтэн-Дархад

Арзай агуйн сүмийн тухай “Отог хошууны ойллого”-ын түүхийн дурсгалт буурийн хэсэгт: “Юан улсын үед эндэхийг сахин хамгаалж байсан хишигтэн аймгийн ноёны байгуулсан шүтээн сүм болно” гэсэн бөгөөд С. Нарсан, Төмөрбаатарын найруулсан “Ордосын сүм хийд” гэх номонд ч “уламжлалт яриа ба зарим мэдлэгтний хэлэхээр Юан улсын сүүлч буюу түүнээс орой шиг үед хишигтний ноёноос газрыг сахин хамгаалж сууж байхдаа хэрэглэж байсан агуй гэдэг” гэв.

“Монголын нууц товчоон”-д тэмдэглэснээр 1206 онд Чингис хаан Их Монгол улсыг байгуулж, урьдын наян хэвтүүл, далан торхагаар бүрэлдсэн хишигтнээ өргөтгөж түмэн хишигтэн болгов. Хишигтэн цэрэг нь түмэд, мянгад, зуут, аравтын ноёдын хөвгүүд ба төрийн хүний хөвгүүд хийгээд тэдний дагуулсан нөхдөөр бүрэлдэж, Чингийсийн гавъяат шийдийн ургаас ахлагч томилдог болохоор хишигтэнд олон овгийн хүмүүс оролцсон байна. Гэтэл түүний ноёдоос эхлээд энгийн цэрэг хүртэл Чингисийн алтан ургтны хүн байдаггүй. Өвөр Монголын багшийн их сургуулийн багш Нацаг-

Өлзий “хишигтэн хийгээд дархад” гэх өгүүлэлдээ дархан хийгээд хаан төрийн тахилгануудын харилцаанд задлалт хийж, Дархадын эл талыг хишигтний холбогдох талтай харьцуулан судлаад “Дархад бол Чин улсын үед арван чуулганаас дээш татварлагдсан хүмүүс биш, харин 13-р зууны үеийн хишигтний хойчис болно гэж нотолсон юм. Хишигтэн цэргийн ноёд чэрбий цолтой. Хишигтэн нь ажил үүргээрээ олон арван тушаалын нэр цол хэрэглэж байв. Тухайлбал: буурч, шилбич, шүүрч, зулч, үүдэч, бэлэгч, засуулч, хорчи, үлдэчи., баатар, бичээч, зальч, шувууч, агтач, тэмээч, хоньч, морьч, харчи гэрийн хөвгүүд инч (хамаарагч), улаач, хулгайч, хөтөч зэрэг болно. Сүүлийн үеийн дархдад мөн хишиг гэх зохион байгуулалт байх бөгөөд хорчи нар, алтан алтан чэрбий, засуул, засуулч, хариулч, шүүрэгч, харвуулч, шилбичин, зулчин гэх мэт олон хэсэг яам үүрэг тушаал байдаг болохоор дархад бол хишигтний хойчис болох нь илэрхий байна.

Иймээс Арзай агуйн сүмийг хишигтэн аймгийн ноёны байгуулсан шүтээн сүм, хишигтний ноён энэ газрыг сахин хамгаалж сууж байхдаа хэрэглэж байсан агуй гэдэг нь цөм Арзай агуй бол дархадын сүм байжээ гэсэн үг юм. Монголд бурхны шашин дэлгэрсэний дараа, Чингис хааныг Очирваанийн хувилгаан хэмээн бурханчлан тахисан найман цагаан уртын тахилгад тусгайлан уншлага бясалгал хийдэг нингүрэв хурах дархдын сүм хийд бий болсон байна. Үүнээс үзвэл Арзай агуйн сүм нь арвас уулны бартаатай газарт нуун хадгалж, нандигнан тахиж байсан Чингис хааны найман цагаан ордны тахилгат бясалгалын ном уншдаг сүм байжээ.

Мин улсын үед, Гүнбилэгт мэргэн жонон Ордосын олон ястан овогтныг есөн хөвгүүндээ хуваан захируулахад уулын отог хошууны нутаг дэвсгэр дээрх хэхүд шувуучин, урад тангууд отгуудыг хоёрдугаар хөвгүүн Байсанхорлон захируулжээ. Тэдгээр отгууд бүр Чингис хааны найман цагаан уртын тахилгад алба үүрдэг дархад байжээ. Шувуучин отгийн нутаг дэвсгэр одоогийн отог хошууны хойд хэсэгт байсан гэдгийн Арзай агуйнаас зүүнш хориод километр зайтай байгаа шувуучин гэх эртний газрын нэр хэрэглэж байна. Даруй хишигтий хойчис болох дархдын шувууч нэр үгээр суурьшиж байсан байна. Баруун гурван түмнийг ордос түмэнд саатуулан тахисан цагаан гэрийн тахилганы үйлийн тухай “Их хуримын ёсон” хэмээх бичигт: Ордос түмний өргөх зуун гэм албаны дотор “хэхүд

шувуучин, дотроо тангуудад найм" гэж бичиж байх нь арзай арвас орчмоор нутаглаж байсан шувуучин аймгийн Дархад эзний найман цагаан ордыг сахиж байсан бөгөөд дөрвөн цагийн тахилгат алба өргөж байсныг тусгаж байна.

Дөрөв. Ботгоны шил-Боть цагаан ботго

Отог хошууны Мен ши балгасын Мен ши аж үйлдвэрийн тойргоос зүүнтэй, цээл голын хойд дэнжид ботгоны шил гэсэн уул түшиж ус өвөртөлсөн дэнжлэг газар буй. Ботгоны шил гэх газрын нэрийн эрэлтийн тухай арлын дунд хоёр сайхан домог яриа уламжлагдаж байдаг. Нэг нь: Чингис хаан тэнгэрт хальсны дараа, эзний гэгээн чандрыг энд оршуулж, онгоны газрыг түмэн агтын туурайгаар гишгилэн танигдахгүй болгож, мянган цэргээр битүүмжлэн сахиулж, дараа жил болоход нь өвс мод ургаад цэлгэр тал болжээ. Тахилга тайлга хийхийн үед онгоны газрыг оновчтой олж авахын төлөө тэр тухайд нэгэн ботготой ингийг хөтлөн ирээд, ботгыг нь онгоны дэргэд алсан гэнэ. Ингэн тэмээ үрдээ туйлын хайртай нинжин амьтан болохоор хэдий хол зайлуулсан чь хичнээн удаан болсон ч, ботгоныхоо үрэгдсэн газрыг олж чаддаг гэнэ. Тэгээд тахилгын цаг болоход энэхүү ингээр замчлуулж, ингэн тэмээ уяран буйлж нулимс унагаасан газрыг Богд эзний мөнхөд нойрсон газар гэж таньдаг гэнэ. Ингээд ботгоны шил гэж нэрийдсэн гэнэ. Нөгөө нэг домог нь: Энэ шил бол Чингисийн боть цагаан ботгыг уяж байсан болохоор ботгоны шил гэж гэнэ. Эртнээс энд нэгэн хэсэг ембүү хэлбэртэй том чулуу байж, нэг сэжгүүрт нь нүхтэй гэнэ. 2001 оны 6-р сард бид хээрийн байцаалт хийж байхад Баян-өндөр гацааны далаад настай малчин Цагаанхүүхэн энэ домгийг над ярьж өгсөн юм. Тэр хэлэхдээ энэ ембүү хад соёлын их хувьсгал болтол хэвээр байсан юм. Соёлын хувьсгал дунд урвалга гаргагчид Чингисийн юм гэж дэлбэчин хаяж, түүний их хэсэг нь байшин барилгын суурь чулуу хийж, үлдээсэн жижиг жижиг хэсэг нь одоо ч мөн уул уруу дээрээ байсаар гэв. Тэгээд бид хамтаар тэр газар очиж үзсэнд үнэхээр хэмхэлдсэн чулуу газар сайгүй тархаж байлаа.

[illegible]

[illegible]

ᠭᠤᠷᠪᠠ᠂ ᠪᠣᠭᠣᠷᠤᠯ ᠤᠨ ᠰᠢᠯᠢ — ᠪᠣᠷ ᠳᠠᠪᠠᠭᠠᠨ ᠪᠣᠭᠣᠷᠤᠯ

[illegible]

АРЖАЙ АГУЙН ДАХЬ ЧУХАЛ ХЭДЭН АСУУДЛЫГ ЗАДЛАН ШИНЖЛЭХ НЬ

С.Сэцэнбилэг “Өвөр монголын номын сан, дэд судлаач санч”

Агуулгын товч: Тус өгүүлэлд аржай агуйн судалгаан дахь чухал хэдэн асуудлын талаарх өнгөрсний судалсан амжилт ба оршиж байгаа асуудлыг дэлгэн өгүүлж, аржай агуйн үүсэл хувирал ба судалгааны үнэ өртөг зураг бичээсийн талаар өөрийн үзлээ өгүүлэв. Аржай агуй нь эртнээс үүсэлтэй байж, монгол оронд шарын шашин эхлэн орж ирсэн 1578 оноос Лигдэн хаан баруунш цэрэглэхдээ Ордосыг уулгалж сүм хийдийг эвдсэн 1633 он хүртэлх 55 жилийн хооронд олонх агуй нь засагдан зураг бичээстэй болсон ба Лигдэн хааны эвдэлснээс хойш аажмаар эзгүйрч хаягдав. Аржай агуй нь эртний бөгөөд зураг бичээс нь дөрвөн зуугаад жилийн түүхтэй болж, монголчууд агуйн сүмийн соёлтой байсныг харуулснаараа үнэ өртөгтэй юм гэсэн үзлийг дэвшүүлжээ.

Зангилааны үг: Аржай агуй, түүх, уйгаржин монгол бичээс, ханын зураг, судалгааны амжилт, оршиж байгаа асуудал, үзэл.

Аржай агуйн судалгаа явагдаад хориод жил болж байна. Энэхүү хориод жилд Аржай агуйн судалгаа нь агуйн байгуулагдсан түүхийн судлал, уйгаржин монгол бичээсийн судлал, ханын зургийн судлал, орчин тойрон дахь хуучдын судлал ба уламжлал ярианы судлал зэрэг чухал хэдэн суурь судлагдахуунтай болж өрнөөд, тал талын эрдэмтэд билэг эрдмээ илрүүлэн өөр өөрийн үзлээ чөлөөтэй сайхан ярилцаж байна. Үүнд амжилт их, алдас бас багагүй оршиж байна.

Аржай агуйн байгуулагдсан түүхийн судлалын талаар, эрт урьдын Сяньбичуудын байгуулсан дэтүний юүнган агуй ба хяналы лүнгмэн агуй, Гансугийн дүнхуван агуй ба хашин хонгил болон хатан голын урсгал дагуу орон дахь олон агуйн бүтэц хэлбэртэй адилтган шинэчилж тэр үеийн түүхтэй холбон шинэчилж, Аржайн агуйг вэй, жин, өмнөд умард төрөөс эхлэн бараад сияа, ювэн, мин, чин хүртэлх урт удаан түүхэн цаг үед л агуйг байгуулсан гэж зарим судлаач үзсэн байна. Аржай агуй нь урт удаан түүхтэй боловч агуй дотроос эрт үесийн дурсгалын зүйлс илрээгүй нь эртний байдлыг нь ойлгож мэдэхэд баримт дутагдаж байна. Аржай агуй нь эртдээ

зураг бичээсгүй бясалгалын агуй байсан бололтой. Зарим судлаач: "Банчин Зю хэмээгч хийд байгуулагдсан түүх, он жилийн төсөв" гэх бичмэлээр уламжлагдсан товхимолын тэмдэглэл ба 7- р төрийн Дилив хутагт Жамсранжавын дурсамж зэргийг үндэслэн Аржай агуй сүмийг Юань улсын үед 5- р жарны улаан хулгана жил /1336 он/- д Наров ванчин болон дөвчин дилува гэгээн хоёр байгуулсан, Мин улсын үед Дилүв Дамбадоржоор /Ванчин Зуу/ нэрлэсэн 1542 онд сүмийг талд нүүлэгсэн ба Аржай агуй бол гажудбагийн ёсны сүм байжээ гэж үзсэн байна. Энэ магадлал нь Аржай агуй сүмийн хөгжил хувиралын нэгэн цаг үеийн түүхийг үнэнээр тусгажээ. Яагаад гэвэл, монгол оронд шарын шашин дэлгэрэхээс өмнө монголын эрх баригчид төвдийн гажудбагийн ёстныг хүндэлж байжээ. Түмэн засагт хааны үед гарма ламыг тахилын орон болгож байв. Түмэдийн алтан ханы дэргэд Дахлүн нансу гэдэг лам байсан ба гурвадугаар төрийн далай ламын залууд түүнийг ээлжээр явуулав. Тэд бол гажудба ёсны салбар болох гарма гажудба ба Дахлүн гажутбагийн лам нар юм. Тиймээс гажудба ёсны дөвчин /их бүтээлч гэсэн төвд гаралтай үг/ лам Наруба болон Дилэв нар ч ордос түмний ноёнд шүтэгдэн байхдаа ахлан орон эртний аржай агуйд бясалган сууж байсан боломжтой юм. Н. Хурцбилиг судлаачийнхаар Дилэв хутагтын хувилгаан дүрийн төрөл үеийн намтар /эрх цоржийн хувилгааны уг эхийг мэдүүлэх хуудас/ гэдгийг илрүүлэн судалж, хоёрдугаар төрийн Дилэв хутагт Дамбадаржаагаар Аржай агуйг байгуулсан гэдэг мэдээг нийтэлжээ. Энэ бол дээрх мэдээтэй агуулгаар хавитах нэн үнэ цэнтэй мэдээ юм. Дамбадаржаа бол 16-р зууны доор хагасаас 17- р зууны дээр хагаст амьдарч байсныг намтрын зохиолоос төсөөлж болох юм. Тэрээр Аржайн хуучин бясалгалын агуйд бясалгал хийж байсан ба дээр оройг дүн шөнө байгуулаад /Ванчин зуу/ гэж нэрлэсэн бололтой. Тэр үед отогийн ноён банчуг хонг тайжтай лам өглөгийн эзэний барилдлагатай байсан байна. Удалгүй шарын шашин орж ирсний дараа аржайн олон хуучин агуйг засан ашиглаад ханын зураг ба бичээстэй агуй сүм болгон байгуулсан байна. Одоо агуйд байгаа зураг урлалыг ажиглахад өнгө будаг нь соргог бөгөөд уйгаржин монгол үсгийн бичээс нь ч 16- 17- р зууны үеийн бичлэг болгон нь тодорхой байна. Аржай агуй нь монголчууд ч том хэлбэрийн агуйн сүмийн соёлтой байсаныг харуулжээ. Аржай агуй нь эртний бөгөөд зураг бичээс нь ч дөрвөн зуугаад жилийн түүхтэй болж, монголчуудын өвөрмөц агуйн

сүмийн соёлын үнэ өртөгөөрөө даянд гайхагдаж болох юм. Одоо аржай агуйн бүтцийн монгол онцлогийг илрүүлэн судлах нь үнэ цэнтэй юм. Сяньби болон тангуудын үеийн агуй сүмийн онцлогийг ч сайтар судлах хэрэгтэй байна.

Уйгаржин монгол бичээсийн судлалын талаар, хасартан нарын зохиосон "аржай агуйн уйгаржин монгол бичээсийн судлал" /люнины үндэстэний хэвлэлийн хороо, 1997 он/ бол хамгийн анхны бөгөөд дорвитой бүтээл юм. Түүнд аржай агуй дахь уйгаржин монгол бичээсийн үйлдвэр бүхнийг зураглан авч нийтэлсэн нь авралтын ач холбогдолтй ажил болсон бөгөөд хойштоо судалгаанд бодит материалыг олж өгчээ. Бас сийрүүлэл, галиглал, тайлбар хийсэн нь эрдэм шинжилгээний өндөр үнэ цэнтэй болж, энэ талын судалгааг зохих амжилтанд хүргэсэн байна. Тэд бичээсийн бичигдсэн цаг үеийг 15- р зууны сүүлч 16- р зууны эхэн үед бичигдсэн бололтой гэж бичжээ. Миний үзэхээр, бичээсүүдийн дотор 2- р төрийн далай лам Гэндэнжамц /1475- 1542/- ын зохиол "ахуй шүтээний магтаал" байгаа тул бичээсийн бичигдсэн цаг үе нь шарын шашин ордост уламжлагдан орж ирсний дараа байх ёстой. Тодорхой шиг хэлбэл 1578 оноос Лигдэн хааны цэрэг аржай агуйг эвдсэн 1633 оны хооронд бичигдсэн байж таарна. Энэ тухай би "аржай агуйн уйгаржин монгол бичгийн бичигдсэн цаг үеийг магадлах нь" гэдэг өгүүлэлдээ дэлгэрэнгүй өгүүлсэн тул энд нуршихгүй.

Ханын зургийн судлалын талаар, баруун сия улсын бурханы шашины зургийн онцлогтой гэсэн үзэл, чингис хаантай холбоотой гэсэн үзэл, хубилай хаан болон пагба ламтай холбоотой гэсэн үзлүүд дэлгэгджээ. Миний үзэхээр, аржай агуйн ханын зураг нь уйгаржин монгол бичигтэй адил цаг үед зохиогджээ. Ханын зурагнуудын дотор монгол орны бурханы шашины түүхийн зарим хэрэг учрыг тусгасан зураг ч бий. 31- р агуйн ханан дахь нэгэн зургийг зарим судлагчаас "чингис хаан ба алтан урагтны шүтлэгийн зураг" гэж тайлбарлажээ. Гэтэл, тэдний чингис хаан гэж үзсэн тэр хүн нь ламтаны малгайтай байхыг анхаарах хэрэгтэй. Бусад монгол тэрлэгтэй хүмүүсийн тэрлэгийн яг ч хэлбэр нь монголын уламжлалт "авдай хан" гэдэг зураг дахь тэрлэгтэй адил байгаа нь 16- р зууны үеийн зураг болохыг харуулж байна. Мөн 31- р агуйн хананд байгаа зураг хубилай тэргүүтэнд пагба лам санваар өгч байгаа ба ном тавьж байгаа гэж зарим судлаач тайлбарлажээ.

“Пагба ламын дууч” ба бусад түвд монгол түүхэн сурвалж бичигт тэмдэглэснээр, хубилай хаан юзүнаныг дийлж лю пэ шинд сууж байхдаа анх пагба ламтай уулзсан нь 1251 оны явдал байжээ. Хубилай хаанд авшиг өгсөн нь 1253 оны явдал, ба пагба лам араав зүс царайтай байжээ. Гэтэл, зураг дахь лам нь залуу бага насны төлөвтэй биш, дэргэдэх хүмүүсийн алинаас нь ч мяраалаг том идэр насны төлөвтэй харагдаж байна. Миний үзэхээр, энэ зураг нь содномжамц далай лам ба алтан хан нарын уулзалтын зураг болно. Энэ зураг дахь монгол тэрлэгийн янз хэлбэр нь мөн ч монголын уламжлалт “авдай хан” гэдэг зураг дахь тэрлэгтэй адил байна. Миний үзэхээр, энэ зураг бол гурвадугаар төрийн далай лам Содномжамц монгол оронд залагдан ирээд шашины ажиллагаа хийж байгаатай холбоотой. Халхын автай хан 1586 онд түмдэд ирж Содномжамц далай ламтай уулзсан тухай “эрдэнэ тунамал нэрт судар”- т тэмдэглэж байдаг. 31- р агуй дахь бас нэг зурагт нэг хувраг хүн гартаа ламын хөргийг өргөж сөгтгөн байгаагийн араас олон хувраг ба харц нар уулан хавцал шиг газар зогсож залбирч буй. Түүний дээр шиг байрд нэгэн бандидагийн малгай /шарын шашины малгай тай адил/- тай ламыг хүмүүсийн бодолд илэрч байгаа мааниар зурсан байна. Энэ зургийг пагба лам ном дэлгэж байна гэж тайлбарлахаас гурвадугаар далай ламын хувилгаан дүр даруй түргэн илрэхийг даатган залбирч байгаа зураг гэж тайлбарлавал зохих шиг байна. Миний үзэхээр, эдгээр түүхэн зураг бол 1578 онд түмдийн алтан хаан болон ордосын худагт сэцэн хун тайж нар гуравдугаар дүрийн далай лам Содномжамцыг залан уулзалт болсон, 1585- 1588 онд далай лам хоёр дахь удаагаа монголын баруун гурван түмэд ба цахар зэрэг газарт заларсан хийгээд 4- р дүрийн далай лам ёндонжамцыг түмэдээс илрүүлсэн зэрэг түүхэн хэрэг учруудыг тусгажээ. Аржай агуйн ханын зураг бол бүхнээрээ бурханы шашинд холбогдсон агуулгатай бурханы шашины соёлын хууч дурсгалын зүйлс юм.

Зарим судлаач 28- р агуй дахь зургаан ертөнцийн зурагыг “чингис хааны оршуулгын зураг” гэж тайлбарлаад, одоо болтол үзлээ баримталж байгаа нь аржай агуйн судалгаан дахь нэгэн их алдас болж байна. Бурханы шашины сургаалд төрөл сүлжих гурван орон гэж амармагийн орон, дүрстийн орон ба дүрсгүйгийн орон гэж хуваадаг. Гурван орныг дотор нь бас олон тэнгэр ба ертөнцөд

хуваадаг байна. Энэ зурагт амармагийн орны тэнгэр, асур, хүн, амьтан, бирд ба там зэрэг зургаан ертөнцийн байдлыг үзүүлжээ. Зураг дахь хамаг дээд тэнгэр нь тэнгэрийн ертөнц, тэд егүүтгэх зовлонтой байдаг гэнэ. "Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир"- т: дөрвөн махаранз тэргүүтэн сүмбэр уулын үес тутамд байх тэнгэр нар, толгойн алтан уулд байх тэнгэр нар, наран саран одонд байх тэнгэр нар, дамар ууланд байх тэнгэр нар, замбуутивийн ууланд байх тэнгэр нар ба галбарварс модонд байх тэнгэр нар бол амармагийн орны зургаан тэнгэр болно гэж өгүүлжээ. Хоёрдугаар тэнгэр нь асурын ертөнц, тэд үргэлж байлдан үхэлдэх зовлонтой байдгийг олон морьтон байлдаж байгаагаар үзүүлжээ. "Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир"- т: Асур нар сүмбэр уулын доод хөндийгөөс гарч тэнгэр нартай байлддаг. Тэр цагт долоон чингэлдүүр далайд байсан цагаан зүгт баясгагч лусын хаад асур нартай байлддаг. Лус нар асур нарыг эс дийлвээс тэнгэр нартай хамт нэгдэж асур нартай байлддаг. Хэрвээ асур нар дийлвээс тэнгэр нарыг сүйдсэн балгасанд хүртэл үлдээмүй. Тэнгэр нар дийлвээс асур нарыг буулга баригч уулын тал хүртэл үлдмүй. Тэр мэт байлдааны цагт тэнгэр хийгээд асур нарын тэргүүн ба бэлхүүс нь тасар цавчигдан үхмүй. Ертөнцөд буян үйлдэгчид олон болвоос тэнгэр нар дийлж, нүгэл хийгчид олон болвоос асур нар дийлмой. Тиймийн тул буян үйлдэгч хүнийг тэнгэр нар маш хичээж ивээн сахидаг гэжээ. Гуравдугаар тэнгэр нь хүний ертөнц, хүний ертөнцөд дөрвөн их зовлон байдаг ажээ. Гэр дотор бүсгүй хүн уйлж байгаагаар төрөхийн зовлонг, хүүртэй авсны дэргэд хүмүүс уйлж байгаагаар үхэхийн зовлонг тус тус үзүүлжээ. Дөрөвдүгээр тэнгэр нь амьтаны ертөнц, энд таван хошуу мал ба бусад амьтан жигүүртнийг зурж өгүүлжээ. Тэд тэнэг хийгээд үг хэлгүй зовлонтой байдаг гэнэ. "Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир"- т: Олонх адгуус нь гадаад далайн дотор нэг нэгнээн идэн, далайн долгионд өчүүхэнч амаргүй зовдог. Өчүүхэн тархагсан адгуус нь хүний газар дахь эдгээр адгуусан буй. Зарим нь ачигдах зодогдох зовлонтой, зарим нь арьс махны тул алагдах зовлонтой байдаг гэжээ. Тавдугаар тэнгэр нь бирдийн ертөнц, тэд нарийн хоолойтой бүдүүн хэвлийтэй тул өлсөвч залгиж орохгүй өлсч ундаасах зовлонтой байдгийг энд бүдүүн хэвлийтэй бирдийг зурж үзүүлжээ. "Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир"- т: гадаад түйдэгч бирд нь идээ ундааны чимээг үл сонсоно. Дотоод түйдэгч бирд нь өчүүхэн оловч ам нь зүүний сүвийн төдийхөн тул аманд үл багтах,

багтавч хоолой нь хялгасан мэт тул залгиж үл орох, залгиж оровч хэвлий нь түмэгийн төдий их тул үл чадах, чадавч хөл нь дайрсан мэт нарийн тул даан ядан зовдог ба идээ нь ширэм болж хэвлий нь түлэгддэг гэжээ. Зургадугаар тэнгэр нь тамын ертөнц, тэд халуунд шатагдах ба хүйтэнд хөлдөгдөх элдэв зовлонтой байдаг гэнэ. “Чухал хэрэглэгч төгс утгат шастир”- т, тамын ертөнцийг арван найман тамын оронд хуваан өгүүлсний дотроос “чөлөөгүй там”- ийн тухай дүрсэлсэн нь зурагт тусгагдсантай нилээд адил байна. Тухайлбал, тэр тамын дотор арслант их тавцан дээр буян нүгэл хоёрыг ялгагч гартаа цагаан хар тэмдэгт модыг барьсан эрлэг хаан сууж цагаан хар хоёрыг ялгаж, буянт амьтныг цагаан модоор тэмдэглэж дээд төрөлд илгээн, нүгэлт амьтдыг хар модоор тэмдэглэж эрлэгийн оронд өгч засуулмой. Тэр тамын дөрвөн зүг зовхист арслан тэргүүтэй эрлэг, барс тэргүүт эрлэг, үхэр тэргүүт эрлэг, гүрвэл тэргүүт эрлэг, шар өтөг тэргүүт эрлэг, хар өтөг тэргүүт эрлэг, хангарьд тэргүүт эрлэг, ширмэн тэргүүт эрлэгнүүд байдаг. Тэдгээр эрлэгнүүд нүгэлт амьтдыг өөр өөрийн газартаа дамжуулан аваачиж хар уулын завсарт бэлчээрэлтэл суух, толгойг төмөр төш дээр төмөр алхаар цохих, хөрөөдөх, хөлнөөс барьж буцалсан ширмэн тогоонд дүрэх, гар хөлийг төмөр хадаасаар хадан суух, харцгай шувуу дээрхийг цуулж идэх, аманд халуун ширмэнийг цутгах зэргээр засагладаг гэжээ. Бас “бага тамнууд” хэмээх сударт арван таван бага тамыг ярьсны дотор “нохой гэдэс уусныг идэх”, “хуц мөргөж алах болгох” гэж байдаг нь энэхүү зурагт гарч байна. Аряабалын маань зургаан үсэг бол эдгээр эдгээр зургаан ертөнцийн замбуулинг арилган чадагч тарни тул тэнгэр бүрт аряабалын хөргийг зурсан байна.

Аржай агуйн орчин тойрны хуучдын судлалын талаар, зарим газрын нэр ба худаг усны эсвэл эргэлтийг чингис хаан баруун сия улсыг дайлахад бий болсон гэж үзээд, “монголын нууц товчоо”- ны тэмдэглэлээс эш баримт оруулахаар зарим судлагчид чармайжээ. Чингис хаан тангуудыг дайлахдаа одооны отог хошууны нутагт цэргээн байрлуулан сууж байсан тухай эрдэмтдийн судалгаа хүмүүсийг итгүүлмээр амжилтанд хүрч байна. Гэвч, одооны аржай агуйн дурсгалт зүйлд чингис хаантай холбогдох зүйл алга байна. Нэг ч аржай агуй нь чингисийн онгод шүтээн биш. Аржай агуй бол бурханы шашины дурсгалт газар юм.

Аржай агуйн тухай уламжлал ярианы судлалын талаар, цахарын

халзан хаан аржай агуйг эвдэхэд Банчаг ноён хамгаалан байлдаж, цахарын цэрэг олноороо үрэгдэж цусан гол ясан овоо болсон газар нь "цахарын гол", "цахарын овоо" гэж нэрлэсэн гэдэг уламжлал яриа бол аржай агуйд холбогдсон уламжлалт ярианы дотор хамгаас үнэ цэнтэй зүйл болно. Энэхүү уламжлал яриаг зарим судлаач түүхийн үнэн гэж үзсэн байхад, зарим судлаач түүхийн үнэн биш, Лигдэн хааныг манж Чингийн засгийн газар гүтгэж хэлсэн үг гэж үзжээ. Миний үзэхээр, Лигдэн хаан баруунш цэрэглэхдээ Ордосын ноёнтой хямрал гарч Ордосыг уулгалан аржай агуй сүм зэргийг эвдэхгүй бол, юунд ордосчууд Лигдэн хааныг түвдийн бурханы шашиныг эвдсэн Лигдэн хаанаар зүйрлэн хараан, ордос хүний түүхэн зохиол "билгийн зул хэмээх шастирын түүвэр", "Банчин зуу хэмээгч хийд байгуулагдсан түүх, он жилийн төсөв", 7- р төрийн <u>дилов</u> хутагт жамсранжавын дурсамж ба уламжлал ярианд Лигдэн хаан аржай агуйг эвдэв гэж оргүй газар овоо босгож хэлэх вэ? "Лигдэн хаан номт хаан боловч гэнэт зүрхэнд дон орж шашиныг түйвээгээв", "хаан хилэгнэвэл төрөө эвдэе, заан хилэгнэвэл хотоо эвдэе" гэхчлэн монгол түүхэн сурвалж бичгүүдэд Лигдэн хааныг хошигнон тэмдэглэж байдаг. Лигдэн хаан шашиныг түйвээх гэдэг нь гол нь ордосыг уулгалан шүтээн цомцогийг булаах гэсэн ба сүм хийдийг түйвээсэн явдлыг хэлж буй. Лигдэн хаан манжийн цохилтонд учирсан ба зарим монгол аймаг түмнээн нэгэндээ байлгаж чадахгүй болсондоо хилэн төрж, хурц болон төмөг төмөг зэргийг дийлэн дагуулах гэгчээгээр дайн явуулсан нь худал биш юм. тэгээд олон монгол түмнийхээ сэтгэлийг сэвтүүлж дэмжлэгийг алдаад эцэстдээ ялагдлаар төгсчээ. Лигдэн хааны цэрэг аржай агуйг түйвээхэд хамгаалан байлдсан Банчуг ноёныг зарим судалгааны зохиолд <u>юань</u> улсын тус газрыг сахиж байсан хишигтэн цэргийн хойч гэж түүний гарал түүнийг балархай өгүүлсэн байна. Энэ хүний удам гарлыг сагаан сэцэний "эртний товчоо"- д тов тодорхой тэмдэглэж байгааг нэгэнт ирж олоод тодолсоныг минь анхааралдаа авч, хойшдоо зохиолд ёсчилон бичихийг хүсье.

Аржай агуйн судалгаа минь энэхүү түүхэн нууц оньсогыг шинжлэх утгач өөрөөр тайлбарлаж, түүхэн үнэнд нийцсэн зөв дүнг гаргахыг хүсэн ерөөе.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ⑪ [illegible] ⑩ [illegible] ⑨ [illegible]

[illegible] ⑬ [illegible] ⑫ [illegible]

[illegible]

① 汤晓芳：《阿尔寨石窟的开凿与藏传佛教艺术传人的年代》，《中国蒙
古学》，2006年第5期，第7—9页。

② 巴图吉日嘎拉、杨海英：《阿尔寨石窟成吉思汗的佛教纪念堂兴衰史》，
风响社，2005年，第37—39页。

③ [illegible] 1999 [illegible] 2 [illegible]

④⑬ [illegible] 100—109 [illegible]

[illegible] 2006 [illegible] 5 [illegible]

⑤⑧ 潘照东：《成吉思汗与阿尔寨石窟》，《中国蒙古学》，2006年第5
期，第71—75页。

⑥《[illegible]》，[illegible] 1986 [illegible] 151 [illegible]

⑦ 巴图吉日嘎拉：《初释阿尔寨石窟第三十一窟壁画》，《中国蒙古学》，
[illegible] 14—18 [illegible]

ШАРЫН ШАШИН ОРДОСТ

Төмөрбаатар (Ордос хотын үндэсний
хэрэг эрхлэх зөвлөл дэд хянан орчуулагч)

Агуулгын товч: Өгүүлэлд шарын шашин Ордост дэлгэрч, ямар нөлөө үзүүлсэн тухай, Ордосын сүм хийдийн барилгын онцлог шинж хийгээд бурхан шүтээн, тахилгын эдлэл хэрэгсэл, засал чимэглэлийн тухай жич Ордосын сүм хийдийн байгууламж, сүм хийдийн эвдэгдэж сүйдсэн байдлыг тодорхойлон өгүүлжээ.

Зангилаа үг: шарын шашин, Ордос, нөлөө

16-р зууны сүүлчээр дөрвөд бурхны шашны шинээр мандсан гэлүгбийн ёсны шашин (шарын шашин) монгол оронд уламжлагдан дэлгэрч, хожмын Монголын түүхэнд маш гүн нөлөө үзүүлсэн байна. Шарын шашин Монгол оронд дэлгэрсэн явдал нь шарын шашны тус биеийнх нь онцлог шинж тухайн үеийн монголчуудад шаардагдаж байсан үзэл санааны нэгдэлтэй байх хэрэгцээ, монголчуудын гай зовлонгоос мултрах гэсэн хүсэл эрмэлзэл жич дөрвөд, монголчуудын газарзүйн байршил, аж ахуй дээрээ бүр нэгдэд малжсан аж ахуй болох онцлог шинжтэй харьцаа холбоотой боловч монголын хаад язгууртнуудын шарын шашинд түшиглэн өөрийн ноёрхлоо бататгах гэсэн хүсэл зорилго болон шарын шашны хутагт хувилгаадын болон монгол язгууртнуудын цэргийн хүчинд түшиглэж дөрвөдийн төр шашны ноёрхох эрхийг эзэмших гэсэн арга бодлого нь шарын шашин монгол оронд уламжлагдан дэлгэрэхэд зам тавьж өгчээ.

Тогоонтөмөр хаан Бээжингээс ухран гарч их Юань улсын урьд өмнө гараагүй бадрал хөгжил эргэлтгүй эцэслэгдсэнээс нааш, монгол оронд дотоодын хямрал үүсч, дөрвөн ойрд, зүүн монголын хооронд, монголын эл их аймаг бүлгийн хооронд байнга дахин дайн дажин үүсч, монгол орон хагацан салсан байдалд оров. Мандухай сэцэн хатан, Батмөнх даян хаан монгол орныг нэг үе нэгтгэсэн боловч дөрвөн ойрадыг эцэстээ эрхшээлдээн оруулж ч дийлээгүй. Үүний дээр даян хаан зургаан түмнийг “алтан ургатан”-даа хуваан өмчлүүлж ноёрхуулснаас түүний нэгтгэсэн зургаан

түмэн ч дэмий удалгүй тусгаарлалын байдалд орж улмаар хагацах тийшээ ханджээ. Түмэдийн алтан ханаар тэргүүлсэн баруун гурван түмэн юуны урьд зургаан түмнээс салж хүчирхэгжээд ноёрхол нь Бор тохой, Гансу, Хөх нуурт хүрч байжээ. Бүх монголыг эзэлхээр зорьж байсан Алтан ханд үзэл санааны зэвсэг ба яриа хэлэлцээний шалтаг юунаас ч илүү шаардагдаж байв. Далай ламаас Алтан ханыг “Хубилай сэцэн хааны хувилгаан”, “мянган алтан хүрдийг эргүүлэгч Загравард сэцэн хаан” гэж тодлон өргөмжилсөн явдал нь хаад язгууртнуудын дунд болон харц ардын дунд найдал буурч байсан тухайн үед Алтан ханд авч хэлвэл ямар ч хас тамга, хан цол орлож болшгүй үйлдэл, төр барих боломж гэрэл гялбаа авчирсан хэрэг болсонюм.

16-р зууны сүүлчээр хутагт сэцэн хун тайж Мандуул монголын нэг бүлэг улс түрүүчийн язгууртнууд их Юань улсын бадрал хөгжил нь Хубилай сэцэн хааны үеэс эхлэн төр шашныг зэргээр явуулснаас болсон. Монгол орон сүүлээр бутран сарнисан байдалд орж бадарч хөгжиж чаддаггүйн шалтгаан нь шашныг өргөж, төр шашин хоёрыг зэргээр явуулаагүйгээс болсон гэж үзэж байв. Ингээд хутагт сэцэн хун тайж язгууртнууд шарын шашиныг шүтэж төр шашин хоёрыг зэргээр явуулахыг зорьж байсан байна.

Шарын шашныг монгол оронд дэлгэрүүлдэгийн бас нэгэн шалтгаан бол Алтан хаанаар тэргүүлсэн баруун гурван түмний хаад ноёдын Түвд орныг эрхшээлдээ оруулах шаардлагаас болсон байна. 16-р зууны 30-аад оноос 70-аад он болтол Гүнбилэгт мэргэн жонон, Алтан хан, Хутагт сэцэн хун тайж зэрэг баруун гурван түмний ноёд хөхнуурт удаа дараа цэрэглэж, тэндэхи Түвдийг эрхшээлдээ оруулснаар барахгүй Түвд орныг нэгмөсөн эзэлхээр зорьж байв. Гэвч тэд нар хэдэн арван жилийн дайн хийсэн явцад зориг чанга, дайн байлдаанд авьяастай Түвдчүүдийг зөвхөн цэргийн хүчээр эрхшээлдээ оруулж дийлэхгүй эрхбиш түүний оюун санааных нь түшиг тулгуур болох бурхны шашныг ашиглах хэрэгтэй гэснийг олж таньжээ. Эдгээрээс бид Алтан хан тэргүүтэй монголын ноёдын шарын шашныг хүчлэн дэлгэрүүлдэгийн зорилго нь хүчээ өргөтгөж, ноёрхлоо бататгах гэсэн байдлыг ил тод олж харж болно.

15-р зууны эхээр Хөхнуурын Зонхава, Түвд бурхны шашны эл бүлгүүдийн сахил санваар суларч, лам нар эрх ашиг өнгө мөнгөнд шунахайран итгэл хүндээ алдаж байсан байдалд чиглүүлэн шашны

өөрчлөлт хийхээр зорьжээ. Гаадамбын сургаалаар суурь болгон ил ном ба тарнийн номын зэргэмжийг тогтоон урьдаар ил ном сурч, дараа нь тарнийн ном сурах, ном тарнийг уялдуулах зарчмыг тогтоон лам нарын сахил санваарыг чангатгаж, шарын шашныг үүджээ. 16-р зууны эхэн болоход шарын шашин Түвд оронд хэдийгээр нэлээд нөлөөтэй болсон боловч улааны шашин ноёрхох байрыг эзэлж, шарын шашныг шахаж гадуурчлан цаашилбал цохилт өгч байв. Лхас болон хойд Түвдийн язгууртнууд ч шарын шашныг айлган сүрдүүлэх буюу түүнд цохилт өгч байв. Энэхүү байдлын доор шарын шашны хутагт хувилгаад хөхнуурт сая хүрсэн монголын язгууртнуудын цэргийн хүчинд түшиглэж өөрийн шашны ноёрхлоо бататгах арга замыг эржээ. Тэд энэхүү зорилгод хүрэхэд хэдэн арван жилийн цагийг туулжээ. Тавдугаар далай ламын үед хүрээд сая хошуудын Гүүш хаан Түвдийг эрхшээлдээ оруулж шарын шашныг Түвдийн төр шашны ноёрхох байранд эргэж гаргасан байна.

Шарын шашин монгол оронд уламжлагдан маш түргэн дэлгэрч, хаад язгууртнуудаас харц ардуудад хүртэл найдан шүтэгдэж, монголын түүх соёлд маш гүн нөлөөлжээ. Зохих талаас авч хэлдэг л юм бол Монголчууд нэг удаагийн гүн гүнзгий өөрчлөлт хувиралтыг өнгөрөөсөн байна. Монголчуудын эрэлхэг дайчин зан чанар нь арилах хэмжээнд хүрч эрх дамар, нум сумыг нь орхиулжээ. Байдаг олон эд мөнгө нь сүм хийд, хутагт хувилгаадын гарт цугларч, ядуу зүдүү байсан харц ардын амьдрал улам ядууран доройтсон байна. Их бага ноёд язгууртнууд хойно хойноос нь хутагт лам нарыг бишрэн шүтэж, харам хайргүй өргөсөн өглөгийн ачаар сольж олсон хоосон цол, зэрэг юунаас ч арвин болсон байна. Хаад язгууртнуудын монгол хүчирхэг улс байгуулах гэсэн хүсэл эрмэлзэл нь нэр цол харамгүй хайрлагч хутагт хувилгаадын гарт дуусчээ.

Нэг: Шарын шашин Ордост дэлгэрсэн нь

Ордос түмний хутагт сэцэн хун тайж Түмэдийн алтан ханы дайчилгаагаар Хөхнуурын Түвдэд цэрэглэх үед шарйн шашинтай анх танилцжээ.

“Эрдэнийн товч”-ийг үндэслэвэл хутагт сэцэн хун тайж хорин долоон настайдаа 1566 онд Түвдэд морилж Силимжийн гурван голын уулзвар дээр бууж Түвдэд элч илгээн “Та манайд орж өгвөөс

бид шашин ном хийе, орж эс өгвөөс бид танаа довтолмой" гэсэнд Дархан лам тэргүүтэй гурван лам ирж хэлэлцээр хийж орж өгчээ. Хутагт сэцэн хун тайж тэндээс гурван голын Түвдийг оруулж аваад гэргэн лам, очир дүмэй гурвыг монголдоо авч иржээ. Энэ бол монголын ноёд язгууртнууд дахин Түвд бурхны шашинтай харьцаа үүсгэсэн тухай судар бичиг дэх хамгийн анхны тэмдэглэл болох юм.

1573 онд Хөхнуурын ашин лам монгол оронд ирж Алтан хаанд гурван эрдэнэ, маанийн зургаан үсгийг сурталчилснаас Алтан хан ч маанийн зургаан үсэгт тарнийг унших болов.

1576 онд Хутагт сэцэн хун тайжаас Алтан ханд: "Энэ ба хойд хоёр заяанаа хэрэгтэй шашин ном бий хэмээн мэргэд өгүүлмүй. Түүгээр эдүгээ баруун этгээд ахуй цастын орноо үзэгч эрхт их нигүүлсэгч хоншим бодисад бодит биеэрээ бий ажгуу хэмээв. Түүнийг залж эртний богд Хубилай сэцэн хаан хутагт багш Пагва лам хоёрын ёсоор шашин төрийг байгуулваас гайхамшигтай бусуу?" гэж сануулсанд Алтан хан зөвшөөрч баруун гурван түмний ноёнтой зөвлөлцөн шарын шашны түрүү лам Содномцамцад элч илгээн залав.

1577 онд Алтан хан Хөхнуурын цавчаалд сүм байгуулж Содномжамцыг угтахаар бэлтгэв.

1578 онд Алтан хан Бошогт жонон, Хутагт сэцэн хун тайж зэрэг баруун гурван түмний ноёд Хөхнуурын Цавчаал сүм дээр хүрч өв тэгш их угтах ёслол явуулж Кам орны Литан хийдээс ирсэн шарын шашны түрүү лам Содномжамцыг угтан авч уулзсан байна. Монгол, Түвд, Хятад, Уйгар үндэстний 10 гаруй түмэн хар, шар цэрэг иргэд угтах ёслолд оролцсон байна. Далай лам болон жич түүний дагагсдад үлэмж арвин эд эрдэнэс мал, мөнгөний өглөг өргөн барьсан байна. Энэ нь даруй түүхэнд алдартай "Цавчаал сүмийн уулзалт" болно. Энэхүү уулзалт нь монгол оронд шарын шашин дэлгэрэх үүдийг нээсэн байна. Алтан хан шарын шашныг ашиглаж өөрийн хүчээ өргөтгөж ноёрхлоо бэхжүүлэхийг бодож Содномжамц ч Алтан хан мэтийн монголын хаад язгууртнуудын цэргийн хүчинд түшиглэж өөрийн шашны бүлгийн хүчнээ бузгайруулж байгаад Түвдийн төр шашны ноёрхох эрхийг атгахаар бодолхийлж байсан юм. Тэдний энэхүү харилцан түшиглэж, харилцан ашиглах харьцаа холбоо байгуулах улс төрийн зорилгыг "Цавчаал сүмийн уулзалт"-

аар дэмжиж биелэгдсэн байна.

Содномжамцыг угтах ёслол дээр Ордосын хутагт сэцэн хун тайж угтах яриа тавив. Тэр яриандаа: “Эртний сайн ерөөл сайтар боловсорсон хүчнээр эдүүгээ учирсан авралын орон билээ, өглөгийн эзэн хаан хоёулаа нар, сар нэгэн цагт ургасан мэт болов. Энэхүү цагтаа ба бүрэн бид эрхт хан хурмастын Бошогоор таван өнгө дөрвөн харийг эрхэндээ оруулсан тайж богд Чингис хааны ахул ач нь бодисадь хувилгаан Хүдэн хаан Шижү, Хубилай хаан хоёр ухагдахуй, урдын эцэст хүрсэн Сэцэн бандида амьтаны итгэл номын хаан Пагва лам хоёр жич монголын номт хаад, шашин, шидтэн лам нар учирч хоёр төрийн ёсоор хотол амьтныг амгалан жаргаланд удирдсан бөгөөд Хувь төмөр ухаант сэцэн хаан (Тогоонтөмөр ухату хаан)-аас нааш шашин төр хоёр өчүүхэн цулуйдсанаар амьтны үйлдвэр өөр болон эгнэгт хилэнцэтээр амьдран байна. Энэ учир тэмцэх цагийн удирдагч бурхан багш, шашин лугаа ялгалгүй богд ламын гэгээн ба газрын эсрүа зэрэг хүчит хаан хоёр ийм өлзийт сайн өдрөөс цусны давалгаа хөдөлсөн их мөрнийг сүүгээр үйлдсэн тунамал далай мэт болгон зохиож урьдчилан номын цагаан замын сайн журмыг нээн хайрлаваас богд лам, хаан эзэн хоёр учран барилдсан их ачит тэр бөлгөө” гэжээ. Хутагт сэцэн хун тайжийн энэхүү алдартай яриа нь Алтан ханы шарын шашныг дэлгэрүүлсэн явдлыг дээд хэмжээгээр үнэлж, төр шашин хоёрыг зэргээр явуулахыг эрхэмлэсэн байна.

“Цавчаал сүмийн уулзалт” дээр Алтан ханаас Содномжамцад “Хамгийг мэдэгч очир дари далай лам” гэсэн цол өргөв. Энэ бол даруй далай лам гэсэн цолны хамгийн анхны ирэлт болно. Далай ламыг дагасан олон шавь нарт бас их бага хамба цорж цол өгсөн байна. Содномжамцаас Алтан ханд “Мянган алтан хүрдэн эргүүлэгч Загравард сэцэн хаан” хэмээн, Бошогт жононд “Загравард сэцэн жонон хан” хэмээн, хутагт сэцэн хун тайжид “Цогцосын зүрхэн сэцэн хун тайж” хэмээн тус тус цол өгсөн байна. Бас “Арван буянт цагаан ном”-ыг олонд зарлаж монгол оронд бөөгийн шашныг цаазалж, шарын шашныг бүх талаар дэлгэрүүлэхээр тогтож лам хуваргуудын улс төр, аж ахуйн байр суурийг хууль ёсоор баталсан байна. Бас Алтан хан Хөххотод сүм барьж Бошогт жонон Ордост гурван цагийн бурхны сүм байгуулж, хутагт сэцэн хун тайж 108 боть “Ганжуур”-ыг алт, мөнгөөр бичүүлэх гэж тус тус амлав. Цавчаал

сүмийн уулзалтын дараа Содномжамц Данхар Манзушир хутагтыг Хөх хотод томилж монгол оронд шарын шашныг дэлгэрүүлэх ажлыг удирдуулав.

Ордосын хаад язгууртнууд шарын шашныг дэлгэрүүлэх ажлыг идэвхитэй хийж байв. Далай ламаар толгойлуулсан түвдийн шарын шашны хутагт хувилгаад ч монгол оронд шарын шашныг дэлгэрүүлэхийн бүх хүчээрээ дэмжиж байсан юм. Мин улсын хаан ч монгол оронд шашин дэлгэрүүлэх ажлыг идэвхтэй дэмжиж сүм хийд байгуулахад зохих хэмжээний эд бодис мэргэжлийн дөхөм үзүүлж байв.

1583 онд Ордрсын баруун гарын ноёд Хангин хошууны Байхангирт Шагжамүнийн сүм барив. Хожим нь хуучин зуу гэж нэрлэгдэх болсон энэ сүм бол Ордост байгуулсан шарын шашны ууган сүм болох юм.

1585 онд гуравдугаар дүрийн далай лам Содномжамц Түмэдийн алтан ханы Сэнг дүүрэн ханы заллагаар Алтан ханы онгоныг оршуулахаар Хөх хотод хүрэх замдаа 3 сар самадийд суун Хаянхярваа бурхныг бүтээн хутагт сэцэн хун тайжид хадаг торгон баринтагт номонд авшиг хүртээж өгөв.. Тэндээс Бошгот жононгийн ордонд хүрч гурван цагийн бурхны сүм барих газрыг нь шинжиж өгсөн байна.

1607 онд Бошгот жононгийн гурван цагийн бурхны сүм – Их зууг эхлүүлэн барьж 1613 онд барьж төгсгөн 12 насны дүрийн Шагжамүни бурхны хөргийг алт мөнгөөр бүрхэж, 1614 оны цагаан сарын арван таванд Майдар хутагтыг залж аравнайлуулжээ. 1623 онд Ариг цоржоор “Ганжуур”-ыг алтаар бичүүлж төгсгөн, их зууд залж авч ирэв.

1623 онд Ордосын зүүн гарын Мянгай дайчин, Доноров хун тайж нар өлзийт уул хэмээх газар шар ногоон шаазан вааран дээвэртэй зүүнгар зууг эхэлж байгуулав.

1624 онд Бошгот жононг нас барсанд гуравдугаар хөвгүүн Дуба тайж эх Жүнхэн хатны даалгавараар Лхас, Дашилхүмбэд хүрч далай лам Банчинэрдэнтэй учран золгож зуугийн хуарангуудад цав манз барьж Бошогт жононгийн ном буяныг хийв. Далай лам Банчинэрдэнэ хоёулаа Дуба тайжид “Тайсан хун тайж” хэмээх цол соёрхов.

1625 онд Дуба тайж буцах үедээ урьд Бошгот жононгийн амалсан мөнгөн “Данжуур”-ыг залж, дараа жил нь нутагтаа буцаж иржээ. Бошгот хутагтийн хатан Жүнхэн Ордос түмний хамаг ноёдыг цуглуулан Майдар хутагтыг залж мөнгөн “Данжуур”-т цэцэг суулгуулав. Манжчууд монгол орныг эзэлсний дараа шарын шашинд маш болгоомжтой хандан, шарын шашны хутагт хувилгаадын монголчуудад өгөх нөлөө тусгалыг бүрэн мэдсэн суурин дээр монгол оронд шарын шашныг бүх талаа дэмжин дэлгэрүүлэх төрийн бодлого авсан байв. Ордосын ван ноён Манж Чингийн энэхүү төрийн бодлогыг маш идвэхтэй хүрээлэн дагаж шарын шашны сүм хийдийг хүчлэн байгуулцгаасан юм. Чин улсын ээр засагч энх амгалан найрамдалт тив тэнгэр, тэтгэгчийн үед Ордост сүм хийд Рашичойлин, Зандан зуу, заарагийн сүм зэрэг хийдүүд хойно хойноосоо байгуулагдаж зарим хийд нь улмаар өргөжин хөгжөөд хэд хэдэн салбартай хорь гучин сүм дуганатай, шавилан суусан хуврага нь хэдэн зуу, цаашилбал мянга гарч байсан том хийд болсон байлаа. Чин улсын бүрэнт засагчийн үе ба бадралт төрийн эхэнд үймээнд эвдэгдсэн сүм хийдүүдийг сэргээн засах явцад бас нэг бүлэг бага бага сүмүүдийг шинээр байгуулсан байна. Зүүнгар хошууны Шаргын сүм, хоёр усан сүм, хар голын агуйн сүм, голын зүүн дэх отчийн сүм, Жиюүн вангийн хошууны бургастайн сүм, сартагаан сүм, цагаан чулуутын сүм, баянтолгойн сүм, садын дуган, зүрхийн сүм, шүүрийн сүм, цагаажайн сүм, хангин хошууны жаргалантын сүм, бударганатын сүм, тэрвийн сүм, өлзийт хүрээн сүм, эргүүлийн сүм, далд хошууны агуйн сүм, шангарцагийн сүм, гүнгийн нуурын сүм, мухар нуурын сүм, хув хошууны сүм зэрэг бага бага хийд бол бүр энэ үед байгуулагдсан юм. Хутагт сэцэн хунтайж Бошгот жонон, Мянгай дайчин нар Ордост шарын шашныг эхэлж дэлгэрүүлснээс нааш Ордосын баяд ноёд нэр төрийг хөөцөлдөн шарын шашныг дэлгэрүүлэхэд эд мөнгө хүч чадлаа харамгүй зориулан сүм хийд байгуулж бурхан шүтээн хийх болсон ба шарын шашны хутагт хувилгаадын өөрийн шашны хүчнээ өргөтгөхөөр авсан арга барил Манж, Чин, Иргэн улсын ноёрхогчдын монгол оронд авсан шарын шашин зэргээр дэлгэрүүлэх төрийн бодлогоос болж шарын шашин Ордост маш түргэн дэлгэрч ноёд баячуудаас эгэл ард хүртэл найдан шүтэж нийгмийн улс төр аж ахуй соёлоос аваад эгэл харчуудын аж амьдралд хүртэл гүн нөлөө үзүүлсэн байна. Сүм хийд байгуулах явдал ер тасалдсангүй явагдсаар

иржʼ Иргэн улсын эцэс болтол Ордос нийт 300 шахам сүм хийд байгуулжээ. Сүм хийдийн хуваргын тоо нь хамгийн арвин үедээ хоёр түм гарч байсан байна.

Шарын шашин нь 16-р зууны эцсээр Ордост уламжлагдан дэлгэрч Иргэн улсын эцэс болтол 300 шахам жил монголчуудын өчил ухамсарыг ноёрхож, Ордос Монгочуудын аж ахуйд хүнд ноцтой татаас учруулан хүн ам ихээр хасагдан, хөдөлмөр хүч ихээр дутагтан, нүсэр хүнд хөдөлмөрийн дараас эмэгтэйчүүдийн мөрөн дээр тохогдон байв. Монголчуудын үзэл ухамсар соёлыг харийнхан нөлөөлж Түвд үсэг бичиг нь Монгол үсэг бичгийг орлуулах хэмжээнд хүрсэн байна. Хэдийгээр тийм боловч Монголчуудын соёл урлаг, анагаах ухаан, одон орон ухаан, барилгын мэргэжлийн хөгжилтөд зохих ахиулах үйлдэл үзүүлсэн юм. Хэдэн зуун жилийн турш Ордосын лам нарын дотроос нэлээд арвин түүхч, зурхайч, зохиолч, шүлэгч, алдарт эмч нар гарсан юм. Үүний дотроос Ордосын хэдэн алдарт гэгээн ба лам нарыг дурдаж болох юм.

Хутаг бандида гэж алдаршсан Лувсанлхүнрүв бол Жиюүг вангийн хошууны хутагийн сүмийн хоёрдугаар дүрийн гэгээн болох юм. Тэр 18-р зууны үед амьдарч байв. Хорин хэдэн насандаа гүмбүм, лавран зэрэг амдуугын арван гурван хийдээр тойрч ном хаялцаад “Хутаг бандида” гэж хол ойрд алдаршжээ. Тэр “Шашны түүх эрдэнийн эрих” хэмээх түүхийн ном, амдуун гүнтэн гэгээний “Ус модны шаштир нийлүүлж, “Гэр шаштир” гэсэн сонин хачин урт шүлэг бичсэн бөгөөд “ Жидрим” үүсгэлийн зэргэмж, “Зогрим” төгсгөлийн зэргэмж, “ мэргэдийн хурим гэх мэтийн хэд хэдэн ном зохиосон байна. Түүний эдгээр зохиолууд нь монгол түвдийн олон хийдээр уламжлагдан тарсаар байна. Жиюүн вангийн хошууны тохойн зуун хоёрдугаар дүрийн гэгээн Лувсаннянраг бол ордосын алдарт хэдэн хувилгаадын нэг болох мөртлөө шашны гүн ухаантай юм. Тэр “ лайнбриа” үйлийн үрийг номлосон ном, “ламрим” мөрны зэргэмж, гэх хэд хэдэн ном зохиожээ. Эдгээр ном амдуу гүмбум, лавран зэрэг их хойд болон төвдийн лхас, дашилхүмбэд ч хүрч байсан бөгөөд “ламрин хутагт” гэж хол ойрд алдаршиж байв.

Жиюүн ван хошууны хөгийн зуугын тавдугаар дүрийн Ишданзанванжил 1854-1907 бол 19-р зуунд гарсан монголын гарамгай шүлэгчин, анагаах ухаантан мөн бөгөөд Ордосын хэдэн алдарт хувилгаадын нэг болох юм. Тэр долоон насандаа Цахарын

шулуун цагаан хошуунаас гүнгийн зуугийн гэгээнээр тодлогдон залагдаж нэг насандаа маш олон сургаал шүлэг болон сувдын унжлага, отчийн ач тусын хураангуй гэх мэтийн анагаах ухааны шүлэг зохиол бичжээ.

Зүүнгар хошууны хэдэрмэ сүмийн шавран Ишбалдан бол 19-р зуунд амьдарч байсан ордосын хэдэн алдарт хувилгаадын нэг нь болох мөртлөө түүхч юм. Тэр номын барыг сайхан сийлдэг уран хүн байж нэг насандаа 100 гаруй ном дармаллан барлажээ. Үүнээс гадна бас монгол түүхийн судлалын хамаатай “Хэтэрмээн гэгээний сүнбүм”, “эрдэнийн эрхи” зэрэг номуудыг бичсэн байна. Ламын сүмийн зургадугаар дүрийн гэгээн Ванданням 1872-1926 бол Ордосын дугуйлангийн хөдөлгөөний алдарт удирдагч мөн бөгөөд өвөр монголын ардын хувьсгалт намын байнгын гишүүн, цэргийн комиссарын түшмэлийг хариуцаж байгаад богдод байхдаа умартын цэргийн эрхтний тагнуулд хорлогджээ.

Хангийн хошууны Бүгдийн Шарзуугийн лам Лодойсамбуу 1882-1938 бол шүлэгч бөгөөд өвөр монголын ардын хувьсгалт намын хангийн хошууны гол удирдагч байсан юм. Тэр сургаал шүлэг болон “Гянданы ханын шүлэг”, “жинч хүүхэн”, отог уушгийн эвтийн бүлэг”, их ардчилсан үзэл”санаатай шүлэг зохиожээ. Түүний шүлэг нь монгол үндэстний орчин үеийн утга зохиолд нэлээд нөлөөтэй байдаг. Үүнээс гадна лам нар эгэл харчуудын дотор Жамба мэт нэрт оточ, зүүнгарын Бүрэнжаргал мэт уран дархан маш олон гарч өнгөрсөн юм.

Хоёр: Ордосын сүм хийдийн барилгын онцлог шинж хийгээд бурхан шүтээн, тахилгын эдлэл хэрэгсэл чимэглэлийн тухай

1583 онд Ордосын баруун гарын ноёд хангины Баянхангин(Өнөөгийн хангин хүшууны Их-Ус сумын Баянхангин гацаанд бий.)-т Шагжамуни сүм барьсанаас нааш Иргэн улсын үе хүртэл ордост шарын шашны сүм хийд байгуулах явдал ер тасалдсангүй. Иргэн улсын эцэс болтол манай мэдэгчээр Ордост 300 шахам сүм хийд байгуулагдсан байна. Байгуулагдсан он жилийн эрт орой болон сүүлээр нь удаа дараа өргөтгөж байсан хэр хэмжээний адилгүйгээс болж эл сүм хийдийн барилгын хүрээ хэмжээ нь ч харилцан адилгүй байсан юм. Бага сүмүүд нь ердөө

тав гурван бага дуган арав хорин тасалгаа, шавь нарын орон гэртэй байхад их шиг сүм хийд нь арав хорин сүм дугантай нэг хоёр зуун тасалгаа шавь нарын орон гэртэй, хэд хэдэн хашигтай байв. Онц зарим их хийд нь гуч дөчин сүм дуган, хэдэн зуун тасалгаа цаашилбал мянгаад тасалгаа шавь нарын орон гэртэй байсан. Бага сүмийн их дуган нь ердөө 25 тасалгаанаас хэтэрдэггүй, их шиг сүм хийдийн их дуганууд нь 35, 42, 49, 64, 81 тасалгаатай. Тэр мөртлөө олонх нь хоёр гурван давхартай байдаг. Хэдий ийм ч баргийн сүм хийдэд бурхан тахидаг зуун дуган, сүм хамгаалах сахиусыг тахидаг мигминсан, Махранзын дуган, хурал хурдаг цогчин дуган, мөргөл хийдэг суварга, сүмийн хамааралтайзэд зэвийн газар, шавь нарын суух орон гэрүүд байдаг юм. Зарим ор ганц дуганатай сүм гээд ч дугандаа хурлаа хурж, хоймортоо бурхнаа тахиж, дуганы үүдэнд Махранзын хөрөг шуумлыг тахидаг. Суврага бол сүм хийдийн барилгын чухал бүрэлдэхүүн болохоор баргийн сүм хийдэд дуталгүй байдаг.хамаг цөөхөндөө 1-2, хамаг олондоо 200 гаруй байдаг. Тэгэхдээ балдан барайбун цогц суврага, кашүрийн суварга, жагар суварга, балба суврага гэх мэтийн олон янз хэлбэртэй байдаг.

Ордосын сүм хийдийн бараг бүр үзэмж сайтай ус, модтой уудам саруул тал дээр буюу уул довын энгэр дагууланд цогчин дуган, зуны дуганаар гол шугам болгож бусад сүм дуган барилгуудыг түүний эргэн тойронд тэгш хэмийг баримтлан барьсанаас бүх барилгын дархалт нь их эмх дэглэмтэй байдаг. цогчин дуган зуугын дуганыг ер нь өндөр хайсан дээр бусад сүм дуганаас онцгой өндөр уужим, уран нарийн барьдаг болохоор бусад барилгаас гоёмсог харагддаг. Зуу вангийн зуу, Занданжуу, шинэ усан зуу, засаг зуу, дашичойлан, шар зуу зэрэг хошуу ба чуулганы их хийдийн гол гол сүм дуган нь бүр хоёр гуравхан давхартай. ногоон шаазан ваараар дээвэрлэж, саравчинд нь зааны хошуу, нисэх луу мэтийн амьтны дүрийг гаргаж шогнож хийсэн сүмийн оройд том том алт шижирлэсэн гуулин зэмсэг боди гөрөөс, сүмд маш олон алт, мөнгө, гуулин бурхан тахилгын эдлэл хэрэгсэлтэй, сүмийн дотрох дулаагуур нь нарийн хийсэн хивс, ороолттой жич элдэв зүйлийн үнэт будаг ширээр урлаж зурсан юм. Эдгээр сүмийн барилгын аугаа сүрлэгээр авч хэлсэн ч урлагийн гоёмсгоор авч хэлхсэн ч түмэдийн ширээт зуу, майдар зуу, их зуу зэрэг алдарт хийдээс өмнө суугдах хийдэд тоосгон модон бүтэцтэй нь олонхи тоог эзэлж, цул чулуун бүтэцтэй нь маш ховор

байв. Барилгын хэв намба дээрээ түвд маягийн сүм хийд урчуудын гараар байгуулагдсан болохоор хятад сүм хийдийн хэв намбын нөлөө ч багагүй байсан юм. Ерөнхийдөө түвд маягийн, хятад маягийн, түвд хятад холилдсон маягийн гэх 3 зүйлийн хэлбэртэй байдаг. Үүшин, засаг, жиюүн вангийн хошууны сүм хийдэд хятад маяг нь голлож отог, хангин зэрэг хошууны сүм хийдэд түвд маягийнх нь олон байдаг. Ордосын сүм хийд нь хэлбэр маяг дээрээ олон янзтай байсан боловч шарын шашны сүм хийдийн гол онцлог болох сүм дуганы оройн ганжир, зассан, хорол, бодь гөрөөс зэрэг нь ижлэвтэр байсан юм. Лам нарын орон сууцанд шавар тоосгон байшин, алаг байшин, арвин байдаг боловч зарим лам нар нь монгол гэр, монгол гэрийн хэлбэр маягтай бургас шавраар барьсан шал гэрт суудаг байсан.

Ордосын сүм хийд нь барилгын хэв намба дээрээ түвд, хятад, түвд хятад холилдсон гэх мэтийн олон янз байдаг боловч сүм дуганы дотрох бурхан шүтээн, хурал номын багаж хэрэгсэл, тахилгын эдлэл хэрэгсэл, засал чимэглэлийн зүйл нь түвд Хөх нуурын шарын шашины сүм хийдтэй үндсэндээ адил байдаг. Бурхан шүтээнд шавар шуумал бурхан голловч алт, мөнгө, гууль, модон бурхан шуумал бурхан бас маш олон байдаг. Цогчин дуган, цанид мэтийн үргэлж ном хурал хурдаг сүмд тулгуурын хоорондуур мөр олбог жавдэнтай ширээ дүүрэн тавьж байдаг. Ширээтийн ширээний суудал нь өндөртэй, богинотойгоор үл барам дээр нь дэвшсэн олбог дэвсгэрийн нимгэн зузаан нь ч харилцан адилгүй байдаг. Хурал хурдаг лам нар нь хувь хувийн тушаал хэрэм, эрдмийн цолын өндөр богиныг ялгаж тогтоосон суудалд сууж хурал хурдаг.

Сүм дуганд олон зүйлийн шуумал бурхан байдгаас гадна, торгон хатгамал бурхныг сүмийн оройдоо залдаг байдаг. Үүнээс гадна сүмийн тулгуурын хооронд сүмийн оройгоос таван өнгийн торго дурдангаар урлаж оёсон лавир, жамсаг, туг мэтийн элдэв зүйлийн гоёл чимэглэлийн зүйлийг өлгөж байдаг.

Зарим дуганы хойморт тусгай бурхан тахих ширээ тавьж, тахилга дайлгын зүйлийг нь тавьж байдаг. Тахилгын зүйлүүд нь доорх мэтийн зүйлүүд байдаг.

Долоон эрдэнэ хэмээх хүрд маань (хатан, түшмэл, заан, морь, жанжин зэрэг)

Өлзийт найман тахил хэмээх (өлзий занги, бадам цэцэг, шүхэр, дун, лавай, алтан хүрд, ялгуулсан дуваз, эрдэнийн бумба, алтан загас зэрэг)

Найман тахил хэмээх толь (гиван, тараг, тор өвс, бялуу, жимс, цагаан лавай, шанз зэрэг)

Долоон эрдэнэ хэмээх урт гэр (суудал, гутал, шаахай, сэлэм, хувцас, могойн арьс, цэцэрлэг зэрэг)

Тахилгын зүйлүүд нь (ус, цэцэг, хүж, зул, цай, будаа, жимс зэрэг)

Хуурсан арвайн гурилаар зассан балин (хуурсан арвайн гурил шар тос, чихэр хийсэн лодур хэмээх жилийн балин)

Гурав. Ордосын сүм хийдийн байгууламж

Ордосын шарын шашины сүм хийдийн байгууламж нь Хөх нуур, Түвдийн шарын шашины сүм хийдийн байгууламжид үндэслэн, монгол газрын бодит байдалтай уялдуулж байгуулсан болохоор бага сага адилгүй зүйлийг гаргавал Түвдийн шарын шашины сүм хийдийн байгууламжтай эдийн засаг, хурал номын гэх 2 төрөлд хуваах болох бөгөөд тэдгээр нь тус тусынхаа үүрэг тушаалаа хэрэгжүүлж, харилцан харшилдаггүй. Хурал номын ажлыг голдуу гисгүү, унзад зэрэг тушаалтай лам нар голлон хариуцаж, сүм хийдийн эдийн засаг болох жисааны ажлыг голдуу шансуун, дэмчи, нярав мэтийн тушаалтай лам нар голлон хамаардаг. Цогчин дуган ба эл рашаанууд нь бүр эш даган хурал ном жисаа зэргийн байгууламжтай байж, даган аж ахуйн тооцоо хийдэг. Зарим сүм хийд нь ярны жисаа, маанийн жисаа гэх мэтээр гол гол хурал хүртэл асдаа жисаатай байжээ. Ас асдаа аж ахуйн тооцоо хийдэг. Дүди хийд ба зарим их хийдүүд нь тус сүмээ хамаарахаар барахгүй доороо бас харьяалагдах шавь хийдүүдийн лам нар нь тус хийдүүдийнхээ шашины ажиллагаанд оролцохоор барахгүй харьяалагдах их хийдийн шашин номын ажиллагаанд бас оролцдог. Эл сүмийн их бага нь харилцан адилгүй болохоор сүмийн байгууламж нь ч харилцан адилгүй байдаг.

Дунд бага сүм хийдийн байгууламж: дунд бага сүм гэдэг нь 1. Тоо 1 зуу цэнгэгийн сүм буюу хэдэн бага сүмтэй хийдийг хэлдэг. Ийм сүмд сүмийн хэрэг мэдэгч 1 шавиран буюу лам (ширээ лам) –тай байж. Шиврэн лам буюу да лам нь сүм хийдийн хэрэг явдлыг

ерөнхийлөн захирдаг.

Их хийдийн байгууламж: Их хийд гэдэг нь цогчин, цанид, зодва дүйнхор мэтийн хэд хэдэн ялгаатай. Сүм дуган арвин, шавар олон сүмийг хэлдэг. Ийм их сүм нь ердөө дороо харьяалагдах шавь хийдтэйбайдаг. Ийм хийдэд гэгээн буюу дүдид лам, эсвэл хамба лам нар сүм хийдийн хэрэг явдлыг ерөнхийд нь захирдаг боловч дороо тусгай сүм хийдийн хамааралт байгууламжтай байжээ. Сүм хийдийн өдөр тутмын хэрэг явдлыг хамаардаг. Ордосын сүм хийдийн материалаас үзвэл зарим сүм нь 10 цогтойн тоо нь олон бол бас дотроо дээд дунд доор гэж хувааж ажлын талаар нарийн хувиартай байдаг. Үүсинжүү сүмээр жишээлбэл: тус сүм нь цогтой, тэгэхдээ дээд 10 цогтой дунд 10 цогтой доод 10 цогтой гэх мэтээр 3 дэцэд хувааж ажлын нарийн хувиартай байдаг. Дээд 10 цогтой нь цогчин хамба, цанид хамба, дүйнхэр хамба, цогчин ба 2 маналын , 4 гэвгий, 1 начин, гэгээн шангийн шансуд ба хошуу дэмчи зэрэг 10 хүнээр бүрэлддэг. Энэ 10 цогтой нь хийдийн засаг захиргаа хурал ном, лам нарын эрдмийн цол мяндаг тушаал олгох зэрэг хэргүүдийг хамаардаг. Дунд 10 цогтой нь ярнайн дэмчи, дүйнхэр рашааны дэмчи, цогчин чавир, цанид чавир дүйнхэр чавир цогчин хаяг, цанид хаяг, 2 нянган, 1 чобонбо зэрэг 10 хүнээр бүрэлддэг. Энэ 10 цогтой нь сүмийн хурал ном, ёс дэглэмийг хамааран өдөр тутмын ажлыг бодитой хийдэг. Доод 10 цогтой нь 8 дэгүр, 2 бургасан гамбаар бүрэлддэг. 8 дэгүр нь бол лам нарын барьсан суусан зээл гудамжийн 8 тойргийн дарга болно. Хоёр бургасан гамба нь бол сүмийн хоригуул, доной шугуйч, бут бургасыг голчилон хамгаалж харж хэн хэрвээ эвдэж сүйтгэхэд хүрвэл торгодог юм. Цогтойн бүрэлдэхүүнд лам тушаалтан оролцдогоор барахгүй хар тушаалтан нугууд бас ордог. Отог зуугийн 60 цогтойд цогчин лам цогчин дэмчи, цогчин гэбхүй, цогчин унзад, да нярав, рашаан лам, рашаан гэбихүй, рашаан нярав, рашаан унзад канцин гамба мэтийн лам тушаалтан оролцдогоор барахгүй бас зураач, суман занги мэтийн хар тушаалтнууд бас ордог байв. Зарим сүм хийдийн их дэмчийг бас хар хүн хийдэг байв. Цогтой нарын эрх гүйцэтгэх байгууламж бол даруй цогчин жисаа хэмээх их жисаа болно. Цогчин жисаанд цогчин дэмчи буюу бага нярав 1-2 байжээ. Өдөр тутмын ажлыг хамаардаг. Бас бичээч гэж 2-4хүн байжээ. Сүм хийдийн дэнсэн бичмэлийн ажлыг хийдэг. Их жисаа бол хийдийн эрхт байгууллага болохоор

хошуу засаг ба ноён түшмэдийг угтан зочлох жисаагийн мал таринаы орлогыг хамаарч лам нарын хурлын зардлыг тохируулан өглөгийн эздийг хүлээн авч хурал мөргөлийг нь тохируулах зэрэг ажилуудыг хийдэг. Зарим их сүм хийдийн их жисаанд бас гяндан, хар ташуур, гав гинж зэрэг шүүхийн багажтай байжээ. Сахил санваар эвдсэн лам нарыг занчих, хорих, шарыг нь тайлан үлдэн хөөх буюу шашин номд халдаж эвдэгсэдийг шийтгэх эрхтэй байдаг.

Цогчин дуган ба эл рашаануудын байгууламж: цогчин дуган гэдэг бол их чуулганы сүм гэсэн утгатай юм. бүх сүмийн лам нарын хурал хурдаг газар болох юм. эл сүм хийдэд дутал үгүй байдаг. Цогчин дуганы хамгийн их лам нь бол цогчин лам болно. Ердөө цогчин хамба гэх буюу цогчин ширээ лам гэдэг. Цогчин дуганы ажлыг ерөнхийд нь хамаардаг. Түүний доор нь цогчин гэбихүй гэж 1-2 хоёр байжээ. Хурал номын эмх дэглэм, лам нарын сахил санваарыг хамаарч, сахил санваар эвдэрснийг шийтгэх эрхтэй байдаг. Цогчин дуганд бас унзад гэж 1-2 байжээ. Хурал номын дэс дарааг голчлон хамаардаг. Үүнээс гадна бас цогчин нярав буюу дэмчи гэж байжээ. Цогчин жисаагийн ажлыг хийдэг. Рашаан гэдэг бол шарын шашины сүм хийдийн шашины ухааны дээд сургууль болох юм. Ордосын их их сүм хийдэд багадаа 1-2 рашаантай. Хамгийн олон нь 15 рашаантай байв. Ордосын сүм хийдэд голуу цанид рашаан, дүйнхэр рашаан, мамба рашаан, ламирам рашаан зэрэг рашаан байв. Цанид рашаан бол шарын шашины гүн ухааны дээд сургууль, дүйнхэр рашаан бол шарын шашины цагийн хүрдний дээд сургууль, мамба рашаан бол шарын шашины анагаах ухааны дээд сургууль, ламирам рашаан бол шарын шашины мөрийн зэргэмжийн дээд сургууль болох юм. рашааны хамгийн их хэрэг мэдэгч лам бол рашаан лам болох юм. ердөө рашаан лам гэж дуудах буюу ямар ямар рашаан лам эсвэл хамба лам гэдэг. Рашаан лам бол шарын шашины дээд сургууль болох рашааны захирал болох юм. рашааны хэрэг учрыг ерөнхийд нь захирдаг. Түүний доор нь цогчин дуган лугаа адил 1-2 гэбихүй унзадтай байжээ. Лам нарын сахил санваар ба ном хурлыг хамаардаг. Бас дэмчи, нярав мэтийн тушаалтай лам нар байжээ. Рашааны эдийн засаг болох жисааны ажлыг хамаардаг. Үүнээс гадна шарын шашины сүм хийдийн үндсэн зохион байгуулалт болох рэгүр, канцан гэдэг нь одоогийн хотын зээл гудамжийн суугуул ардын зөвлөл шиг зохион

байгуулалт байжээ. Лам суурьшилын ажилуудыг хамаардаг. Бас ил сүм дуганд гонир гэгч лам байдаг. Тэр бол сүм дуганыг хамгаалж, цэвэрлэж, тахилга хийдэг лам болох юм.

Дөрөв. Ордосын сүм хийдийн эвдэгдэж сүйдсэн байдал

Шарын шашин Ордост дэлгэрснээс нааш хэдэн зуун жилийн турш сүм хийд байгуулах ажил ер тасалдсангүй явсаар ирсэн боловч Ордосын сүм хийд нь бас хэдэн удаагийн их сүйдэл хохиролд учирсан юм. Түүхэн материалаас үзэхэд:Ордосын сүм хийд нь 3 удаагийн их сүйдэлд учиржээ. Анх удаагийн сүйдэл бол Чин улсын улсын бүрэнт засагчийн үе (1862-1874)-д гарсан түүх сударт Ордосуудын муу хулгай гэж хэлдэг хотонгийн уравлаг гаргагчдын сүм хийдийг эвдэж сүйтгэсэн явдал болно. Бүрэнт засагчийн 6-р он (1867 он) –оос арваннэгдүгээр он (1872 он)-ы хооронд Ниншиян Гансугийн Ма Хува Лүн тэргүүтэй хутгийн урвуулаг гаргагчид хэдэн удаа Ордост дайран орж, Ордосын долоон хошууны сүм хийд, эгэл ардын гэр малыг цөлмөн дээрэмдэж энэ удаагийн хотончуудын үймээнд Ордосын 7 хошууны удаан жилийн түүхтэй зуу шахам сүм хийд сүйджээ. Үүнд Отог хүшууны 22 сүм гэх мэт сүйдэж байгаад соёлын хувьсгалын үед бүрэн устгагдаж сүйдсэн гашуун түүх байна.

[illegible]

[illegible] 300 [illegible] 100 [illegible] 1583 [illegible] 19 [illegible] ⑯ [illegible] 7 [illegible] 19 [illegible] (1854 —1907) [illegible] ⑮ [illegible] (1882 —1938) [illegible] (1872 —1926) [illegible] ⑭ [illegible] ⑰

[illegible]

[illegible]

НИНШИЯНЫ ХОТОН ҮНДЭСТНИЙ ӨӨРТӨӨ ЗАСАХ ОРНЫ ЦЭН ДҮН СИЯНЫ "ҮХРИЙН ЭВЭРТ" УУЛЫН БУРХАН ШАШНЫ ТУХАЙ ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА

Нэг: газар зүйн байрлал " Үхрийн эвэрт" уулыг Чин дүн сия хотоос 20 километрийн зай дахь хатан голын зүүн эрэгт байрладаг. Жүн нин сия ба Чин дүн сия нь хөндлөн сундалж уул нурууны нийт талбай нь 440 кват километр байдаг. Өмнөөс хойно зүгийн хадтай байц, баруун бэл нь эгц асга, зүүн бэл нь налуухан байдаг унжлагатай тус уулын бас нэгэн онцлог гэвэл хоёр оргил нь өргөгдөц нь зөвхөн 4.5 метрийн зөрөөтэй ихэр хоёр асгаар барилдаж, хоёр асга нь хоорондоо зөвхөн 500 метрийн зайтай байж холоос харахад үхэрийн эвэр шиг учраас "Үхрийн эвэрт" уул гэдэг нэрийдэлтэй болжээ.

Хоёр: түүхийн ул мөр: " Үхрийн эвэрт" уулын газрын байцыг даган бурханы шашны сүм хийд луглайн сүндэрлэж, нарс майлс хөхрөн Нiншиан бурханы шид орох гэлтэй. Хол ойрдоо алдартай "Их диваажин" "Бага диваажин" "Алтан эрдэнийн суварга" гэх мэт олон бурхан шашны сүм хийд байж өргөн олон сүсэгтэний жаргалын орон юм. "Ниншианы түүх": "Шүвв фан тэмдэглэл" зэрэг түүхийн ном сударт тэмдэглэснээр : "Үхрийн эвэрт" уулын бурханы сүм хийд эрт урьдаас хөгжөөнтэй байж бурхан багш Шахимуни бие илаарч бурхан ном уламжилж "Их хүлэг"-ийн номыг үлдээсэн уламжлал яриа байдаг ба дундад улсын дөрвөн их бурхан шашны нэрт уултай зэрэгцээ байдаг. Чин улсын Эе бээр засагчийн арван найман оны (1661) "Гурван хувилгаан" сүмийг дахин байгуулсан хөшөөнд тэмдэглэснээр : "Үхрийн эвэрт" уул бол Си Сияны бурхан шашин уул ажээ. Эрт Хан Дан улсын үесээс эхлэн байгуулж хийсэн байна. Чин Төр Гэрэлт хааны "Усан дусал сүмийн хөшөө"-нд тэмдэглэснээр : "Үхрийн эвэрт" уулын сүм хийд Дан улсын Зе хатны үе эхлэн байгуулж, Мин улсын Ван Лигийн үед засан сөнөөв" гэсэн байна. "Өлзийт сүм" –д тэмдэглэснээр: "Үхрийн эвэрт" уулан сүмийг Данаас эхлэн байгуулав гэж тэмдэглэж байна. Ойроос нэг зууны тэртээ "Үхэрийн эвэрт" уулны бурхан сүмүүд Чин гүрэний бүрэн засагч хоёрдугаар онд "Ма хува лүн" сүмийг эвдэж хөмрөг байгуулж 1944 оны 9 сард Ма хун хүй баруун хойдын цэргийн эрхтэн

сүмийг эвдэж, цэргийн бэхлэлт байгуулсан.1958 оны уулсыг хагалж чулуу үйлдвэрлэн ойг хөнөөж материал цуглуулж, 1966 оны соёлын хувьсгалын гай зовлон зэрэг дөрвөн удаагийн эвдрэлээр дамжаад эцэст нь түүхээ уламжилсан бөгөөд сүм хийд цөм устав. Одоогийн байгаа сүм хийдийн олонх нь дундад улсын 13он (1924) сэргээн байгуулагдсан юм.

Гурав: Одоогийн байдал: “Үхрийн эвэрт” уулсын бурханы шашны хийд нь баруун хийд болон зүүн хийд хоёр их бүрэлдэхүүнтэй. Баруун хийд нь “Түмэн сахиусын дээд” “Шүвв пиеэ дияан “ИХ диваажин” “Бага диваажин” “Аршийн сүм” “Гурван зүүн хийд нь алтан эрдэнийн хийд, Жу овогтын хийд, Бугийн хийд, Хатан гол хийд зэргээр хийдүүд баригджээ.

ЦАГААН ЛЯНХУА ХОТЫН ТУХАЙ ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА

Нэг: Цагаан лянхуа хотын газарзүйн байршил : Цагаан лянхуа хот нь манай улсын таван төр арван зургаан улс (304-409) оны үеийн Хеэнийн тэргүүн Хе Лиян Бүе Бүеийн байгуулсан Их Сиян улсын ниислэлийн бууръ мөн. Бас “Элжигин Чихт хааны хот” гэдэг одоогийн өвөр монголын өртөс өндөрлөгийн зүүн өмнө зах, Эү Дин Хе гол Хун Лиү Хе голын хойно эрэг дэх Шаши мужийн Девжин Сияны Хун Дүн Зияа балгасын Би Чен тосгонд байршиж байна.

Хоёр: Цагаан лянхуа хотын түүхийн ул мөр:Таван шадуны түүхийн үеийг өнгөрч одоогийн байдалтай болжээ. Анхны хөгжлийн шаду гэвэл баруун Хан улсын Шав Ян Сияны хатны суурин дээр өртөө байгуулав. Умард Ви улсын Сия Мин Ди хааны үеийн л Ду Яваны тэмдэглэснээр : Ви Лияны долдугаар онд Июү ши усны умард, хар голын өмнө Их Жанжин Лиян Хүн ли томилон тус хотыг байгуулж Цагаан лянхуа хот гэж нэрийлээ.

Таван төр арван зургаан улсын үед Хенүгийн Тияв Пе ястан Ордосын зүүн өмнө хэсэгт суурьшиж байжээ. Хе Лиян Бүе Бүе хаан суусны долдугаар жил (413он) Хе Лиян Бүе Бүе арван түмэн иргэнийг зохион байгуулж, арван жилийн хугацааг хэрэглэн Цагаан лянхуа хотыг хөгжүүлэн байгуулжээ. Энэ бол Цагаан лянхуа хотын хамгийн оргилын үе мөн. Гэвч он тооллын 427 онд Цагаан лянхуа хуа Умард Ви улсад дийлэгдэн эзлэгдэв. Энэ бол хоярдугаар түүхэн Шаду үе

мөн. Дан улсын сүүлчид Данийн төрд хувиралт гарч Дэн Чиян хүн зүчи нүүдэллэж Цагаан лянхуа хот Дэн Чиян хүнд эзлэгджээ.

Баруун Сия 1217 онд Япон улсад мөхөгдөв. Монголчууд газар нутгаа өргөтгөн Цагаан лянхуа хот улс төр, цэргийн явдал, арилжаа худалдааны аль талаар тийм их байр суурьгүй болж, удаан түүх ул мөр хоосон болж хоцорчээ.

Газар нутгийн элсэрхэгээс болж Цагаан лянхуа хот элсний гүнд буландав. 1841 онд Хувай Яван Сияны ноён Эде Бин Шиүн дээр Шадуны орон Ли Си Лингийн заавраар Цагаан лянхуа хотын буурийг мөрдөн байцааж ертөнцийн нүдэнд Цагаан лянхуа хот дахин илрэв.

Гурав: Цагаан лянхуа хотын одоогийн байдал: Цагаан лянхуа хотынбуурь нь Гадар хот ба Тодор хот хоёр хэсгээс барилджээ. Тодор хот нь мөн зүүн хот ба баруун хот зэрэг хоёр хоттой.одоогоор үлдээж байгаа хамгийн бүрэн дүүрэн хотын Тодор хотын баруун хот болно.

ОЛОН НОХОЙН ЧАРГЫН ТУХАЙ

Нэг: газарзүйн байршил: Олон нохойн чарга нь Өвөрмонголын өртөө засах орны Ордос хотын отог хошууны гүн чарга балгасны өмнө хэсэг байрладгаар байршлын байгаа тосгоныг мөн олон нохойн чарга гэж нэрлэдэг. Орон байрын хувьд авч үзвэл тус газар нь өмнө талаар Шинэ зуу сумын ногоотой гацаа баруун талаар Арвис сумын Шилбээ гацаатай хөршилдөж, хошууны засгийн газрын төв улаан балгасаас 95 километр зайтай байж Арзай агуйгаас 20 километр зайтай байдаг, газарзүйн чигээр зүүн уртрагийн 10757”, умард өргөргийн 3959”-д байрлаж байна. Буурийн байршлын газар геологийн унжлага нь цөлөрхөг тал нутгаар голлож, буурь нь зууван хэлбэртэй тэгш доворхог байдаг.

Хоёр: Олон нохойн чаргын түүхийн ул мөр: Олон нохойн чаргын ирэлтийн тухай: Хэн зохион байгуулж байгуулсан нь одоо хүртэл яг тодорхой түүхэн тэмдэглэл байгаагүй байсаар зөвхөн ардын уламжлал ярианд яригдахаар: “Нэг нь Сүн улсын жанжин Яан Ян зуу зэрэг цэрэг морьдын усны асуудлыг шийдвэрлэхийн төлөө нум сумаар харваж гаргасан гэдэг. Бас нэг уламжлал яриа гэвэл

эзэн богд Чингис хаан баруун Сияг дийлэхэд энэ хэсгээр ан агнал хийж байгаад авын нохдыг чангалснаас хүн томилон худаг малтаж ус гаргасан байна. Гэхдээ тус орны хүн “Олон нохойн чарга” гэж нэрлэдэг. Одоогийн судалгааны үр дүнгээс харахад олон нохойн чарга нь Сүн Юуван улсын үед малтагдсан нь итгэмжээр их шиг байна.

Нийтийн он тооллын 1226 онд их богд Чингис хаан баруун Сияг эзлэхээр хатантайгаа хамт зургаа дахь удаагийн дайныг эхэлсэн байдаг. “Монголын нууц товчоо” –ны 265 хэсэгт тэмдэглэснээр их богд Чингис хаан нохой жилийн намар хатантайгаа цэрэг дагуулан Тангадыг дийлэхээр мордов. 1226 оны өвлийн үеээр богд Чингис хааны цэрэг ордост хүрч ирээл отог хошуунд Хатан голын эрэгт тангадын цэрэгтэй эсэргүүцэлджээ. “Монголын нууц товчоо”-нд бас тэмдэглэснээр “ Өвөл ар бөхөд хүрээ ав хийж байгаад их богд Чингис хаан мориноос ойчиж шархдав. Түүхэнд тэмдэглэснээр ар бөх бол одоогийн ордосын Арибөхийг хэлж байгаа. Шуурхайчид гэдэг нь олон уулт газар гэдэг утгатай. Судлаачдын үздэгээр ар зайг хэлж байна гэдэг. Дээрх олон түүхэн үнэн болж олон монгол газрын айн нотлолтоос үзвэл их богд Чингис хаан тангад. Тухайн цэргийн хөдөлгөөн отог хошуу орчимд цэргийн усны асуудал нь цэргийн ялалттай шууд холбогддог. Ар зайгаас 20 километрийн зай дахь олон нохойн чаргын үлдэгдэл нь үүнтэй холбоотой байдаг.

Гурав: Олон нохойн чарга: Өвөрмонголын өртөө засах орны арын чулуун агуйгаас 20 километрийн зайд нэг хэсэг нэг хавтгай 4 километр хүрэхгүй хэмжээнд 80 гаруй гүн худаг байрлаж ихэд аугаа сүрлэг байдаг.

Нүд алдам өндөрлөгт урт нь 3000 метр өргөн 100 метр 80 гаруй худаг бүрэн тархаж гүндээ арав гаруй метр худгийн хана унжгай гүн оромгүй худагт буудаг алс шуруйд булагдахаас сэргийлэн метр орчим чулуун халхавчийг байгуулсан байдаг. Тус гөзрын малчид айлын хэлснээр энд 108 гүн худаг байсан гэнэ. Он цагийн улирлаас болж алс шуруйд булагдан одоо зөвхөн 80 гаруй үлдэж байна.

[illegible]

[illegible]

[illegible] (413 [illegible]) [illegible]

[illegible]

[illegible] (304--409) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 1841 [illegible]

[illegible] 1217 [illegible]

[illegible] 427 [illegible]

[illegible]

[illegible]

МОНГОЛ ЛАМ НАР, ЭРДЭМТДИЙН ТҮВДЭЭР БИЧСЭН ЛИ ОРНЫ ТУХАЙ СУДАЛГАА

ӨВӨР МОНГОЛЫН ЛАМ ДАРАМДАЛАЙН СУДАЛГАА

Өвөр монголын баарин хошууны гэвш дарамдалагийн бүтээл ИХ МОНГОЛ ОРНОО БУРХАНЫ ШАШИН ДЭЛГЭРСЭН ТҮҮХ гэх номноос ишлэбэл: Тухайн эрдэмтэн маань тэр үеийн улс төрийн өнгө аястай зохиол бүтээлээ тууривасан байдаг, их эртнээс бидний гарал үүсэл Бөртө чоно, Гоо марал нарыг түвдийн Нятизамбуу хаанаас гаралтай хэмээн эхлэдэг, гэвч түүхийг тойрч гарна гэж байдаггүй учир ил эрдэмтний бүтээлд манай сэдвийн дагуу ишлэх зүйл олон буй за.

Монгол орон нь Энэтхэгийн баруун зүгээс умард хязгаар хүртэл маш уужим агуу их мөн тэдгээрээс Энэтхэгийн зүүн хойт зүгийн их Монголын орноо Лало нэрийн төдийхөн ч үгүй болой. Туган ринбүүчийн зохиосон Тогтсон таалал Болор толь д Солон ба Баргуудын аймаг зарим нэгээс бусад Монголын оронд тиртига хийгээд лало тэргүүтний үзэл нэрийн төдийхөн ч үгүй бөгөөд урьдын гарсан Сажа ба Гармагийн үндсийг баригчид нь ч одоо үгүйн тул Шар малгайтны үнэн ёсон ямагтаар түгээмэл болсон болно гэж номлосон байна.

Тиймийн тул энэхүү орон нь Бурхан багшаас Шашин умраас умарт дэлгэрнэ гэж иш үзүүлсний хоёрдугаар умард мөн болно энэ нь Бурхан багшийн сургааль номлосон газар газар одоогий пакистан афганистан биш гэдгийг нотлож байгаа хэрэг билээ.

Тэр мэтчилэн Түвдийн зүгт Шар гэртэн Цагаан гэртэн Хар гэртэн гэх гурав байна. Шар гэртэн нь Хөх нуурын умар зүгт долоо найман хоног явах газарт Шар гэрт хэмээх Монголын язгуур угсаатан бүхий тэднийг хэлнэ. Тэр нь Гонлүн хамба Агваангэлэгжамцын мэндэлсэн орон мөн. Тэр нутагт Бадахор хийдийн ором суурь нь ч бий гэнэ. Цагаан гэртэн нь Хам газрын эхний хувьд Ма мөрөн, Ври мөрөн, Зан мөрөн гэх гурван мөрөн бүхий Ври мөрний харьяанд багтах газарт монгол язгуурт Цагаан гэрт хааны нутаг бий болой.гэдгээр гэсэр хааны туулиас ишлэн монгол газар нутгийн байршлыг тогтоожээ.

Мөнхүү : Жамбалзаржүд буюу Манзуширийн үндсэн дамжлага судраас Хятадад манзушир машид бүтэх болно гэж Бурхан багш өөрөө манзуширийг адислан Хятад оронд иш үзүүлснийг тодолжээ. Иймээс Манзушир бурханы орон гэдгийг ишлэн үзүүлжээ. Билгийн зүрхэн хэмээх сударт Бурхан багш айлдсан үг байддаггүй боловч Жанрайсиг бурхан, Шаарийбуу хоёрыг адислан айлдуулсан байдаг. үүнийг бурханы сургааль гэдэгчилэн Манзушир бурханыг адислан хажууд заларсан байж болох гэсэн нэг санаа гарч ирж байгаа юм.

Бас нэг ишлэл дурьдвал : Хан улсын 26 хаан гарсны тавдугаар ҮДИ хааны үед монголын нутгаас авчирсан бараан дотроос Бурхан багшийн сэрэг дүр нэгийг олж түүнийг тахиснаар хятад оронд бурханы шашин дэлгэрэхийн эхлэл байсан гэсэн нь хятадаас өмнө монголчууд Бурханы шашинтай байсныг хятадын өөрийн эх сурвалжаас олж нотолжээ.гэх мэт ховор баримтуудыг Дарамдалай гэвш хөндөн тависан байдаг.

ХАЛХЫН ИХ ЭРДЭМТЭН ЗАВА ХЭМЭЭХ ДАМДИН ГАВЖИЙН СУДАЛГАА

"ИХ МОНГОЛ ОРОНД БУРХАНЫ ШАШИН ДЭЛГЭРСЭН ТҮҮХ" бүтээлийн эшлэлийг дурьдвал:

Монголын газарзүйн тойм Монголын төв нутгийг өмнөд умард төв гэсэн гурван хэсэгт хуваадгийн төв хэсэгт нь хуучнаар Халх долоон хошуу буюу өдгөө дөрвөн хошуу хийгээд дөрвөн аймаг наян засаг хошуунд алдаршсан буй бөгөд түүний газрын хэлбэр байрлал нь Баруун талаасаа нууцын эзэн Очирваанийн орд харш Отгонтэнгэрийн уул нурууд болон гол мөрнүүд зүүн талаасаа Махаранз тийн сонсогчийн хөвгүүний \Намсрай\ орд харш хэнтий ханы уул нурууд болон гол мөрнүүд өөр хоорондоо харилцан чандмана баясгалант уйлгын \гачил\ хэлбэрт зөрөлдсөн газрын төв хүйс нь ямар мэт мэргэний эрхт Зая бандид бээр: Эзэн хаан Очир бээр Их монголын Очирт суурин Хоёрдугаар Бурхант лугаа адил Эрдэнэд алдаршсан зууг байгуулсан хэмээн зарлигласан мэт Монгол төв нутгийн уурхай Эрдэнэзуугийн хийд хийгээд Замбуутивийн умар зүгийн амьтаны цэцэг туссан хувьт бурхан аврал итгэлт их Очирдара Жавзандамба хутагтын их суурин газар цогт Да хүрээ

тэргүүтэн их бага номын аймгийн чуулган тэнгэрийн нар сар од гурвыг элэглэхийн ёсонд оршин буй билээ Мөнхүү замбуу тивийн газрын голд байдаг болохоор Халх тэргүүтэн монголын төв нутгийн хүмүүсийн нүүрний хэлбэр нь Замбутивийн хэлбэр мөн болой хэмээн Миндол Номун хан бээр номлосон болой. Халхын баруун хойт, хойт, зүүн хойт тэргүүтэнд Урианхайн олон аймаг ба Хамняган тэргүүтэн Монголын олон аймаг байдаг бөгөөд урьд цагт ихэнхдээ онгодод аврал одуулан шүтэж байсан боловч эдүгээ ихэнх нь Бурханы номд орсон билээ Тэдгээрийн умард хаяа залган Буриад баруун хошуу байдаг юм. Халхын өмнө зүгт олон мянган бээр үргэлжлэх энгүй их ээрэм талыг гэтэлбээс Монголын дөчин ёсөн их хошуу цахар найман хошуу тэргүүтний аймаг байваас өвөр дөчин ёсөн их хошуу тэдгээрийг Их зуу, Улаанцав, Шилийн гол Жирэм, Зуун уд, Зос буюу их зургаан аймагт Манзушири их эзэн хаан бээр хуваасан байдаг билээ. Өвөр монголын дөчин ёсөн их хошуу нь Ордосын зургаа юм уу долоон хошуу, Түмэдийн хоёр, Баарингийн хоёр, Найман болон Ухайн нэг, Огнядын хоёр, Цоохор халхын нэг, Хишигтэний нэг, Ар хорчингийн нэг, Зүүн хорчингийн арав, Зүүн түмэдийн нэг, Монголжин харчингийн нэг Харчин гурван хошуу сэлт буюу зургаан чуулганд хураасанууд болой. Тэдгээрээс хятад монголын завсарын Нинша хэмээх хятад хотын ойролцоо Ордосын отог хошууны нутагт Хатан голын амны Үхэр уул хэмээхүйд Гомосала суварга хэмээн алдаршсан гайхамшигтай нэгэн орон шүтээн байдаг юм Урьд тэнд нэгэн маань ч лам бээр эвдэрснийг сэргээж үйлдэхийн тухайд гадна талын бүтэн хагас алдын хэмжээтэй давхар суваргыг эвдээд доошоо ухсаны дотор машид баттай хөх цагаан чулууны дотроос хумхын дээд цээжин тал нь хүний биеийн хэмжээ төдий чулуун суварга гарсны хумхын өмнө талд нэгэн өчүүхэн хайрцагны дотор жүлада адил \ лада мэт зүйлээр урласан \ улбар шаргал өнгөтэй номын хувцас хийгээд нэгэн өчүүхэн судар байсан ба хумхын доод тал нь хөх чулуунаас ургасан мэт байсныг малтаж гаргасан ч тахилд агуулсан болой. Хумхын дээр нь аяганы амсрын чинээн ёсөн нүх байсан тэргүүтнийг олон хүмүүн нүдээр үзсэн зэрэг гайхамшигтай зүйл олон байв.Дараа нь хуучинаар булж сэргээсэн нь одоо ч хятад, түвд, монголчуудын мөргөлийн газар болжээ.Эгүүний газрын байрлал нь Ли орны зүүн хязгаар лугаа нийлэлдэх бөгөөд өмнөд хатан голын ард, алагшаагийн архад зуны оршил зохиосон ба умарт нь нинша хэмээх хот цайз болон баруунд нь лүнжүгийн жүгмирийн

их бурхан амгалан гарахын орон байна гэжээ.

Эрдэмтэн сүмбүү хамба Ишбалжар бээр:Суварга Гомасалаганда түүнийг хятадын хаан бээр тахих ба түвд монголд ойрхон хэмээгээд Манлан гүрү богд болон Богд зонхава гэгээний багш ловон Рэндаваа тэргүүтэй мэргэд очиж үзээд Үхэрт уулын суварга эгүүнийг Гомасалаганда хэмээн алдаршсан нь мөн хэмээн таалсан байдаг. Ли орны хотонгуудын газар нутагт буй хэмээн "Судар нарны зүрхэн "ээс гарсан ишлэл гэж айлджээ.Тэгээд Үхэрт уулын энэ суварга нь Балба орны суварга хутагт шингүн ба ли орны Гомасалаганда адил бөгөөд үр мөн чанарын үүднээс ялгалгүй долоон үеийн Бурхад заларсан тэдгээрийн лагшингийн ренсүрэлийг хадгалсан нь эргэлзээгүй гэжээ.

Эрдэмтэн Заваа хэмээх Дамдин гавжийн бас нэгэн эшлэлд :Ли орны эглийн хэл нь энэтхэг хятад хоёртой адилгүй, үсэг нь хятадтай нилээд төстэй, ертөнцийн ёс нь хятадтай ихэнх нь адил, номын ёс ба номын хэл нь энэтхэгтэй бараг адилхан байжээ.Тэндэхийн Бурханы шашинт хаан бээр Зармаан гэх хийдийг байгуулав. Тэрхүү хаан Түүнчлэн заларсан Бурханыг үзэхийг хүсэхэд гэлэн Бэйрузана бээр Бурхан багшийг шавь нарын хамтаар хувилгаж үзүүлжээ.

Тэр үед хаан сүжиг төрөөд маш сайнаар тахил өргөсөн тэр үеийн Бурхан багш ба шавь нарын өлмийн мөр үлдсэн гэдэг. Арван зургаан архад их эрдэнийн идээний хэрэгсэл нэг нэгийг өргөснийг санд нуугаад ЛИ орны шашин доройтох цагт хуврагуудын хэрэгсэл болгохоор хадгалжээ. гэж судард дурьдагдсан бол,

Мөн нэгэн лусын хаан бээр Хачэ орны долоон бурханы чандараар сүншиглэсэн суврагыг залж ирээд ЛИ орны Зармаа хийдэд залжээ.

Тэндээс долдугаар үеийн хааны үед Майдарын хувилгаан ли богд Бизаябиргяа хэмээгч гараад, дөрвөн архадыг энэтхэгээс залахын тулд Гүмадирийн сүмийг босгов. **Бас үхэр толгой уулын дээр Гэүдошангийн хийдийг бариад хааны нэг хүү архадын үрийг олсон нь ли орны хамгийн** анхны архад мөн тул мөрийг үзүүлэгч буюу дэрму гүдэши хэмээн нэрийдэв. Хожим бүх хутагт нарыг тийнхүү алдаршуулах болсон.

Түүнээс хойш гуравдугаар хааны үед хаан Бизаяа хэмээгч бээр хятадын хааны охин Бунэяашурийг авав. Архад Самгха гошааг урин залаад суварга болон хийд олныг байгуулжээ. Хаан түүнд

гурван хүү байсаны том нь энэтхэгт оджээ. Дунд хүү нь архадын үрийг олсон юм.

Харин бага хүү Бизадхарма нь хаан болоод Дродири хэмээгч урьд Сарангэрэл хааны тэргүүнээ өглөгт өгсөн нутаг хийгээд ли орныг эш үзүүлэх үед Бурхан багш болон Газрын зүрхэн хоёр бээр адисласан Чадашого ууланд Бродирийн хийдийг байгуулав. Түүний ууган хүү Доддой хятад оронд алагдах түшмэлийнхээ оронд өөрөө очсонд цус нь сүү болон гараад алж чадаагүй бөгөөд хаан бээр эд таваар өгсөнөөр Саддирийн хийдийг байгуулжээ. Бизаядхармаан хүү Бизаясидха бээр Соманийн хийдийг байгуулсан юм. Бизаягирди дрүня хийдийг байгуулав. Бизаясамгарма Дхадмадира хийдийг байгуулав. Бизаясидха Шусэрма хийдийг байгуулаад Майдарын цагийн тахилыг эхлүүлэв.Түүнээс хойш долдугаар хаан Бизаясамгарма бээр бурхан лагшингийн дүрс огторгуйгаас залрах хийгээд Зөөлөн цогт МАНЗУШРИ болон Газрын зүрхэний тухайд мохорагийн тахилыг эхлүүлүэв. Түүнээс тавдугаар үеийн хаан Бизаягирди бээр Бхани хийдийг байгуулав.Түүнээс тавдугаар үеийн хаан Бизаягирди бээр Бхани хийдийг байгуулав. Түүнээс гуравдугаар үеийн хаан Бизаягирди бээр Бхани түвдийн нийслэлд Майдар бурхан бүтээсэн бөгөөд түүнээс ли орон түвдийн доор орсон байна.ингэж холилдон байсныг түвдээс шашин дэлгэрсэн мэт үзэж болохгүйг заваа лам баримтан тулгуурлан нотолжээ.Ер нь ли орны долдугаар хаан Бизаягирдийн үед архад Гэндүнпэл бээр Хоёр мянган жилийн хойно шашин жаргах бөгөөд тэр цагт төвд оронд хятадын нэгэн гүнж болон долоон хийд гарах ба хятадын хаан бээр дэүшагийн ёсыг барьснаар хятадын шашин жаргах хийгээд суваргын дэргэд лус Элаан навч бээр биеэ орхиж, ли болон түвдийн бүх хуврагууд энэтхэгт очоод Гоушамба хийдэд бүгд бие биенээ хөнөөнө. Тэр цагт нийт замбутивд шашин доройтно хэмээн эш үзүүлсэн бөгөөд **ер нь ли орон Шагжамуни бурханы хорин нэгдүгээр ордон мөн хэмээн номложээ.** Энэхүү ли орныг малаяапхор, бага тогар, үтэн, хутэн, хотон тэргүүтэн нутаг нутгийн хэллэгээр нэрлэдэг бөгөөд **Үхэрт ууланд эш үзүүлсэн** судар болон ли орныг эш үзүүлсэн хэмээн нэршсэн. **Хир үгүй гэрэл нэрт охин тэнгэрийг эш үзүүлсэн** судар нь уулыг эш үзүүлсэн, орныг эш үзүүлсэн, бодьгалыг эш үзүүлсэн гэх гарчигийн ялгаанаас өөр ерөнхий өгүүлэгдэхүүний суурь утга нэг байна. Судраас эш үзүүлсэн

ли орон түүнийг балбууд буюуНепалууд Намсрай болон Моугалын хөвүүн бээр усыг нь шавхсан газар нь балбын Памтин мөн хийгээд Гомасалагийн суварга нь Пагбашингүн мөн гэж үзсэн ба балбын өөрийн нутгийн мөрний цаад эргийн талыг балба гээд, наад талыг ли орон хэмээн нэрлэж үйлддэг ажээ. Түүнчлэн түвдийн рон нутгийн багш рондон Шэйжагүнриг тэргүүтэн түвдийн эрт болон эдүгээ үеийн олон мэргэд бээр ч ли орон гэдэг нь балба орон мөн хэмээн өгүүлжээ.Тэгэхээр судлаач хүн бээр нэг талыг барих ёсгүй учир байгаа асуудалыг нухацтай авч үзэх хэрэгтэй. Бурхан багш миний шашин умраас умарт дэлгэрнэ гэж хойшоо харж зогсоод айлдсан байдаг тэгэхээр балбаас хойшоо хараад зогсохоор афганистан пакистан зэрэг дундад азийн орнууд харагдана тэгэхээр миний бие энэ арай ч биш боловуу гэж бодож байна. яагаад гэвэл нэгдүгээрт газарзүйн хувьд таарахгүй эгүүнийг мөн" үхэрт ууланд бошголсон судapт" умар зүгт цэнгэг устай далай бий түүнийг Бурхан багш адисласан байдаг энэ нь байгаль далай байх магадлалтай гэж үзэж болно.Хоёрдугаарт :хатан голын эрэг дээрхи үхэр хад уул гэж дээрхи судapт заасан тул тэр нь балбад алга байна гэж бас болохоор байна.Гэвч балба монгол хоёр нь гарал үүсэл нэгтэй гал махьбодтой ширба нар байдаг учир бас балбыг монгол нутагт оруулж болох талтай.

Мөн Эрдэмтэн заваа хэмээх Дамдин гавж маань дээр хийсэн нотолгоогоо үгүйсгэсэн тайлбарыг бас хийжээ.Богд Манлүнба болон багш Рэндава нар бээр хятад орны гансү мужын Нинша хотын ойролцоо газарт Нюүшан хэмээх уул буй түүнд Гомасала нэрт суварга байгаа тул түүнийг ли орон мөн гэж үзэх хэрэгтэй хэмээн номложээ гэсэн мөртөө тэдгээр номлолууд нь балба болон хятад орны тухайн уул ба суваргын аль алинд судраас эш үзүүлсэний адил төстэй төдий зүйл харагдаж байгаагаар шалтгаалан ертөнцийн яриа лугаа зохилдуулж өгүүлсэн төдий болохоос, судрын утгатай ерөөсөө таарахгүй байна. Учир нь тэдгээр нутагт Үхэр уулыг эш үзүүлсэн судрын эш үзүүлсэн бусад зүйлүүдийг нэг бүрчлэн оноох зүйл юу ч байхгүй бөгөөд Цагийн хүрдний дандараас ли орон нь түвдийн хойно байдаг хэмээн зарлигласантай зөрчилдөж байгаа юм. Түүнийг тодруулваас "Сударын аймагийн нарны зүрхэн" ээс Кашагийн нутгийн газрын хөхийн орон, үхэр уулын өмнө, Галада мөрний хойгт Чадагч аршийн орон Гомосала гандха суварга хэмээгч

их суваргын орон нь лусын эзэн бээр өгсөн тул гарт нь хадгалуулахыг тушаамой. хэмээн зарлигласаныг каша нутаг нь хүннүгийн нутагтай ойр нутаг хэмээн үзэх хэрэгтэйг дээр өгүүлсэн мэт Зөөлөн цогтын үндсэн дандараас: Ли орон, түвд, балба хэмээсэн байдаг бол гэвш Долүнба бээр: Энэтхэгийн баруун зүүнд ли ба балбын орон хэмээн ли балба хоёрыг тусдаа улс орон хэмээн зарлигласан байна.

Бас Жомдан Ригбийралди бээр: Газар хөхөгчийн эзэлсэн ли орон нь энэтхэг түвдийн завсарын балба биш хэмээжээ.

Баву Зүглагба бээр: Гадаад дотоодын долоон орон зургаан орны цаг учралын ли орон нь балба байх боломжгүй. Учир нь тэр түвдийн хойно байх ёстой атал балба нь дээд даваа болон аарийгийн завсарын өмнө талд байна шүү.гэж гзарзүйн хувьд байх боломжгүй хэмээн судлаач надтай адил нотолгоо хийжээ.

Эрдэмтэн аваа хэмээх Дамдин бээр: дээр өгүүлсэн бага тогар буюу хэүтэн хэмээх орон тэр нь **Үхэр уулыг эш үзүүлсэн судраас зарлигласан ли орон** мөн болох нь магадтай байна. **Учир нь тэр нь түвд орны хойно байгаа хийгээд энэтхэг, хятад, түрүг, монгол, түвд тэргүүтэн бээр дамжин гарсан хуушан Пахияан болон Тансингийн замын тэмдэглэл,** Зандан зуугийн домог, уйгарын сурвалж бичгүүдэд түүнийг Ли орон мөн болох учрыг тодорхой гаргасан байгаа болой. Тэр нь ч хятад түвд монголын газрын уулзвар монголын Годан хаан бээр Сажа бандидааг урин залсан хот Лянжу дөрвөн аймаг хэмээн алдаршсаны баруун өмнө зүгт "Үхэр уулын судраас эш үзүүлсэн" үхэр уул хийгээд хот тосгон, гол мөрөн, суврага бурханы дүр, орон хийд тэргүүтэн яг тэр ёсоор байгаа боловч эдүгээ лалууд эзэлсэн тул суврага болон орон хийдүүд нь ором туурь төдийгөөс өөр зүйл үлдээгүй бөгөөд бурханы лагшингийн дүрүүдийн томоор нь тариалангийн усны хаалт, багаар нь хүүхдийн тоглоом хийсэн байна гэж сонссон. Үхэр уул түүнийг өдгөө лалууд бээр горубэшэ, гоума мөрийг гоушаси мөрөн хэмээн нэрлэж байна гэсэн. Түвд монголын зарим мэргэд нийт монгол орныг ли орон хэмээн оноосоор байгааг шинжлэх хэрэгтэй. Учир нь тэгвээс энэхүү монгол орон нь Цагийн хүрднээс номлосон зургаан орны дотроос ли орны газар нутгийн дотор багтах хийгээд Зөөлөн эгшигт их дээдсийн (манжын хаан) Илт шастир хэмээх сурвалж бичигт Ойрод ба халх тэргүүтэн гадаад монголчуудын бүгд зөвхөн хотонгийн аймагт багтана хэмээн номлосон тэргүүнтэй ихэд

зохилдож байгаа болович, банчэн орныг (Цагийн хүрднээс номлосон) зургаан орны их хятадын орон хэмээх үзсэн байдаг жаахан зөрж байна гэж үзэж байгаа нь Заваа лам маань ли орны тухайд жаахан эргэлзээтэй байгаа нь харагддаг..

Ямар ч байсан хятад болон түвд оронд бурханы шашин дэлгэрэхээс машид өмнө монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн нь тодорхой юм. Түвдээс өмнө хятад оронд шашин дэлгэрсэн түүх нь ихэд түгээмэл билээ. Харин монгол оронд хятадаас ч өмнө шашин дэлгэрсэн түүх нь хятад оронд шашин залрахын өмнө урьд өгүүлсэн Цинвангийн үеэс хятад монгол хоёр газар нутгаа булаалдан тэмцэлдэх үед хятадын цэргүүд монголын орон хийдүүдийг сүйтгэж, сүм болон лагшин зарлиг тааллын шүтээнүүдийг эвдэн шатаах зэрэг таагүй үйл олныг үйлдэж байсан тухай" Хувилгаан толь" хэмээх хятад, монгол, манжийн сурвалж бичигт номлосон байдаг. Хангийн үед хятадуудын монголчуудаас булаасан газар нутгуудад байсан монголын зарим нэгэн хуучин хийдүүд одоо хятадын хийд болсон хийгээд монгол хийдийн туурь гэсэн зүйл ч олон байдаг хэмээн хятадууд ярьдаг юм.

Тэр нь ч хятад оронд хан гүрний арван дөрөвдүгээр үеийн хаан Минди хааны үеэс бурханы шашин түгэн дэлгэрсэн бөгөөд тэр үед хятад орноос энэтхэгийн төв нутагт очсон их хэлмэрч нарын анхдагч Пахиян хуушан хэмээгч бээр Ханши хааны ширээнд суусан хоёрдугаар онд (энэтхэг) хутагтын орноос гурван аймаг савын номыг залахын тулд Шэн анпүгээс наран шингэх зүгийн замд гараад зорчихуйяа бэрх уул даваа, гол мөрнийг гаталсаар хятад, түвд, монгол гурван завсар дүнхуанд уйгурын сэрүүн орнуудаас Шэнаша хэмээх оронд очиход хаан нь ном төгөлдөр хийгээд түүний дэргэд дөрвөн мянга шахам хуврагууд бага хөлгөний номд суралцаж байжээ. Үхэрт уулын сударт: Умар зүгт Шэнаша хэмээх оронд Түүнчлэн Бурхан заларсаны Шэнаша хэмээх дүрс газрын дотроос гарах хийгээд орны хил хязгаарыг сахих болно хэмээн эш үзүүлсэн орон бас таарч байгаа юм.

ПАХИЯАН ХУУШААНЫ ЗАМЫН ТЭМДЭГЛЭЛ

Пахияан хуушаан баруун зүгт зорчиход зам зуурын уйгурын нутгуудад дээдийн ном түгэн дэлгэрч, өөрсдийн орны хэл байсан ч хуврагууд нь энэтхэг хэлэнд суралцаад, энэтхэг судрын дагуу ном хурж байжээ.Түүнээс цааш 15 хоног яваад үжа оронд ирэв.Мөн тэнд дөрвөн мянга орчим лам хуврагууд бага хөлгөний номонд шамдан суралцаж винай ёсыг нарийн чанд мөрдөж байв. Тэндэхийн хаан Гүнзүн бээр Пахияан хуушанд зам зуурын хүнс хайрласныг аваад баруун өмнө зүгийг чиглэн аглаг хоосон талууд хийгээд, аймшигт мөрнийг гатлан нэг сар тав хоног явж хэүтэн буюу ли оронд хүрсэн юм.Тэр орны бүх хүмүүс жаргалтай дээдийн номыг шүтдэг ба суварга олон сүм хийд тоолж баршгүй олон бөгөөд хэдэн түмээр тоолох хуврагтай тэд бүгд их хөлгөний ном баримталдаг ба винайн ёсыг чанд сахидаг байжээ.Тэр орны хаан Пахияаныг Гүмадирийн хийдэд байрлуулаад хэрэгтэй эд зүйлсийг гарган өгч хүндэтгэв.гэж биччээ. энэ нь Ли орныг эш үзүүлсэн сударт : Алин цагт миний асрахуйн газарт, Энэхүү ли орон гарах аваас, Гүмүдирийн үзэсгэлэнт орон энд, Гайхамшигт номын хааны суварганд, залран номхотгох болно гэсэн эшлэл ном дагуу таарч байгаа нэг нотолгоо юм.Хэүтэн гэж тэмдэглэгдээд байгаа нь одоогийн хүйтэний цаст оргилууд байж мэдэх талтай. Пахияан хуушан цааш тэмдэглэхдээ: Тэндэхийн хүмүүс хаан албатгүй бүгдээр дээдийн номонд сүжигтэй байсан гэжээ. Тэр орон жилбүр 4-рсарын нэгнээс 15ны хүртэл "шүтээний тив эргэх"хэмээх ёслолыг өдөр бүр хийд тус бүрээс алт мөнгөөр бүтээсэн бурхан бодьсадва нарын гайхамшигт лагшингуудыг дөрвөн дугуйтай морин тэргэн дээр торго даавуугаар урласан, янз бүрийн их эрдэнээр чимэглэсэн асарын дотор залаад хуврагууд угталгын хөгжимүүдтэйгээр их хотын зүг явдаг ажээ.Тэр үед хотын зээлийн газруудыг сайтар чимэглэн, хотын үүдэнд том дэвсгэр бэлтгэж, түүн дээр элдэв янзын тахилыг эгнүүлэн тавьж хаан хатан бээр голлосон үзэсгэлэнт бүсгүйчүүл эгнэн зогссон байдаг.Морь тэрэгтэй шүтээн гол хаалганы өмнө 100 орчим алхамд ирэхэд хаан их л хүндэтгэлийн байдалтай хөл нүцгэн титэм шинэ хувцастай цэцэг хүж барьсаар, дотоодын олон түшмэлээ дагуулсаар гарч шүтээнүүдийг угтан мөргөж тахил өргөж байв.Шүтээнийг хаалгаар

ороход залуу охид бүсгүйчүүл хаалганы дээрхи сайн гэх өргөөнөөс цэцгийн хур доош буулгаж баясал үйлдэх бөгөөд сүжигтэн хүмүүс шүтээн хуврагуудад тахил өргөн мөргөн хүндэлдэг цагийн их баяр болой.Үхэрт ууланд бошголсон сударт:Басхүү энэ орон миний их дүрийг морин тэргэнд залан Буянт хэмээх хотын дотор авчраад тахилгын орон болгох гэсэн үгтэй Пахияаны тэмдэглэлийн утга дүйж байна.Энэ ёслол нь Өнөөгийн майдар эргэх ёслолтой дүйж байгаа бололтой.

Эргэн Пахияан хушаны тэмдэглэлд орвол : Ли орноос гараад хорин тав хоног яваад зүхожи гэх оронд очив. Тэр оронд бас л шашин дэлгэрсэн их хөлөгний номлол дагадаг мянга шахам хуврагуудтай хийд оронгууд байв гэжээ. Эгүүнийг Эрдэмтэн Заваа Дамдин гавж бээр : Монголын өмнөд аймаг их хухангийн орон "Ли орныг иш үзүүлсэн" сударт гардаг ГАРДО орон мөн хэмээн нотолжээ.

Цааш Пахияан хушангийн тэмдэглэлд монгол гэх ли орны тухай гарахгүй боловч замын бичгийг товчлон хурааж тойм төдий оруулая.Тэндээс гарч өмнө зүгт 4 хоног яваад цүнлүн хэмээх уулын дотор орж юүхо иү гэх газар хүрч алжаалаа сэргээв.Ахин 25 хоног зам хөөж хачи буюу одоогоор исламын шашинтай пакистан хавьцаа очжээ.Тэндээс энэтхэгийн хойд хэсгийг зүглэн оджээ. Аймшигт цасан уулын дундуур нэг сарын турш зүдэрч явж байж арай гэж энэтхэгийн хойд хязгаарт хүрэв. Тэнд бурханы сургаалийг хайсан боловч нутгийн багш нар винай болон бусад бүх сургаалийг цээжээр уншдаг тул судар нэгийг эс олов. Цаашлан нутгийн гүн магадха д очив.Тэнд зургаан жил сууж санскрит хэлэнд суралцаж, гурван аймаг номын савыг судлаад зэди хийдийн архадуудын эмхэтгэсэн гурван аймаг савын номыг зээлэн авав. Ингээд өмнөд энэтхэгээр дамжин усан онгоцонд суугаад сингалыг тивд очоод хоёр жил суужээ. Дараа нь худалдаачидын онгоц даган явсаар хятад орондоо эргэн ирж Винайн судрыг өөрөө хятад хэлэнд орчуулан шашин амьтаны тусыг ихээр үйлджээ.

"ТАНСИН ЛАМ баруун газар зорчисон нь" тэмдэглэлээс

Пахияны энэтхэгт морилсноос гурван зуу орчим жилийн хойно их тан гүрний маха бандида Тансин лам хэмээн алдаршсан тэр бээр хутагтын оронд зорчих хэрэгтэй гэсэн тааллыг үүсгээд, тангийн хоёрдугаар хаан Тайзүнгийн үед энэтхэгярианы хэлэнд суралцаж, замын тэмдэглэлийг бариад, баруун зүгт зорчсон юм. Гүцэн хийгээд дүнхуаны орныг дараалан дамжаад, монгол орны уйгурын хааны удмын нэгэн Гаучингийн ордонд очжээ. Урьд уулзаж байсан нэгэн худалдаачин түүнийг таниад Гаучин хаанд айлтгав. Хаан түүнийг дуудаад үг хэлэлцэн үйлдсэнээр таалал сэтгэлд нь нийцжээ. Хаан хатан нөхөр сэлтэд Билгийн чанадад хүрэхүй Гэгээн ялгуулсаны судар тэргүүтэн зарим нэгэн судар аймгийг номлов.

Өдгөө сагяугийн нутагт уулын нэгэн сэжүүр нурсаны мухраас бурханы олон дүрүүд олдсон тэр газарт Тансин лам бараа болоочдын хамт Энэтхэг рүү морилон яваа дүрүүд гарч ирсэнд, түүнийг үзсэн түвд монголчууд ихэд гайхсан хэдий ч, тэр нутаг нь урьдын Гаучингийн орон хэмээх нь энэ мөн болох нь тодорхой байна гэж Эрдэмтэн заваа хэмээх Дамдин лам нотолгоо бичжээ.

Тансингийн баруун газар зорчсон тэмдэглэлдээ эргэж орвол Хаан хатан хоёр дээдийн номыг тансин ламаас сонсож үнэнч шавь нар нь болсон тул явуулахгүй гэж хаантан энэлэл хатуугаар багшийгаа тахихын тухайд хориглон үйлдэвч сонсолгүйгээр, гурав хоног амжиргаагаа тасалсанд арга барагдаад, замын хүнсэнд зориулан зуун лан алт, гучин хүлэг морь, тавин нутгийн дээл, замын тэмдэглэлийн зүйл хорин дөрвийг өргөж, жаран морьтноор хамгаалуулан, монголын хаан Их хуханы дэргэд хүргэсэн юм. Бүх хувцасаа монголын хаанд бэлэг болгон өргөв. Монгол хаан бээр ч халамж хишиг хэмжээлшгүйг зохиосон хийгээд тэндээс тиезманыг хүртэл арван зургаан албат байгаа бүгд түүний эрхшээлийн доор байсан тул өдөр бүр арван морьтноор хамгаалуулан, уналага, идээ ундаа тэргүүтнийг бэлдэж, Махазина орны хаан бээр дүүгээ дээдийн номыг олуулахаар илгээсэн байна хэмээн тунхаг дуурсган илгээсэн байна.

Тиезман хэмээх бат төмөр хаалга тэр нь Их хан гүрний үед

урласан гэдэг бөгөөд хан гүрний баруун зүгийн хил мөн билээ. Тэндээс гараад тогарын харьяа орны хэсэг мянган мод газар байдгийг туулж, тэр хязгаараас эхлэн монголын өмнөд аймгийн хуханы орон мөн гэдэг юм. Тэр нь ч хятадын сурвалж бичигт их хухан хэмээн гарсан нь их хагаан гэсэн монгол орны хүмүүс бээр бидний удам угсаа (өвөг дээдэс) нь баруун зүгийн тэртээ их монголын гэдэг нэгэн байдаг хэмээн хуруугаар заах газар байхгүй ч ярьсаар байдаг орон нь мөн боловуу.

Тансин бээр тэндээсээ цаашлан явсаар арван дөрвөн жилийн турш энэтхэг орны төв хязгаар бүхэнд хэсүүчилж, адистэд ихтэйд алдаршсан орон болон шүтээн бүгдэд мөргөж, алдарт бандида бүтээлчин олонтой уулзаад суралцан зохиосоноор махабандидагийн суудлыг олсон тул гадаад дотоод бүгдэд их хөлгөний тэнгэр хэмээн яруу алдар нь дуурссан юм. Хятад орноос түрүү хожуу энэтхэгт очсон олон их багш байдаг ч хутагтын орныхны дунд их багшийн суудлыг олсон, олон хаадуудын тахилын орон болсон нь **гагцхүү их багш энэ мөн билээ.** Хутагтын орноос олон төрлийн гурван шүтээн хийгээд зарлиг шастирын энэтхэг судар олныг нэгэн их заанд ачаалан залаад эргэн буцсанаар хятад орны баруун хязгаар гуандийд иржээ. Түүнээс дотогш хаан бээр зарлиг бичгийг хүргүүлсэнчлэн улаагаар морилох үед гурван шүтээн нь арван дөрвөн морин тэрэгний ачаа болж байсан гэдэг. Тэр мэт хутагтын оронд арван дөрвөн жил, замдаа гурван жил, нийт арван долоон жилийн турш уул даваа олныг туулсанч, алжаал зүдрэл, хатуужил бэрхшээл юу ч гараагүй нь ер нь Тайзүн хаан газрын дээр эрх хүч ихтэй байсан хийгээд тэр үед энэтхэг хятад хоёр ч аль алин нь энх амгалан байсан, түүний дээрээс монгол хаадууд зохилдох шалтгааныг зохиосон тэр нь мөрд одсон, хамгийн гол нь их багш өөрийн таалыг үүсгэсэн болон үйлс ерөөл нэн ариун бүрдсэний хүч мөн хэмээн Хятад орноо ном дэлгэрсэн ёс номноос зарлигласан байна.

ЭРДЭМТЭН АКАДЕМИЧ, ТҮВД СУДЛААЧ Д.ЦЭРЭНСОДНОМЫН НЭЭЛТ

Зууны мэдээ сонин. 2013.11.29-ны дугаар

Орчлонгийн дайдад бий хэмээн үлгэр домогт дурьддаг ч эрдэмтэн судлаачид олж тогтоож чадаагүй Тэнгэрийн орныг судлан хаана байгааг баттай зааж чадахаар болсноо академич Д.Цэрэнсодном өчигдөр зарлав. Түүнийг дугаарын зочноор урьж, шинжлэх шинэ нээлтийн тухай сонирхлоо.

Хүннүгийн газар нутгийг судалснаар үлгэрт гардаг Тэнгэрийн орон болохыг нь тогтоолоо гэсэн таны судалгаа анхаарал татлаа. Олон хүн үлгэр, домгийн дүрслэгдэхүүн болохоос бодитой зүйл биш гэж боддог бололтой?

Зава Дамдин гавжийн "Хор чойнжин" гэдэг номын "Алтан дэвтэр" бүлэгт эртний номт Ли орны тухай гардаг. Олон газрыг нэрлэсэн нь баахан үсчсэн маягтай. Тэр нь эрдэмтэн судлаачдыг Номт орон тэнд ч байж магадгүй, энд ч байж болзошгүй хэмээн санал бодлоо уралдуулах өгөөш болсон. Мэдэхгүй хүмүүсийн хувьд ёстой үлгэр домгийн орон гэж боддог байж болох. Ли орон чухам хаана байгааг тогтоох нь ач холбогдолтой гэдгийг эрдэмтэд ойлгож байсан. Гэвч тогтоож чадаагүй, энэ нь тэр ч байж магадгүй, энэ ч байж магадгүй хэмээн таамаг дэвшүүлж ирснээс ойлгогдоно. Би тэр бүхнээс үндэслэн 20 гаруй жил судалснаар Тэнгэрийн орон Ли Юүлийг тэр гэж хуруугаар заах газрыг тогтоолоо. Мөн нэрийг нь ч бас тогтоосон.

Хамгийн гол нь та тэнгэрийн орон бол Хүннүгийн нутаг гэдгийг юугаар нотолж байна вэ?

Би ч эхэндээ гайхаж байсан. Гэхдээ эргээд бодоход хүмүүс өөр, өөр газрыг нэрлэж байсан нь аргагүй юм билээ.Яагаад гэвэл тэр Ли орон эрдэм ном дэлгэрсний учир өргөсөн нэр юм байна. Ли Юүл гэдэг нь тэнгэрийн орон гэсэн гаралтай үг юм. Хүннүгийн нутаг агуу том шүү дээ. Хянганы нуруунаас эх авч Хятадын Цагаан хэрмийн хойд талаар Тангадын нутаг, Төвд баруун талаараа Тэнгэр уул, Эрээн хавирга, хойшоо Байгаль далай хүртэлх агуу том газар

нутгийг эзэмшиж байсан.

Д.Цэрэнсодном:Тансан ламын очсон тэнгэрийн орон нь Хүннүгийн нутаг юм.

Тийм агуу том орон олдвор нь энд тэндээс олдоод байна шүү дээ. Тэгэхээр тэр ч байж магадгүй, энэ ч байж магадгүй гэхээс аргагүй. Гэхдээ тэр орны зүрх, тархи, ууpаг нь хаана байна вэ гэдгийг бид сая тогтоолоо. Тухайлбал, Хатан гол, түүний хойг маягийн хэлбэр үүсгэн урсч буй газарт Тэнгэрийн орон бий гэж сударт заасан нь бий. Зава Дамдин гавж бол баруун талд нь Хотонгийн нутаг гэсэн, тэгвэл Хотонгийн нутаг гэсэн, тэгвэл хотончууд тэр хэсэгт бий. Хотонгийн нутагт хийсэн малтлагаар үхэр зоос гарсан байдаг. Энэ олдворууд бие биеэ баталж байгаа юм.Хамгийн гол нь "Хаадын уг гарвал, язгуур гэх бичмэл судар бий. Тэр судрын гурван хувилбар надад олдсон. Тэр сударт Ли орныг нутгийг зааж хэлээд байгаа юм.Тэдгээр зүйлүүд хөдөлшгүй баримтууд болж байна.

Хатан голын хойг, Хүннүгийн үхэр шүтээн олон зүйлийг батална.

Тэр тухай өгүүлсэн өөр судар бичгүүд байна уу?

Зава Дамдин гавжийн "Үхэр уулын эш үзүүлсэн судар", "Тансан ламын баруун этгээдэд зорчсон тэмдэглэл", "Хиргүй охин тэнгэрийн эш үзүүлсэн судар" зэрэгт Ли орны тухай бас гардаг. Тэгэхээр бурхан багшийн номлосон "Үхэр уулын эш үзүүлсэн судар" гэдгээс улбаалж "Хаадын уг гарвал, язгуур" гэх судар дотор үзвээс Үхэр уул нь Хатан голын хойг дотор байгаа юм. Харин Үхэр уулын дотор Хүмүслэн хад гэж бий.Тэр Хүмүслэн хад гэдэгт удаа дараа бурхан ирж адистад, дивангард үзүүлсэн гэж ном сударт тэмдэглэсэн нь бий. Тэгэхээр тэр бол Тэнгэрийн орон, тэнгэрийн авшигтай, адистэд оршсон газар юм гэсэн санаа тэнд байна. Тэнгэрийн орон гэдгийг таамгаар хэлж бас болохгүй.

Хамгийн гол нь яагаад Тэнгэрийн орон гэж нэрлэж, тэнд гэж оноож байна бэ?

Энэ бас учиртай. Хан улсын сударт Тэнгэр гэдэг үгийг Хүннү хэлээр Ченли гэдэг юм гэж тэмдэглэсэн байдаг. Эртний монгол хэлэнд tngri гэж бичнэ. Монгол хэлэнд т, ч үсгийг сэлгэдэг. Тэгэхээр тэнгэр гэдэг үгийг cenli гэж хэлэх, бичих бололцоотой. Р үсгийг ч

сэлгэх бололцоотой, гулир гэж ярьдаг шүү дээ.Нэрийн тухайд ийм байна. Түүнээс гадна эртний Хятадын түүхэн сурвалжуудад Хүннүгийн Модунь Шаньюйг Cheng-li-Li kut, u гэж бичдэг байсан. Тэр нь тэнгэрийн хөвгүүн гэж байгаа юм.

Энэ мэт баримтуудаас үзээд Хүннү нар Тэнгэр гэхийг cenli гэдэг юм байна гэдгийг тогтоосон. Харин cenli нь яагаад Li болов оо гэдэг асуулт гарна.Тэгвэл cenli нь Li болжээ гэдгийг би монгол хэлний баримтаар тогтоож буй юм. Монгол хэлэнд хураагдах, товчлогдох ёс бий. Жишээ нь, үлэг гүрвэл гэж үг байна. Энэ үг монгол хэлний үлү гэдгээс гаралтай. Үлү гэдэг нь аварга том гэсэн утгатай. Тиймээс үлэг гүрвэл, түрэг хэлэнд үлэгбэк гэнэ. Тэгэхээр энэ тохиолдолд ү нь гээгдээд лу болсон гэж үзэх үндэслэлтэй.

Зарим хүн Хятадын лун гэдгээс гаралтай гэж үздэг юм билээ. Тэгж маргах хүн ч цөөнгүй гарах байх?'

Зарим судлаач гэж тайлбарладаг юм. Гэвч тэр худал. Яагаад гэвэл, Хятадын лун гэдэг хэрэг дээрээ лон байгаа юм. Түрүүчийнх нь задгай үе бол Хятадынх битүү үе байгаа биз. "Хоорондоо огт адилгүй. Тэгэхээр үлү гэдэг үг товчлогдоод лу болсон байна. Мөн үсү гэдэг үг байна.

Эртний монгол хэлэнд сүүг үсү гэдэг байсан. Ойрадууд үстэй цай гэж ярьдаг. Ордосууд мөн тэгж ярих жишээтэй. Тэгэхээр үсү гэдэг үг товчлогдоод сүү болсон байна. Иймд cenli гэдэг үг товчлогдож "Li болох бололцоо монгол хэлэн бий гэдгийг баримтаар хөөж үзээд монгол хэлни хууль зүйд нийцэж байна гэж үзсэн.

Ли гэдэг маань явж явж явж юу гэсэн утгатай вэ гэвэл тэнгэр гэсэн утгатай Хүннү гаралтай үг юм байна гэдгийг тогтоосон. Үүнээс үзэхэд Ли орон гэсэн үг юм. Тэр нь агуугаараа ч, хэлбэрээрээ ч нийцэж байна. Ийм учраас монголд шашин ном дэлгэрч байсан, Бурхан багш энд ирж байсан, тэгэхдээ Үхэр ууланд ирж адистэд үзүүлсэн гэдэг нь хадны цууриа шиг юм биш. Өөрөөр хэлбэл, үнэний хувьтай юм байна гэдгийг баримтуудаар хөөж гаргалаа.

Монголчууд Түвд, Хятадаас өмнө шашны соёлыг авсан.

Тэгэхээр түүх сударт өгүүлэгддэг Тэнгэрийн орны хаана байгааг, мөн тэнд Бурхан багш ирж, адистэд буюу ном үзүүлсэн болохыг тогтоосно байна. Тухайлбал, түрүүнд өгүүлсэн Хүмүслэн

хад гэдгийн хүмүслэн гэдэг үг энэтхэг гаралтай үг гэдэг. Түүнийг нь би сэжиглэж байгаа учир нь хүмүслэн гэдгийн санскритаар бичсэн хадмал эх ямар нэгэн шалтгаанаар гээгдсэн байж болзошгүй.

Түүнээс биш хүмүслэн гэдэг нь хүмүн ус гэдэг монгол үг. Түүний хажууд тангад, түвдээр мичү гэнэ гэсэн байгаа юм. Тэр нь монгол хэлэнд орчуулбэл, хүмүн ус гэсэн үг л дээ. Эх сурвалжууд ингэж бие биеэ баталж, барьж өгөөд байна. Тэгэхээр Монгол орон Түвдээс бүр өмнө, Хятадаас ч өмнө Энэтхэгээс шашин номыг авсан нь үнэн юм. Мөн энэ холбоо, хэлхээний үзмээр зүйлүүд ч байна.

Тухайлбал, ямар баримтуудыг сөхөж үзэх ёстой бэ?

Энд үхрийн тухай яримаар байгаа юм. Жишээ нь, Энэтхэгүүд үхрийг шүтдэг. Хүннүгийн бэлгэ тэмдэг үхэр байдаг.Түүний дараах Тоба улс ч үхэр шүтээнтэй байсан. Тэгээд үхэр уул гэж бий. Энэ бүхэнд ямар нэгэн учир холбогдолтой байна. Тэр байтугай Чингис хаан 1227 оны гал гахай жил Ордос нутагт таалал болсон. Тэнд их хааны найман цагаан өргөөг байгуулсан. Чингисийн сүр сүлд тэнд хоргодсон учир Гилгүдэй баатар шүлэг хайлсан зэрэг түүхэн баримтууд байгаа шүү дээ. Өнөө хүртэл Чингисийн онгон тэнд бий. Тэр бүхэн зүгээр хүний зугааг гаргасан яриа биш, алсын улбаатай, үнэний ул мөртэй баримтууд юм.

Тэгэхээр судалж нягтлах хэрэгтэй. Дээр үед манайхан мэдэхгүй болгоноо байхгүй гэж байсан. Одоо байдал өөр болсон. Өөрийн мэдэхгүй зүйл руу анхаарах хэрэгтэй. Нөгөө талаас шинжлэх ухааны нэвтэрч чадаагүй, одоогоор хараахан хүрч чадаагүй зүйлүүд олон байна.

Тэр болгоныг байхгүй юм уу, боломжгүй байхгүй юм уу, боломжгүй гэх бололцоо байхгүй. Иймд түүхэн сурвалжид хэлээд байгаа зүйлүүдийг эрхбиш анхаарах хэрэгтэй. Судлаачид ч анзаарах учиртай.

Тэгэхээр бид 70, 80 жилийн турш шашин дэлгэрсэн түүхийг ярихдаа Түвдээс оруулж ирсэн гэж ярьж, бичиж ирсэн шүү дээ. Тэгэхээр таны судалгаа тэр үзэл ойлголтыг урагшлуулж байна. Түүх, тэр дотроо шашны түүх, Хүннүгийн судалгаанд нэлээд том ахиц дэвшил гарах нь ээ дээ?

Би нэг л зүйлийг хэлдэг.Бид шашны түүхийг авч үзэхдээ

могойгоор бол зөвхөн сүүлийг нь шувтраад яриад байдаг. Эх бие толгой, хэл амыг нь олж харж чадахгүй, судлахгүй байна. Яах аргагүй шашны дунд дэлгэрэлтийн үе, Хубилай сэцэн хаан, Юань гүрний үед Түвдийн лам нар монголд ирсэн нь үнэн. Сажа Бандид, түүний үеэл Пагва лам Лодойжалцан, тэгээд удаа дараа Сажийн угсааныхан орыг нь залгаж суусан. Тэр үеэс Буддын шашин монголд орж ирсэн мэтээр ойлгож, ярьж бичээд байгаа юм, манайхан. Өмнөх үеэ огт дурсдаггүй. Ярина гэхээр бариад ярьчих юм байхгүй. Баримт алга. Тэгэхээр би цоо шинэ баримт гаргаж өглөө. Энэ санаагаа би хоёр зүйлийн ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Шашны түрүү үеийн дэлгэрэлтийн орныг тогтоолоо. Ингэснээр шашны эртний дэлгэрэлтийн бүдэг бадаг үеийг тодруулахад энэ бол шинэ баримт, шинэ хэрэглэгдэхүүн орж ирж байна. Хоёрдугаарт, Хүннү гүрний судлалд шинэ баримт гаргалаа.

Манайхан Хүннү гүрний 2200 жил гээд байдаг, Ноён уулын булшнаас өөр тоймтой зүйл ярьдаггүй. Бид газар доор байгаагаас гадна хөрсөн дээр ил байгаа, өөрсдийнхөө тархи толгойд байгаа өвгөдийн ном сударт байгаа зүйлүүдийг өнгийж харах хэрэгтэй. Үүгээрээ Хүннүгийн судлалд шинэ хуудас нэмж байгаа болов уу гэж бодож байна.

Хэлний чиглэлд ч гэсэн шинэ судалгаа гаргаж ирсэн бололтой?

Бид хэлний мэргэжилтнүүд учраас үгийн гарлын үүднээс судалсан. Хэл зүйн хувьд ийм байх бололцоо байна уу, үгүй юу гэдгийг мэргэжлийн үүднээс зөв тогтоож өгөх хэрэгтэй. Энэ бол бидний хувьд үүрэг юм.

Тиймээс энд учиргүй айхтар тэмээ гэхийг ямаа гэчихсэн юм нь гайгүй болов уу. Нэлээд баримттай тогтоосон гэж бодож байна.

Хаадын уг эх хэмээх эртний судраас эшлэл

“Хаадын уг” эх хэмээх судар дахь Ли орны тухай мэдээ

Хадны голын хойш оршихын зүүн хөвөө баруун урагш буюу эргэн оршихын баруун талд хуян мэт оршжээ. Хүмүслэн хэмээнэ. Хүн ус хэмээх нь энэтхэгийн нэр тангууд ч хэмээмой. Хятад хуван хэ сар гол хэмээснийг монгол хүн хуван хэ хэмээснийг хатан хэмээюү, хатан гол хэмээмой. Ли улс хэмээгч эдүгээ Шанши линд болой. Энэ мэт рэнчин шүтээн ойр байхыг мэдсэн сүсэг ерөөн сайдууд хүрч мөргөвөл юутай сонин болно. Бас ч энэ даширмагийн цагаан толгой холбодос хэдэн үг өгүүлсүгэй.

Бурхан багш хүнийг жар наслахад залран ирж номын хүрдийг арван хоёр зүйлээр орчуулан зохиосон энэ шашин нь хүний зуу наснаас жарзн нас хүртэл алд шагжамуны шашин дэлгэрмүй. Далан наснаас жаран нас хүртэл маанийн шашин дэлгэрмүй. Жаран наснаас нь тавин нас хүртэл зарлигийн хураангуйн шашин дэлгэрэх. Энэ шашин нь омог зүгийн шамбалын оронд дэлгэрмой. Лхас их зуу цанид зуу эднийг тэр орноо залмой. Тэр цагт шашин үгүй болмой. Тэр цагт баруун Лид баруун линд газарт нэг зүлгэн уул бүлгээ. Асарын хадны дүрстэй хэмээгч нь одоо лин ту газар дор нэг...

/”Хаадын уг эх” судар дахь Ли орны тухай мэдээ (B-2)/ 1-р нүүр буюу хуудас

Самадари ариг болох очирвани бас эрдэнэ тэргүүтэн бодьсадва нар ба далай мэт охин тэнгэр нарын аймгууд эгэл эр эм лам харын дүрс дор барьж цаг үргэлжид шашин орших олон хүний тус жаргаланг бүтээсүгэй хэмээн өчсөн нь бурхан сайн сайн тэр мэт үйлс хэмээн зарлиг болгон соёрхсон энэ үхэр уул нь ордосын долоон хошууны баруун урд этгээд хатан голын хойш оршихын зүүн хөвөө, баруун урд этгээд хатан голын хойш орших зүүн хөвөө , баруун урагш буюу эргэн оршихын баруун тал хониг мэт орших хүмүслэн хэмээсэн нь хүмүн усны суврага хэмээжээ. Хүмүн ус хэмээх энэтхэг нэрийг тангад манж хэмээмой. Хятад улс шарын өнгийн хун ажгуу.Гэтэл монголчууд бид тасарч хатан гол хэмээсэн нь Хурмас хэмээх хатун хэмээсэн үг болгож Хатан гол хэмээн нэрийджээ. Ли улс хэмээсэн нь Шанши Линг тодотгох болой. Энэ мэт хэмээн шүтэзн үхэр байхыг

мэдүүл. Сүсэг зузаан сайд хүн мөргөвөөс юутай сайн, богд Чингис хаан хорин хоёр он сууж тэнгэр болсныг үзтэл түүний хоёр хүү, гутгаар хөвгүүний үед хаан залараад он сууж үүний хүү

/“Хаадын уг эх” судар дахь Ли орны тухай мэдээ (С-4)/ 5-р нүүр буюу хуудас

Эдүгээ (өдгөө) Бандид гэгээн бээр дорно зүг залран одоод ойр газар дархан сант хэмээх гүр цагаан чулууны дээр бурханы баруун хоншоорт гишгэсэн дор өлмийд нь оюун буй. Үүний доорх гуурын үгээр сайшааж харвааc зовлонтой амрах нэгэн адистат чуулган буй. Үүнийг үлгэрлэн бодвоос бурхан багш хялбарт анхлан заларсан лав бололтой. Тэрээр буцахдаа шилийн голын чуулганаа ирж ийн үйл дэлгэрүүлж, адисласнаар бандид гэсэн танаа сүсэглэсэн сүмийн шашин, хуврага ихэд дэлгэрч буй болой хэмээсэн нь энэ болмуй гэж санагдмой.

Бурхан багш үхэр уулыг хэргэсүүр хэмээмүй. Гашиба шахай заяны бидний дөрвөн бурхан тэнд адислав. Ирээдүй цагт цусан заналаа ариутган буугаад ирж адиславай хэмээжүхүй. Энэ нутагийн хүмүүслэн хадны суврага нь эртний цагийн суврагыг басч хашив. Бурхны суврага, энэ хоёр суврага нь маш их адисдаттай хэмээн айлджээ. Хиргүй гэрэлтийн орчсон сударт Лахийн орныг нь энэ хэмээх үхэр уулны хүмүүслэн хадны суврагыг манзушир...

/“Хаадын уг эх” судар дахь Ли орны тухай мэдээ (С-3)/ 4-р нүүр буюу хуудас

Даруй цуглуулж тэрхүү мөнх ри шидэт уулын арын чуулганд хотол төгс үхэж шавь нар нь шагширч баймой хэмээн дүрс сийлээд өөрийн улсын зүг авч одон зүүн далайн тэртээ явсан ажгуу. Түүний суусан хотын орон нь хялбарын өөр зүгийн зүүн этгээд уулын зүүн хойд ард гол хааны цаг хот хэмжээ их хүрээлэн хормын орон улс байшингийн бууриь хийгээд гадуур урссан гол суваг болвоос бас өмнө этгээдэд мөн хялбар эү тэйгийн зүг хандуулан боссон чуулганд нэгэн гэртээ амьтны зүрх барьсан хүний дүрс сийлсэн ба амар энэ төрлийн этгээдийн босгосон суврага хэмээн нэрийджээ. Янху бусын эрхэмсэг зэргүүд эдүгээ эв илэрхий буй болой. Тэр гүрнийг Манжушир үзэж, равнай айлдаж, хойд цаг дор амьтны тусын тулд буйн их үйлдэх хэмээснээр Манзуширын орон хэмээдэг болой. Үүний хойно Жамъяншадавын гэгээн та ер хурцын газар заларчээ. Та энэ эү тагийн адистидийн цаглашгүй учрыг сайшаана

уу. Шанъяа шинэ дэлгэрчээ. Түүнээс хойш хялбарын цагаан эх тай хэмээн алдаршив.

/"Хаадын уг эх" судар дахь Ли орны тухай мэдээ (С-2)/ 3-р нүүр буюу хуудас

Зүлгэн уул бүлгөө. Асрын хадны хөндий гэгч нь ар лин ту хэмээх Манзуширын агуй буй Язгуур олон богд лам нар мянган гэгээн эхлэн буман сайн улаан хадыг настан тонилгогч бодьсад эртний цаад цусаар сорхчигсон газар мөн хэмээжээ. Ванчин ренбүүчиин айлдсан нь бурхан багшийн үүсэгснээр таван өнгийн гэрэл сацарснаас дөрвөн зүйлийн гэрэл нь хэдийн өрнө зүг тусжээ. Нэгэн анги гэрэл нь монгол орноо туссан тэр бээр зүг хялбар хэмээх цөмийг нь эү тэй танаа мөн болмой.Үүнийг санаваашанши эү таи хэмээн энэрэнгүй Бодьсадва сан энэхүү хялбар хэмээх Монгол утай лугаа таван үзүүртэй болжээ. Энэ таван ордын адислан чин нэгэн адил болой эд агуур хуучин авшигийн хэлэлцсэнгүй, өстийн дотор бурхан таван зуун сард сууж уулан дээрсууж маань адистат уулан дээр суужээ. улсын хааныг номхотгохыг айлдаж залран бүхийд хуулийн хаан өөрииг эс сүсэглэсэнд буцаж заларсны хойно хуулийн хаан чуулганы

/"Хаадын уг эх" судар дахь Ли орны тухай мэдээ (С-1)/ 2-р нүүр буюухуудас

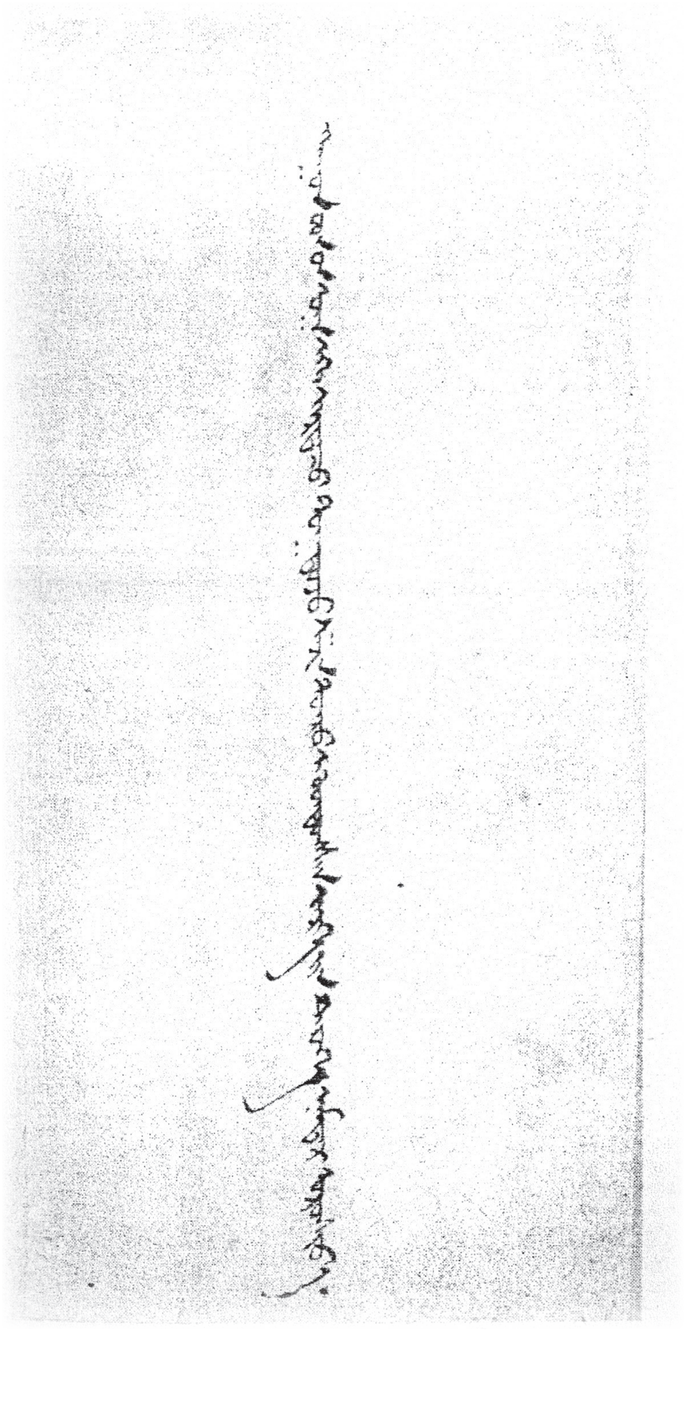

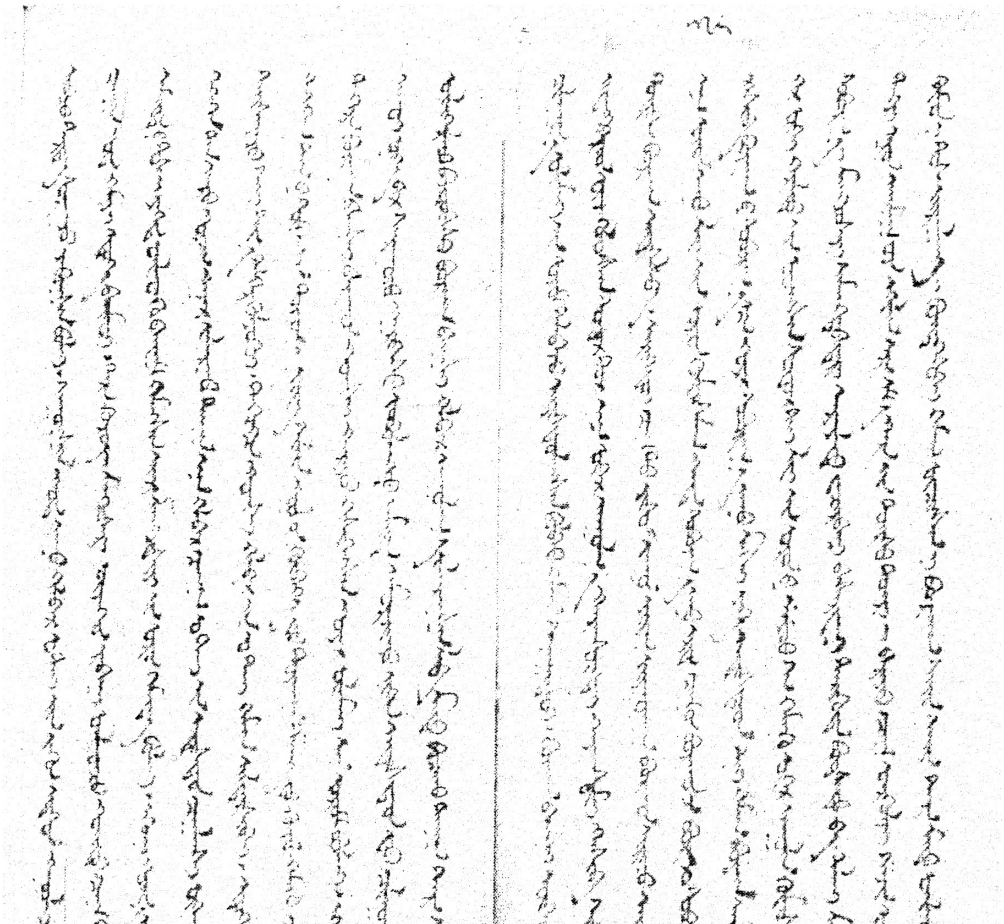

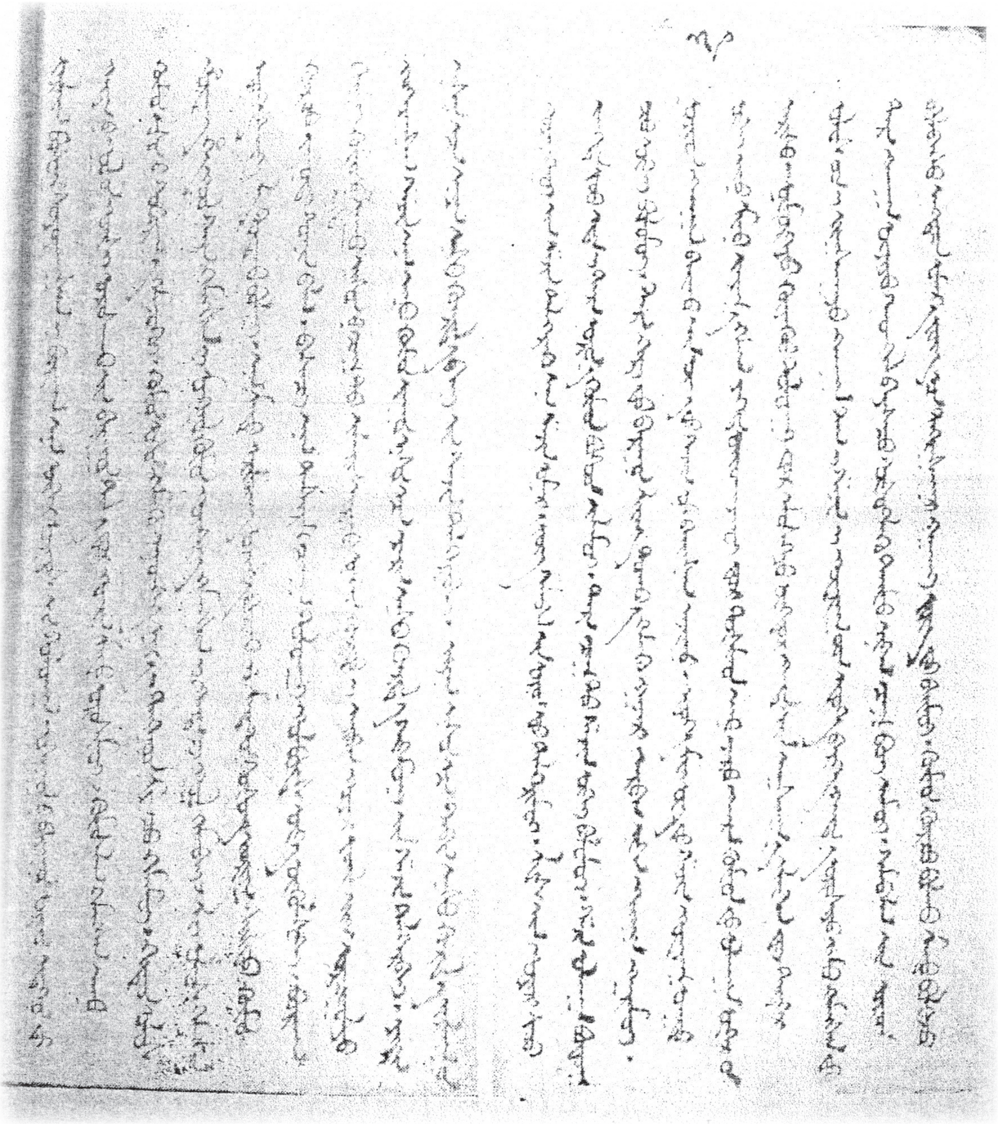

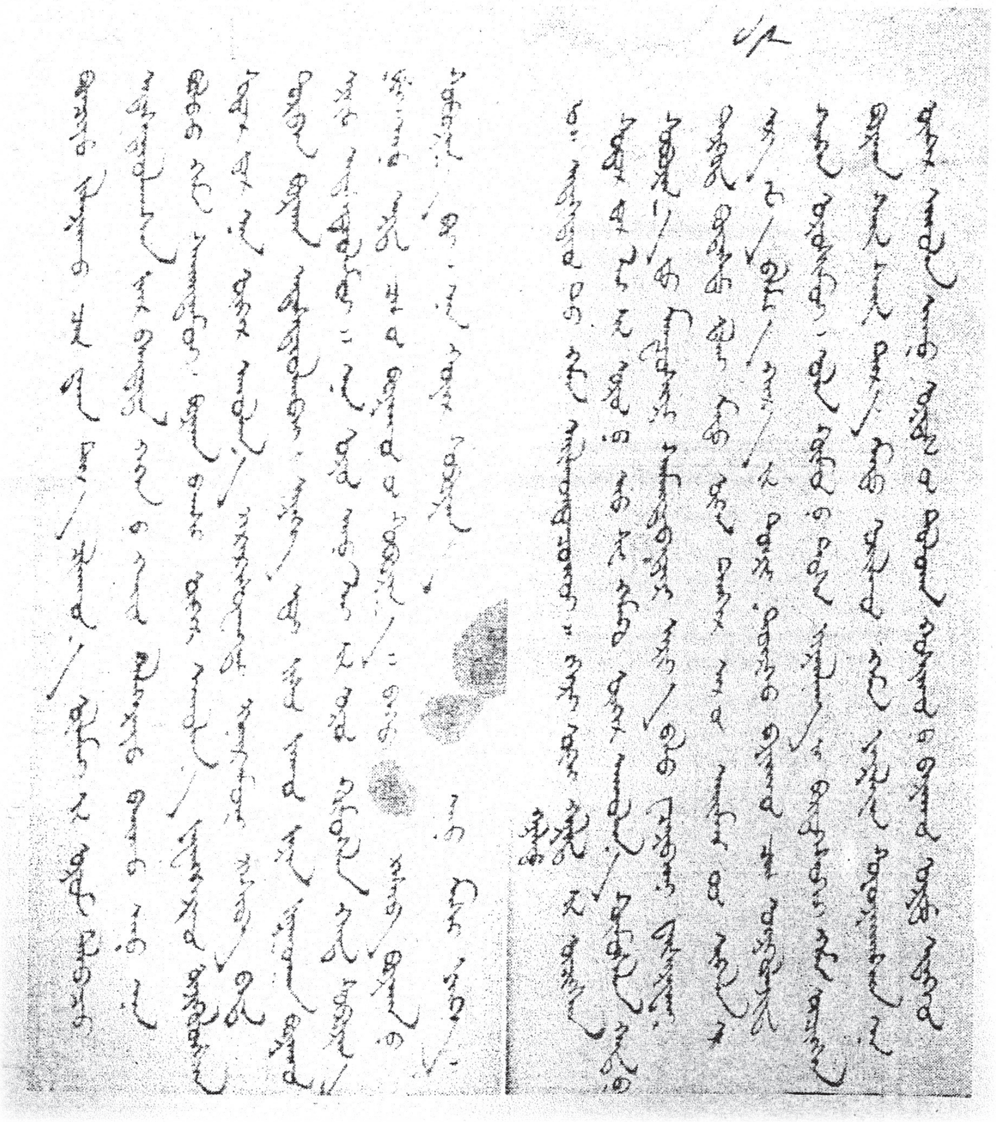

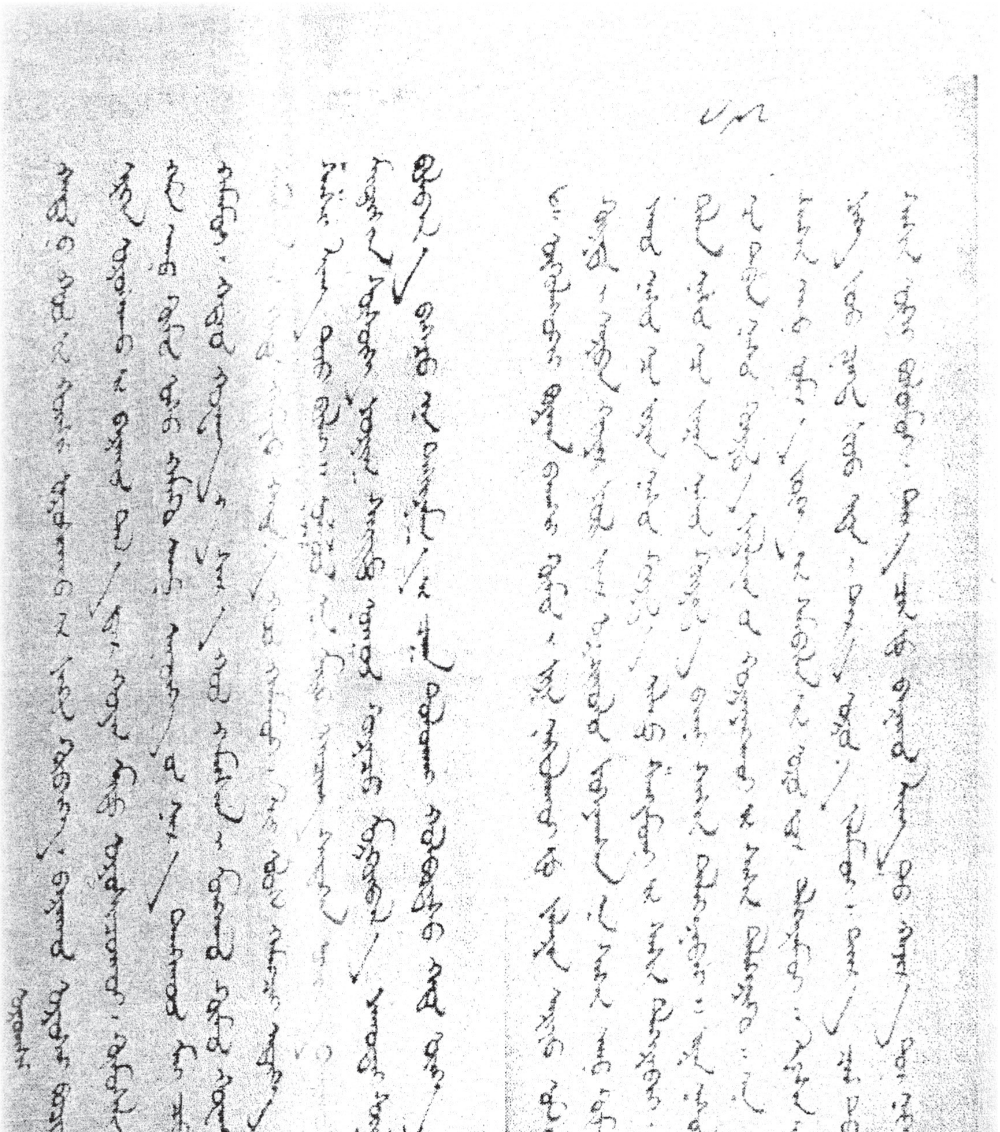

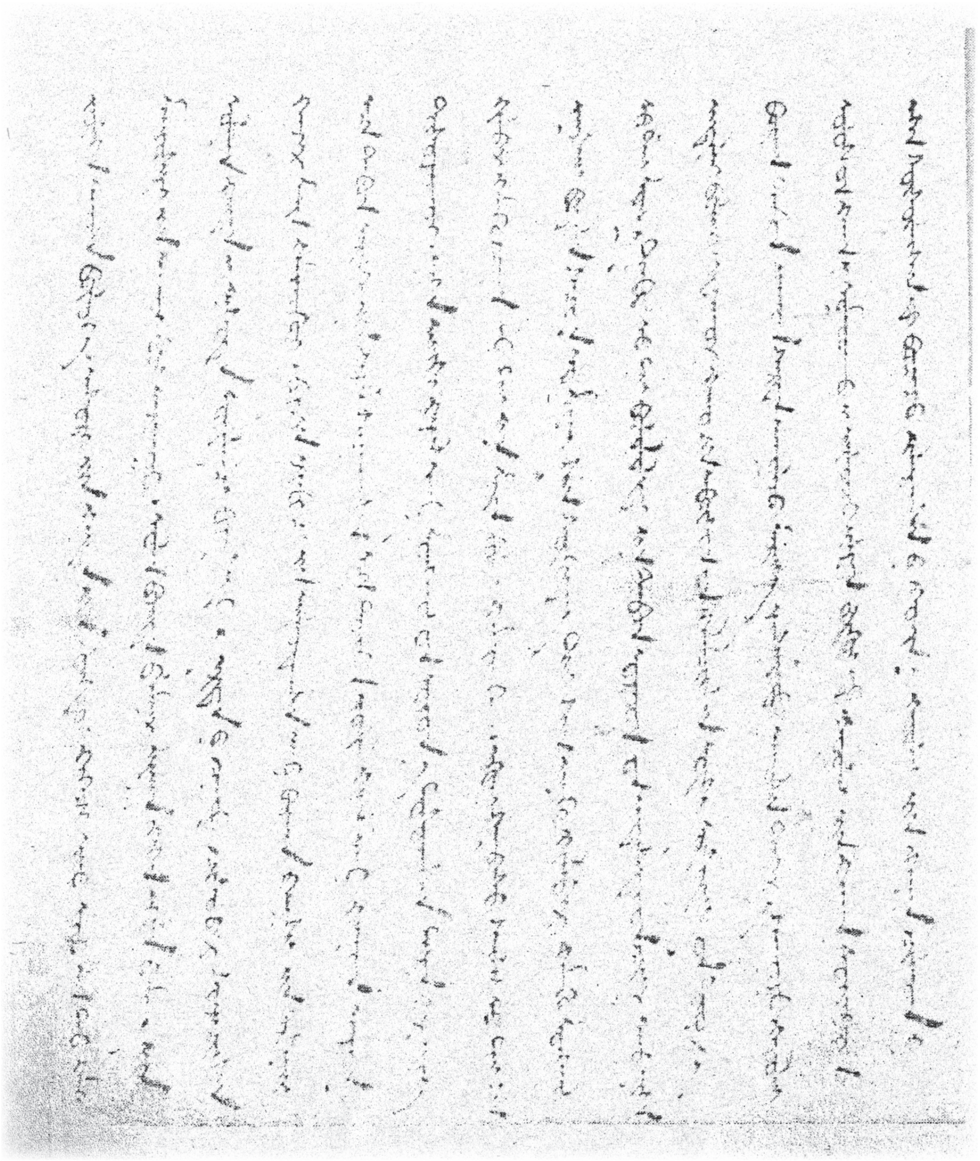

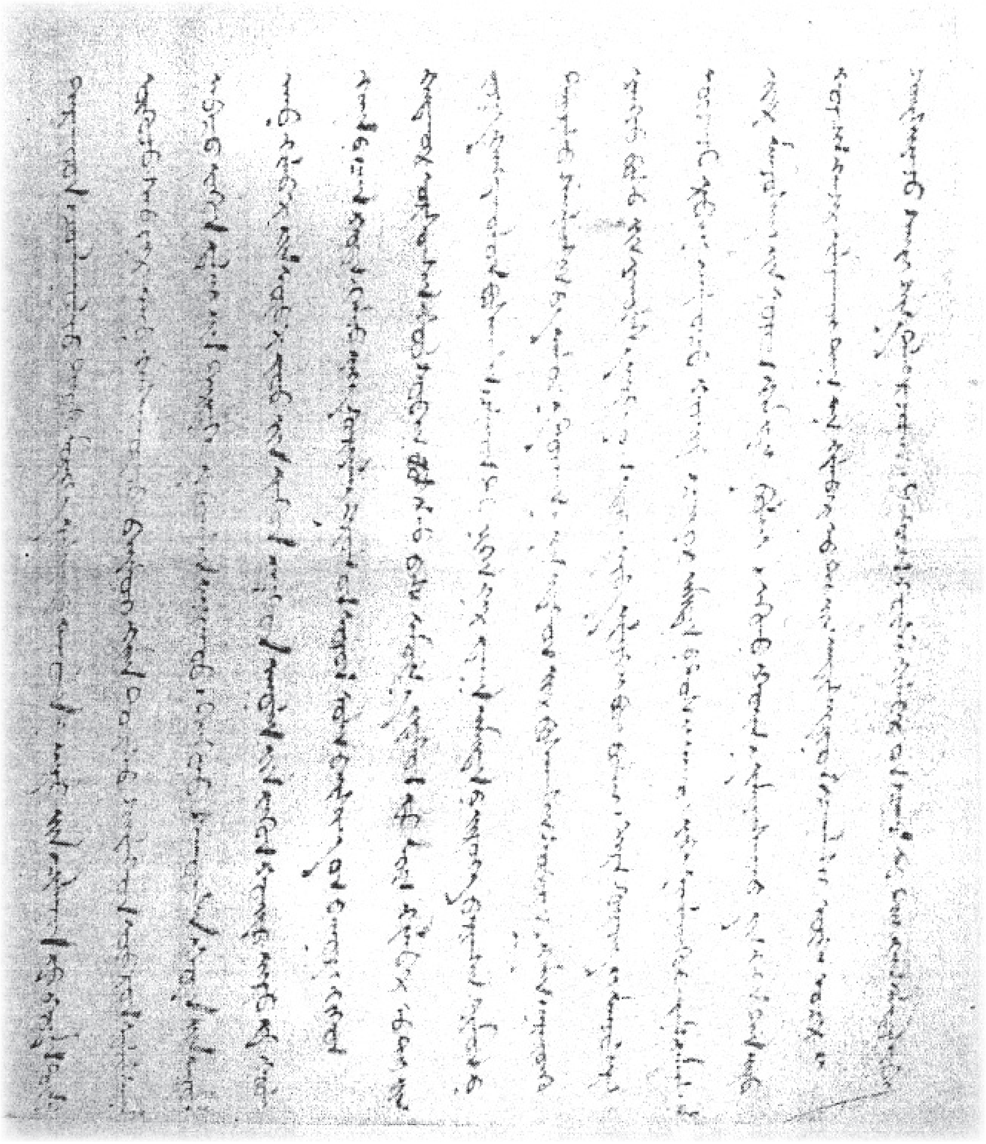

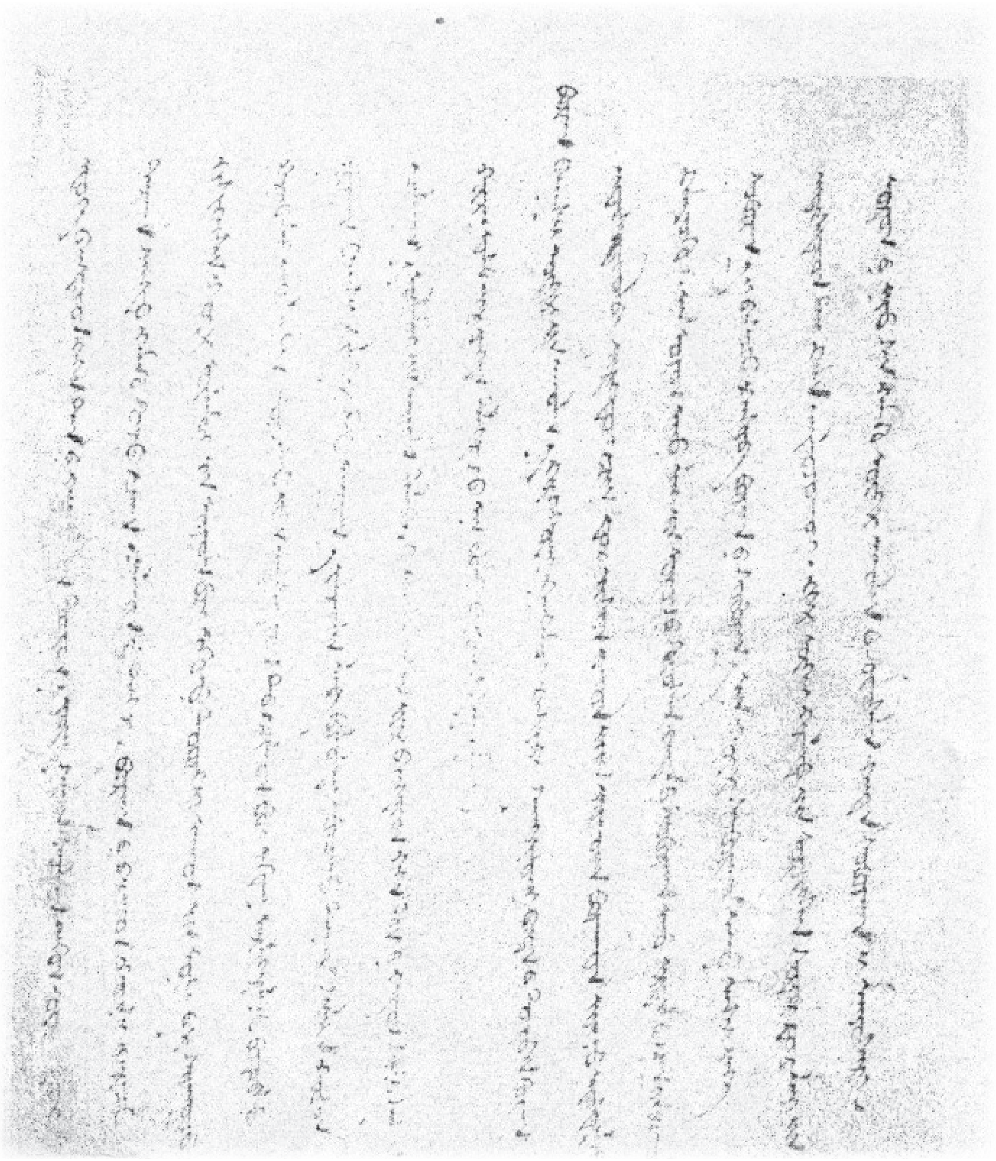

ХУТАГТ ҮХЭРТ УУЛАНД АЙЛТГАСАН БУРХАН БАГШИЙН БОШИГ ЛҮНДЭН

/Монгол орчуулга. Гавж доктор Ц.Отгонбаяр/

Энэтхэгийн хэлбээр арьяа гоши багаа нараа махааяанаа судраа түвдийн хэлбээр лан рэ лүндэнбийн тэгва чинву до шижава шүгсо монголын хэлбээр хутагт үхэрт ууланд айлтгасан бурхан багшийн бошиг лүндэн хэмээх их хөлгөн судар оршвой

Ялж төгс нөхцөгсөн зөөлөн эгшигт залуу манзуушир бурхан дор мөргөмэй, ийн хэмээн айлтгасан нэгэн цаг доор тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан шагшаа түваа бээр тоолошгүй гурван их галавт буян хураасаны үрээр үр боловсорч үнэхээр туулгасан бурхан болоод замбуулин тивийн орон өөр бүгдийг хураасан хүмүүнийг тийн боловсруулан зохиож ямбаажин хэмээх оронд зүгийг чадагч их дансран аршийн орон бурханы ордонд бодь садваа махасадва хутагт майдар тэргүүтэй олон бодьсадваа цуглараад найдан шаарийбууу хийгээд монголжии буу тэргүүтэй шарбагаа нар мянга хоер зуун тавь хийгээд цамба буюу асар тэнгэр жажин тэргүүт олон тэнгэрүүд цуглараад тэнгэрийн хаан Намсрай буюу бясманий хөвгүүд болон орчлон тэтгэгч нар цуглараад мөн лусийн их хаан цуглараад Ножин буюу ягчисийн их хүчтэнгүүд цуглараад, Диса буюу гандирисийн хаад зүгпүд тэргүүтэй олон нүдэнд үл үзэгдэх нөхөд, хүн хийгээд хаанд зохистой үйлдэх тэргүүтэн цуглараад, Сүгжин нямбуу хаан тэргүүтэй замбуулингийн хүчит хаадууд нэгэн дор цугларах арга эв нь тохион оршсон болой. Тэгээд тэр цагт тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан шагж түва бээр хойдийн **цагийн буянт орон дор даган таалахийг илт үзүүлэн зохиож цугларсан олон дор зарлиглаваа: Язгуур тануу хөвүүд хойд зүг дор харан зогсоод үхэрт тугалын ойролцоо хатан голын зах дээр чадагч их аршийн ордон суварга гамасалаган хэмээх нэгэн байх бөгөөд тэгүүнд үл шамшаагдах ажил үйлс төгөлдөр нэгэн бөгөөд тэгүүний тулд тэгүүн дээр бурхан шагжаатүва залрах цаг дор буувой.Тэгээд тэр цагт**

тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөгцөгсөн бурхан бээр ихэнхдээ огторгуй дор хутаг үзүүлж гандирсийн зүгпүд тэргүүтэй хаан гандирс тоолошгүй нугууд нь өмнө нь тэнгэрийн хөг аялгуу элдвийг үйлдэж хүмүүн хийгээд хаан тэргүүтэнд сэтгэл зохистой бүхнийг үйлдэн тахил өргөх үйлэн дор үйлдээд ялж төгс нөхцөгсөн бурхан эгшиг яруу тэнгэрийн хэлбээр зохистой магтсанд цугларсан тэдгээр нугууд тахил тэргүүтэй сэлтийг өргөж үхэрт уул хаан байгаа тэнд залран саатсан болой. Тэнд залраад тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан болгоон болгоогоод нягуураа хойд зүг дор тогтоон эх нуур далай олон зуун жил оршоод тэгүүнийг их тэнгис дор болгоон соёрхох бөгөөд лагшин эгц хатуу зогсон тэгүүнчилэн эргэсэн дайныг дарагсан үнэхээр тугуулагсан бурхан дияан бясалгалыг олон тоолошгүй мянга түмээр үзүүлэн оршсон бөгөөд гурван их галавт буян хураасан тул өөрийн лагшин ямагт бурханы явдал, ерөөлийн хүчээр буян илт биелэн зохиосон болой. Тэгээд тэр цагт тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн ирэгсэн бурхан шагжаа туваа бээр үхэрт ууланд буянт орны алтан хот мандалаас орчлонгийн үзүүр хүртэл адистэдлэн, равнайлан, үйлдээд сахиад хамгаалаад, өлзий оршоогоод, тусгайлан хил тогтоогоод тарни тогтоол уншин үйлдэж буян дор зохиовой.

Тэгээд тэр цагт тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн иргэсэн дайнаа дарагсан, бурхан шагжаа туваа бээр нөхөд тэдгээр нугууд бүгд дор зарлиглавай. Үхэрт ууланд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы орд харш суварга гамасалаган сэлт нь буянт орны тэмдэг ануу. Сайн цагийн мянганы бурхан бүгдийн чаганцан буюу мутрын тэмдэг хийгээд үл холигдох онцгой, нийтийн бус аглагийн ороны мөн чанар уг шалтгаан бүрдсэн буянт орон хэмээмой. Тэгээд тэр цагт тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөгцөгсөн тэгүүнчилэн ирэгсэн дайнаа дарагсан үнэхээр тугуулсан бурхан шагжаа туваа бээр буянт орон хийгээд огторгуйн бясалгал хийгээд хуварга тус тусийн Гунгаараваа болон орд зүглэгхан хийд орон лугаа тус тусад нь буяны үйл ажил бодитой үйлдэн байх хаан хийгээд ном лугаа төгөлдөр сүсэгтэн өглөгийн эзэн бол лиюүл бүгд хэмээн бошго үзүүлсэн болой.Тэгээд ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр бодьсадва нугуудад зарлигламой. Язгуур тануу хөвгүүд та нугууд бээр ч ирээдүйн цаг дор энэхүү оронд юу үйлдсэнч хамаг амьтан нугууд их дээдсийн улбааг түргэн

олох бөгөөд Дияан бясалгал түргэн бүтэхүй дор адисла. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн иргэсэн бурхан шагжаа туваа бээр цэролнай буюу навчан цэнгээн хэмээх бясалгалаасаа өчүүхэн нэг буцах төдий тэр даруйдаа үхэрт хад уулан дээр бэлтгэсэн дэвсгэр арслант ширээнд заларч очир завилгаагаар оршвой. Тэгээд нягуураа хойд зүг дор тогтоон ялж төгс нөгцөгсөн бурханы ордон суварга гамасалаган хаа байгаа газар нь морилон очиж болгоовой. Тэгээд тэр цагт орчлонгийн бусад орон бүгд дээдсээс бодисадваа нити болон таван мэдрэхүйг илт эзэмшсэн их арш нугууд нэгэн арган дор цугларан ялж төгс нөгцөгсөн Бурхан хаа байгаа дор очин цугламой. Цугларaaд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы ордон суварга гамасалаган дор дахин мөргөөд аврал одуулаад ялж төгс нөхцөгсөн бурхан нөхөр сэлт дор мөргөн аврал одуулсанаар нэгэн зүг дор чиглэвэй. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөгцөгсөн бурханы нөхөр ихэнхийг хураан болгоосноор нөхөр тэдгээр нугууд дор ийн хэмээн зарлигласан болой. Сайн галав дор урьд ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дөрөв гарсан бөгөөд тэдгээр ч гэсэн бас суварга гамасалаган байх оронд адистэдлэн жанлавласан болой. Сайн галав энэ дор ирээдүй цагийг хураагаад мянган бурханы нэгэн үзүүрт сэтгэлээр энд болох болюу. Тэдгээр бүгд ч нөхөр лугаа сэлт энд залран соёрхоод суварга гамасалаган орон лугаа бүгдийг адистэдлэн жанлавлаж тусад нь хил тогтоон өлзий оршоож буян дор зохиох болой. Би чүү энэ мэт адис тэд жанлавийн цаг дор буун адистэдлэн зохиовой. Тэгээд тэр цагт тэнгэрийн тэнгэр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дияан бясалгалын адилаар илт тугуулгасан бурхан заларахуй хэмээгээд бас чүү тэгүүнчилэн иргэсэн дайныг дарсан үнэхээр тугуулсан бурхан тоолошгүй хэмээх дияан бясалгалд тэгш оршвой. Тэр цагт дияан бясалгалд тэгш оршихуй хийгээд самади бясалгал нугуудыг ч огоот тэтгэн үйлдэхүй дор бодисадва хүч ихтэн бээрч бурхан Одсүрэнгийн суваргын өмнө залрахуй бөгөөд энэ орон дор залрахийн цагт бие дүрс сайтар дор болгохуй хөрс шороог адистэдэлмой жанлавалмой. Тэгүүнчилэн их ерөөлийн хүчээр энэхүү оронд бодисадваа хутагт Манзушир орь залуу хүч бээрээч үхэрт хад уулан дор орд харш нуун үйлдэх хэмээхүй дор болох болюу. Хөрс шороо тэдгээр нугууд ямагт сайн болгохуй дор адистэдлэмой.

Тэгүүнчилэн огторгуй адил хүч хэмжээлшгүй бодисадваа Намхай-Нямбуу буюу огторгуйн зүрхэн хэмээгчич гэсэн орд харшийг аюулийн чуулганаас хамгаалан үлдэж байх хэмээхүй болоод хөрс шороо орчин тэдгээрийг тахилын орон дор урвуулан адистэдэлсэн болой. Тэгүүнчилэн их нигүүлсэнгүйн таалал лугаа төгөлдөр бодисадваа хутагт Арьяабал Жанрайнсэг бурханч адисласан. Орд харш гэгээн гэрэлт хэмээх нэгэн болоод орчин хөрс шороо эгүүн дор илт бүтээл дор жанлавламой. Тэгүүнчилэн мөнхийн асрал лугаа төгөлдөр бодисадваа Жанба буюу ирээдүйн Майдар бурханч орд харш Бисононя хэмээх хүй дор орчин нугуудыг би ямагт илт бүтээл бүтээхүй дор адистэдламой. Тэгүүнчилэн явдал машид ариун бодисадваа Саяын-Нямбуу буюу газрын зүрхэн хэмээх чүү орд харш Иширэ хэмээх бологсон орчин газар дор мөргөлийн зохилдлоготой орон болохуй дор адистэдлэмой. Тэгүүнчилэн Дүлбаа буюу Винайн ёсыг баригч төрөлхтөн нугуудыг гэтэлгэн зохиох эхэн болон эрхшээсэн бодисадваа эмийн хаан буюу манбийн жалба ч гэсэн орд харш Нозо хэмээх болсон дор газар орныг илт бүтээл дор бүтээн адистэдламой. Тэгүүнчилэн ирт хувилгаан их лугаа төгөлдөр бодисадваа Гүндүүсамбуу ч гэсэн орд харш хуварга нугуудыг тэтгэн үйлдэхүй дор болж тэдгээр орчин нугуудыг илт бүтээхүйн бүтээл дор адистэдлэмой. Тэгүүнчилэн ялж төгс нөхцөгсөн бурхан тэргүүтэй бодисадваа бусад нугууд ч гэсэн Даажинбаа Архад нугууд ч Ли орон хаана байгаад орд харш хийгээд Даажинбаа их Архад нугууд бээрч Ли орон хаана байгаа орд харш хийгээд ой цэцэрлэг болон хийдийн орон дор болгоод зүг бүгдээс үлгэрлэвэл арван тавны саран мэт огторгуйн оддын чуулган огоот хүрээлсэн түүний завсараар гэрэл гэгээ түгэх үзэсгэлэнтэй сэтгэл зохистой бүгд дэлгэрээд баясал дор болохыг адистэдлэмой. Бас тэр цагт үхэр хадат ууланд ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн иргэсэн дайнаа дарагсан үнэхээр тугуулсан бурхан залраад бодьсадваа их баатар сэтгэлтэн нугууд их Архад нугууд бээр элдэв гэрэл туяан байдалтай олон бээр Ли орон бүгдийг гэгээн гэрэл ихээр түгээх болой. Тэгээд эгшин зуур ямагтад их далайн дотроос Лянх цэцэг гурван зуун тавин гурав хувирах болюу. Лянхуа цэцэг нижгээдийн дээр чүү бурхан хийгээд бодисадваа нугуудын дүрс гэрлтэн харагдах болой. Тэгээд тэр цагт тэнгэр нугууд бээр хөх үл харагдах тэмдэгтэй тэр мэт үзэгдэх болоод ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дор айлтгаад, ялж төгс нөхцөгсөн бурхан зарлигламой. Язгуур тануу

хөвүүд далайн дотроос гурван зуун тавин гурван бадам цэцэг бурхад хийгээд бодисадваа нарын лагшин лугаа төгөлдөр сэлт гарсанануу ирээдүйн цаг дор энэхүү орон ямагтад бадам цэцэг тэдгээрийн тоогоор орон хийд болон орд харш "Бурханы шашинд хэрэглэгддэг асар ариун мод " гандийн дуугаар дэлгэрэх хийгээд орон хийд хаана очсон ч бодисадваа махасадваа нугууд их баридагаа нугууд элдэв гэрэлэн байдалтай оршиж орон нутгийг адистэдлэн жанлавлаж орон тэдгээр нугууд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы ордон суварга гамасалаган буянт орны сэлт лугаа төгөлдөр адистэдлэхийн уг дор сүсэгтэн өглөгийн эзэд нугууд бээр ч тус тусдаа бурхан тэргүүтний дүр ямагтыг хүндэлэн орон тэдгээр нугууд юу зохилдох шалтгаан бүрдэнэ хэмээн урдаас бошгилсон болой. Бас тэр цагт тэнгэр нугууд залран босож ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дор ийн хэмээн айлтгасан болой. Хуварга тойн Бурхаан орон игүүн дор ямар мэт болох болюу хэн бээр өглөгийн эзэн болох болюу. Хуварга тойн бурхаан энэ адил их хийдийн орлогч Гуу Сан хэн бээр ямар мэт өглөгийн эзэн дор соёрхох бол хэмээвээс

Ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн эргэсэн дайнаа дарагсан үнэхээр тугуулсан Бурхан ийн хэмээн зарлиглаваа: Язгуур тануу хөвүүд сонсохтун Би гаслангаас хагацаад "Бурхан мөнх бус дүр үзүүлээд " зуун жил болохын цагт хятад орноос энэтхэгийн хаан Заяаан хэмээхийн хөвүүн мянган тэмдэгт догваа хэмээх хөвүүд нэгэн гарах бөгөөд хөвүүд тус бүр ч орон тэдгээрийг шинээр байгуулах болой, дараа нь хойд зүгээс үхэрт хад ууланд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы орд суварга гамасалаган байхын орон тэгүүнчилэн иргэсэн бурхад олон удаа адистэдлэн жанлавласан нэг байхыг харах болно. Энэ ямагт нэгэн хүүтэй эх дор хүүгээ энэрэх мэт ихэнх бурхад адистэд жанлаваа энэхүү орон дор талбиж үйлдэхийг санаад тэр цагт энэтхэгийн хаан Намтойжийн буу буюу Намсрай бясман тэнгэрийн хөвүүн нэг бээр босож үйлдэх болой. Бясман тэнгэрийн хөвүүн ч замбуулингийн энэ Нянанмэд буюу гаслангаас хагацагч хаан хэмээхийн хүү болон төрөх бөгөөд хүү бээр царайлаг сайхан гоо төгөлдөр харахаас үзэмжит нэгэн болой. Хүү бээр тус ихтэй газарын үйл дор хүчтэй нэгэн бөгөөд урьдын буян заяаны ёзоороор эрхшээсэн эгэлийн бус тул хүү түүний нэрийг Саалайнуману хэмээх нэгэн болой. Хүү тэрбээр түргэн өсөж аавын хаант төрийн ханхүү болон эрх мэдлийг нь авсан бөгөөд эд олонтой

өглөгч түшмэл нугуудын ихэнх нь үнэнч шударгуу дор хувиарлаад хаан саалайнуману хэмээхийн их түшмэл Заншой хэмээх тэргүүт олон цэрэг лугаа хамт хятадын оронд эгүүн дор ирсэн болой. Ирээд тэр оронд залбирч талбисан болой. Хаан Саалайнуману тэр ороныг талбихийн тухайд учир шалтгаан нь түүний нэр газрын үйлэнд хүчит хэмээх учир энэ болой. Цаг тэр үед хойд зүгээс энэтхэгийн олон хүмүүс ирсэн болой. Хаан Саалайнуману зүлэг модыг ургуулж цэцэрлэг, гол горхийг арвитган үйлдэж түшмэл Заншой тэргүүтэн ээлж дараалан хот тосгон балгадыг бүтээн байгуулсан болой. Тэр мэт хаан Саалайнуману бээр олон арван жил хаан ширээнд заларч суусан болмой. Хаан тэдгээр нугууд ч ээлж дараалан тус тусын орон дор хийд орон хийгээд орд харш байгуулж зүлэг ногоо цэцэрлэгийг ихээр бүтээсэн. Дахин дахин би ямагт бээр Тойн хуварга болж үлдэмой. Зарим нь язгуур тануу охид хөвгүүд машид өглөг өгч үйлдэмой. Зарим нь цэцэрлэг тоолошгүй олоныг байгуулж Тойн хуваргыг шүтэж үйлдмой. Орон нэгүүн дор бодисадвийн язгуур олон болж үйлдмой. Үргэлжид чухаг дэгээд гурваас буяны язгуур тэргүүтэн хийгээд буяны үйлийг арвидуулж үйлдвой. Тэр мэт орон нигүүн дор хаан Саалайнуману дор орон олон ээц өргөл хүндлэл их үйлдвой. Орон эгүү дор бурхан нижгээд нижгээд гарахын цагт дэлгэрүүлэх болой. Үүний тулд орон бусад хийгээд орон бусдын хүмүүн урт хугацаанд магтаж хийд сүмийг байгуулсан буянануу бурхан мэндэлээд нижгээд тэр цагт хүмүүн нугууд бээр ч чимэг үзэсгэлэнтэй болох болюу. Энэ мэт орон эгүүнд чадагч их арашийн ороноос тэгүүнчилэн иргэсэн бурханы явдал орон суварга гамасалаган хэмээх үхэрт уул түүний ойр хатан голын захад байна хэмээсэн болой. Суварга энэ нь судрын аймгийн дотроос ануу нэр гомоосаалаган хэмээх ертөнцийн ихэнхийн нэр томёонд нь хатан голын зах хэмээн номлосон бөгөөд энэ ямагт хорвоо дуусахын цаг хүртэл суварга хатан голын захад оршино хэмээгээд Одсүрэн бурхан бээр ч суварга энэ хоёрыг дэлгэрүүлэн тахилын орон болгон орчлонг хэзээ дуусахыг хүртэл буянт орон болгон зохиох болюу. Тийн суварга энэ хоёр нь доройтохын цагт орон тэдгээр нугууд доройтон хоосрох болой. Тэгээд тэр цагт нөхөд бүгд тэнд цуглаж тэнгэр нугууд бээр ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн ирэгсэн бурхан бээр зарлиг хайрлахын айлтгалыг сонсоод суварга гамасалаган хийгээд үхэрт ууланд сүсэгтэн бишрэлтэн их бээр олдох бөгөөд ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дор тэргүүн бээрээ мөргөн авралыг

одуулаад мэлмийн өмнө ийн хэлбээр бид нугууд ч цаг энэ үесэд энэ оронд өндөр язгуурыг олон төрөөд тэгүүнчилэн эргэсэн бурханы шашныг хамгаалах хийгээд орон дор номын зарлигийн санваарын зүйлийг доройтуулалгүй үйлдэх болой хэмээн ерөөл талбина. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр тэнгэрийн хаан бясманы хөвүүн бодисадваа, махасадваа, хуран мэдэл хэмээх нэгэн хийгээд тэнгэр хүмүүн эгэл нугууд хийгээд лусын хаан чимжиг хэмээх хийгээд тэнгэр огторгуйн ян хэмээх хийгээд тэнгэрийн алтан эрхтэн хэмээх хийгээд охин тэнгэр гохтон хэмээх хийгээд охин тэнгэр найжин хэмээх нугууд дор ийн хэмээн зарлиг хайрлаваа. Язгууртануу хөвүүн нугууд дор суварга гамасалаган хийгээд үхэрт уул лугаа сэлт нугууд миний шашин хийгээд шавь нугууд огоот тэтгэлэгээр огоот хамгаалалаар аварах хийгээд тэтгэх тахилын орон болгож үйлдээ. Орон эдгээрийн хаан хийгээд орныг баригч түшмэл өглөгийн эзэн номод зохилдох огоот тэтгэлэг бээр тэгүүнчилэн үйлдтүгэй. Үхэр хадат уулан дор бушга үзүүлсэн судар энэ нь ч огоот тэтгэж арвидуулахуй дор зохио. Алим бээр тэр цагт орон эдгээрийг тэгж үйлдээ. Далайн цаадах дайсныг бээр ч хооcлон үйлдмой. Судар эдгээрийг унших хийгээд өдрийн уншлага болгон үйлдэх хийгээд тахил үйлдэх хийгээд бясалгаж үйлдвээс орон тэдгээрийн хорлол амирлаж үйлдэх болой. Ирээдүйн цагт хамаг амьтаны үйл тийн боловсрохын тулд орон энэ дор гурвантаа түвд нугууд ирэхийн тул тэр цагт судар энийг арвидуулан зохиож судар энийг сонсовоос судар үүний хүч тэнгэр нугуудыг адис бээр сүжиг үгүй нугууд орноос айн зайлж сэтгэл нь гэмшин үйлдэх болой. Ирээдүйн цагт энэ оронд хятадууд нугууд ирэхийн тул тэр цагт судар нугуудыг энэ мэт боргилуулан арвилуулан зохио. Судар эдгэээрийг сонсосноор тэдгээр нугуудад сүжиг төрмой. Сүжгийн хүчээр орны аюул зайлан хамгаалахын хийгээд буяны үйл илт үйлдэх болой. Тэр шалтгаан судар ану оронд туслахыг өнгөлөн үйлдэх нэгэн болой. Судар эгүүнийг тус эрдэнэ бусад оронд ч олон болой. Бага хугацаанд ч уншваас хүчгүй болой. Тэгүүний тухайд судар эгүүнийг та нугууд огоот зохион үйлдмой. Тэгээд тэр цагт бясман тэнгэрийн хөвүүн тэргүүтэн тэнгэр нугууд лусын хаан хийгээд охин тэнгэр тэдгээр бүгд нөхөр сэлт бүгд босоод ялж төгс нөхцөгсөн бурханы өмнө өвдөгөө нуглан газарт сөхрөөд өмнө нь наминчилан ийн хэмээн айлгамой. Тойн хуварга ялж төгс нөхцөгсөн бурхан та бээр ялж төгс нөхцөгсөн бурханы зарлигийг орой бээрээ

угтан мөргөх болой Дахин соёрхмой. Үзүүлэгч багш ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр ийн хэмээн зарлигласинчилан суварга гамасалаган хийгээд үхэрт уулийн орон сэлт бүгдэд огоот сахин мөргөмой. Тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы шашин хийгээд бурханы шашны ном лугаа зохилдох хаад хийгээд тойн хуварга хийгээд ном лугаа зохилдох орныг баригч эзэд хийгээд ном лугаа зохилдохөглөгийн эзэд нугууд алин бээр буяны үйлэнд илт үйлдэх хийгээд тэдгээр нугууд ч илт хамгаалах ануу мөргөл. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан ертөнц төгстөл орон игүүн дор чухаг дэгээд гурвыг тахих орон болгох хийгээд орон баригч нугууд ч ном лугаа зохилдуулан орныг тэтгэх хийгээд ном лугаа үл зохилдох амьтан нугуудыг авралдаа үл багтаах ба би бээр чүү огоот хамгаалах хэнгэрэгийг цохих бөгөөдсудар эгүүнийг ли оронд өнөд оршоохын тухайд Ли орны Няног-Ту-Жүрвийн-Жалбуу буюу нарны доогуурхи эзэн хаан хэмээн орчуулагдах хаан хийгээд түшмэл нугууд дор судрыг үүнийг ануу: Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр Ли орны тухайд үхэрт хад ууланд номлосон болой хэмээн нэмэн алдаршсан, тулгуурыг нь олох болтугай. Сэтгэл нь өөрчилөгдөж үйлдэх болой. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан тэнгэрийн энэ орон дор чухаг дэгээд гуравыг тахилын оронд үл үйлдэх хийгээд ном лугаа үл зохилдох нугууд олширохын цагт би бээр сэвжид хийгээд хүч бээр дарж үйлднээ. Орон эгүүн дор хувь бүгдийг нь тэнцүү хамгаалж үйлдэнэ. Тэр юуны тухай хэмээвээс би бээр хүч лугаа төгөлдөр сүр жавхлан ануу тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы шашин хийгээд ном луугаа төгөлдөр зохилдох бүгдийг сахин хамгаалаад буяны алив үйлэнд бодитойгоор язгуур бүгдийг арвидуулан үйлдэх болно. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн бурхан сэнтийнээсээ босож үхэрт хад уулын дээд захад залраад суварга гамасалаган хаана байгаа тэр зүгт болгоогоод адислаад Ли орон бүгд хийгээд далайн дотор орших тоолшгүй амьтан нугуудад гэрэл цацарч их тааллаар түгэн зохиох бөгөөд гэрэл тэдгээр нь таалал энэрлийн ихээр уснаа орших амьтан тэдгээр бүгдийн зовлон амирлах болно. Алагчаалан барих хийгээд хонзогнон дайсагнах лугаа хагацах бөгөөд асралын сэтгэл лугаа төгөлдөр болоод тэнгэрийн амгалан лугаа төгс ээцээс эгшин тэр ямагтад амьтан бүгд тоолшгүй үйлээс хагацаж тэнгэр хүмүүний төрөл авах бөгөөд бурхан ямагт болохын хөрөнгийг эрхшээж бодийн үйлийн тухайд буцалтгүй шулуудмой. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр тэнгэр нугууд дор гурвантай хүрч

дуудаад ийн хэмээн зарлигласан болой. Язгуур тануу хөвгүүд та нарын тангараглассн ануу: чин хатуу хичээлээр зүтгэлээр бүтмой. Язгуур тануу хөвгүүд бие бээр тоолшгүй гурван их галавт хатуу явдалыг үзүүлсэн хийгээд суварга гамасалаган орон лугаа сэлтийг та нугууд дор огоот даатгаж байна огоот хамгаалагтун. Та нугууд үйл алин бээр даган санаж барьж байх хийгээд шашин сахих хамгаалах тэр ануу шашин дор тойн хуварга нугуудыг огоот хамгаалж үйлд. Тэр юуны тулд хэмээвээс хүний амьдралын нэгэн хэсэг зуун жил дор өдөр алгасалгүй буяны үндэс тасралгүй үйлдэхүй дор зарим нэгэн бээр тойн хуварга болж шашнаа өнөд оршоох хийгээд урд хойчийн буяны үрийг олонтой хурчилан буулга. тэр юуны тухай хэмээвээс ялж төгс нөхцөгсөн бурхан ганга мөрний элсний тоотой адил урд гэргийтний орныг дэвчиж тойн хуваргын үйлэн дор тэдий ямагт болж их бодийг олсон болой. Би чүү зургаан бармидийг огоот төгсгөөд арван хоёрдох газрыг олсоноор орчлонгийн эцэсийн цагт очиж таслаад хааны ордон харшид төрөөд залуу хаан болж хаан аавын оронд сууж өлзий оршоогоод өөрийн үсийг тонгоргоор авч миний хувцас хэрэглэл үнэ үгүйг эдлэн гөрөөчин мэт суун ил шарын дуваазийг эрхшээсэн болой. Би бээр номын хувцас өмсөж гурван цагийн бурхан бүгд дор мөргөн аврал одуулаад Тойн хуваргын зам мөрийг барьсанд тэнгэр нугууд над доор авралыг одуулаад хойшчилон болсон болой. Би чүү явдал зам тэр ямагтыг бээр үнэхээр сахин тугуулгасан бурхан болсон билээ. Түүний тухайд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы шашин ануу үнэн дээд дор мэдээд Тойн хуварга болох ануу буян лугаа төгөлдөр болохыг мэдэж үйлдээ. Орчлон гэргийтнээс их газыг олох хүртэл гэргийтний ажил явдал бээр их Архад хийгээд ханцашгүй үгүй бодийг олох нь хэн ч болж болох асуудал болой. Тойн хуваргын явдал зам нь ертөнцийн дээр тэнгэр тэргүүтэн бүгдийн тахилын орон болой.

Тэгээд тэр цагт тэнгэр хийгээд охин тэнгэр бүгд суудалаасаа босож нэгэн яруу аялгуу ямагт бээр ялж төгс нөхцөгсөн бурханд ийн хэмээн айлтгамой.Тойн хуварга ялж төгс нөхцөгсөн бурхад нугууд бээр бурханы ямар мэт зарлиг хайрласанд мөргөн хүндлэх бөгөөд сэтгэлчилэн үйлдэх ануу. Зарлигаас хэтийдсэн харшилсан нь үгүй болой. Орон энэ дор бурханы шашин хийгээд тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы явдалын орон суварга лугаа сэлт чүү бүгдийг

хамгаалах хийгээд тэтгэх даган барин мөргөхүйгээр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан ч бид нугууд дор даатган соёрхвоо. Тэр юуны тулд хэмээвээс : ирээдүйн тэмцэлийн цагт адистэд жанлавийн орон эгүүн дор дайсан олон хийгээд сүсэггүй нугууд буруу тэрсүүд үзэлт нар тэгүүнчилэн заларсан бурханы шашин дор сүжгийн ялгамжааг олохгүй хийгээд бурханы шашин доройтохын цагт ариун хичээл зүтгэлээр шамдахыг хэлмой. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр тэнгэр нугууд дор сайн сайн хэмээн таалах бөгөөд дээд төрөлхтөн нугууд сайн сайн болой. Би ч орон эгүүн дор адис тэдэлсэн бөлгөө. Адис тэдлэл тэр ямагт бээр хаалт тавьсан бус болой. Ирээдүйн тэмцэлийн цаг дор орон эгүүнийг доройтохийн тухайд гурвантаа цэрэглэн эзлэх бөгөөд дүгүүрүү хэмээх элдэв хийгээд хор буюу монголчууд хийгээд бусад сүжиг үгүй нугууд ирэх болой. Тэр цагт орон бусад хийгээд бусад нугуудаас тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы хөрөг адис жанлуу нугууд энэ орон дор залраад орныг хамгаалан үйлдэхүй дор зохиох бөгөөд буяны их хүчээр орон эгүүний лаг шавараас арилгах болой. Бурханы хөрөг лагшин тэдгээрийн хойно хойшдоо бодисадваа хийгээд тэнгэр хүчит лус лугаа төгөлдөр олон бээр ирэх ба орны хорлол нугуудыг буцаан үйлдэж дайсан нугуудыг орноосоо хөөх болой дарах болой. Амгалантан хэмээхийн огторгуйгаас тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы амгалан гаран хэмээн бурханы хөрөг заларна. Хойд зүгийн огторгуйгаас гошид дуу хэмээх залрах бөгөөд орны хил бүгдийг хамгаалах болой. Хойд зүг дор Шанший орноос ялж төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг Шанший хэмээх газрын дороос гарах нэгэн болоод орны хил бүгдийг хамгаалахуй болой. Тэгүүнчилэн эргэсэн бурханы хөрөг гайлин хэмээх залрах ба тэр нь урд зүгээс жимаа буюу элс гэх орноос огторгуйд залрах хийгээд хил бүгдийг хамгаалах болой. Тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы хөрөг чиса хэмээх залрах ба тэр нь хойд зүгийн үхэрт уулан дор Одсүрэн бурханы суваргын өмнө орших хийгээд аяга тахимлаг гэлэн нугуудын хийд буяны үндэсийг үйлдэх хийгээд тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы шашны орны завсар бүгдийг сахин үйлдэх болой. Огторгуйд гиваажин буюу буянтан болон үйлдэхийн дотор наймааны цаг Гаадийсаа хэмээх хүртэл ялж төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг хааны ордон орон хэмээх нэгэн дор орших хийгээд огторгуйд буяны орон лугаа сэлт хил хязгаар бүгдийг сахих болой. Хөрст газар Нямоня хэмээхийн үед хаан Ёла хэмээх огторгуйд давхарлдсан бүжиг бүжин үйлдэхүй дээр ялж

төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг жуугар бан хэмээх орших хийгээд огторгуйд диваажин хэмээх орон лугаа сэлт орны завсар бүгдийг сахин үйлдмой. Орд харш дизаяа хэмээх хүртэл ялж төгс нөхцөгсөн бурхан Мармэзадын хөрөг торхонтойгоо залрах бөгөөд хөрөг тэрануу замбуулингийн анхны залрах бүгдийн эхлэл нь болох болой. Хөрөг Ли нугууд ануу тэмдэг тойрон зул өргөж үйлэн дор ормой. Тэгээд Ли орны хөрөг тэдгээр нугуудыг бүгдэд үлгэр болон үзэгдэх болой. Тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы шашин лугаа сэлт орон нугуудад огоот хамгаалагдах болой.

Бас чүү тэгүүнчтлэн ирэгсэн бурхан Ринчинмангийн хөрөг энэ орны төвд залрах бөгөөд арван зүгийг хамгаалан зохиомой. Ертөнц хоосрох хүртэл тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы хөрөг зүг зүгт оршоод тэдгээр нугууд тахилын орон дор үйлдэж орчлонг хэззэ дуусах хүртэл үл хөдлөмой. Орон эдгээрээс төрөлхтөн хүмүүн хийгээд орон бусад төрөлхтөн аль аль нь тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы хөрөг нугууд дор зүрхэнээсээ сүжиглэн биширч үйлдээд энэ ямагт бээр ялж төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг тэдгээр ануу орон эдгээрийг сахин үйлдэхийн тухайд оршин хэмээн сана. Хөрөг тэдгээр нугууд ч бурхан оршсончилон тусыг бүтээх болой. Тэр юуны тулд хэмээвээс хөрөг тэдгээр нугууд би хийгээд гурван цаг дор хамаарагдах бурхан бүгдийн адис тэдийн тухайд болой. Бас чүү орон энэ дор миний хөрөг их тэрэгтэн лугаа адил тэтгэж үйлдэх багөөд огторгуйн диваажин хэмээхийн дотор оршоод тахилын орон дор үйлдэх болюу.Тэгээд орон эгүүн дор зүг хийгээд зүгийн завсар бүгдээс их наймаачид ирэх бөгөөд хорлож үйлдсэн нугууд ч амгалантай болох болой. Бас чүү орон эгүүн дор тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы хөрөг хоёр зуун найм Одсүрэн бурханы суварга сэлт лугаа төгөлдөр болох бөгөөд тэдгээр нугууд ч их эрт хувилгааныг үзүүлж амьтан нугуудын их хилэнцээс огоот арилгаж хорлолыг ариутгахуй дор зохионо. Орон эгүүн дор хорлол хийгээд аюул, аймшиг аль нэг нь гарах аваас орон эгүүний тухайд таван зүг дор найруулан үйлдэх бөгөөд хаан хийгээд түшмэл орныг баригч нугууд алин нэгэн суурь ээцээс хагцаалгүй амгаланд орших бурханы шашнаас буяныг егүүсгэхийг хүсэх болно. Орд харш цармаа хэмээүй хүртэл буян үйлдээ. Тэр юуны тухай хэмээвээс орон егүүний хүн нугууд бээр сүсэг хийгээд үнэхээрийн үзэл ануу эхлээд орд харшийг үүсгэж үйлдэх болой. Зарим нь хаан хийгээд түшмэл нугууд орон хийдийг

захириагч нугууд дор хорлол элдэв байдалтай нэгэн гарваас үхэрт хад ууланд урд үнэхээр тугуулгасан бурхан оршоод залраад суурь түгүүн дор эргэж мөргөж үйлдмой. Орон эгүүний амьтан нугуудаас нүгэлд дурлаж үйлдвээс суварга гамасалаганы өмнө ирж номончилж үйлдмой. Тэр юуны тулд хэмээвээс суварга тэр ануу. Бурхан залрах тэрчилэн тэдгээрийг эргэж тойрох хийгээд цэцэг өргөх хүж уугуулах хөгжим эгшиглүүлэх тахил үйлдвээс завсаргүй таван нүгэл үйдсэн ч тэр нь дарагдан үйлдэх болно. Бусдыг нь хэлээд яах билээ Орон эгүүний хаан хийгээд түшмэл нугууд орны захирагч хэн нэг нь номхон дөлгөөн сахил сахихыг хүсэхүй үхэрт хад ууланд хаана байгааг эрэн олж ялж төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг чийсаа хэмээх хийгээд Одсүрэн бурханы суварга байгаа тэр газарт хуваргууд дор хорлол бүү үйлдээ. тэр юуны тухайд хэмээвээс орон эгүүн дор номын явдал огоот төгссөн хийгээд шагшаабадь сахил санваарь огоот ариун болох нэг нь болюу. Орон эгүүний хүмүүн зарим нь тасрахуй дор хүрвээс тэр үхэрт ууланд орших хутагт хувэрагуудад аврал одуулж үйлдэх бөгөөд тэгвээс тасрахуйгаасаа гэтэлж нярвааныг олох болно. Тэр юуны тусад хэмээвээс орон тэр ануу нярвааныг олох олон мянган хойчийн эцэст орших нугуудад хэрэгтэйн тусад болой. Уг эгүүнээр үхэрт хад ууланд суварга гамасалаган орон хийгээд сэлт тэгүүнчилэн ирэгсэн бурхан нугуудын гох дэгээнд татагдах болой. Тэгээд тэр цагт арван зүгийн бурханы орон ариусаад бодьсадваа олон түмээр цуглаж ялж төгс нөхцөгсөн бурхан хаа байгаа газар очиж өвдөг сөгдөн наманчлах бөгөөд яруу эгшиг нэгэн бээр ийн хэмээн айлтгамой. Ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн ирэгсэн урхан нугууд бээрч элдэв арга бээр Бурханы явдалын орон хийгээд орон эгүүнийг ариусгаж үйлдээд хамгаалж үйлдээд орчлон хэзээ үгүй болтол их амгалангаар залрах бурханы шашин хийгээд чухаг дэгээд гурвын бишрэлийн орон хийгээд хаан хийгээд түшмэл тэргүүтэн хүмүүний шагшаа бадий лугаа төгөлдөр сүжигтэй орон тэдгээрийн ном лугаа зохилдсон үйлтэй тэдгээр нь үнэ удаан хугацаанд орших хийгээд орон эгүүн дор цаг цагт явдал зам ёс заншил юу үйлдсэн ч хамаг амьтаны буян ихээр дэлгэрч боловсрох хийгээд бурхан ямагтад бодь сэтгэлийг үйлдсэн хийгээд самади бясалгалд тэгш орох хийгээд бурхан ямагтад буцалтгүй энэ адил төрөл авахын тухайд зарим нэгэн бээр хаан язгуурыг огоот барихын тухайд зарим нэг нь хуварга Тойн болохын тухайд гэргийтний тэмдэгийг бусдад дор барихын тухайд болой. Ялж төгч

нөхцөгсөн бурхан бээр зарлиглавай. Язгуур тануу хөвгүүд сайн сайн болой. Язгуур тануу хөвгүүд та нугууд бээр энэ мэт сайн галавийн бурхан нугуудын явдалын орон хийгээд орон эгүүнийг алин бээр амьтан нугууд бурхан ямагтад эргэлзээ үгүй энэ адил ойч рашаан олох болой. Бас тэр цагт тэнгэр бясманийн хөвүүн хэмээх хийгээд Мэпанба тэргүүтэй тэнгэр бүгд бээр ялж төгс нөхцөгсөн бурхан дор ийм хэмээн өчвэй. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан ануу бодисадваа махасадваа нугуудын орон эгүүнийг хамгаалахын тухайд хүч тавих хийгээд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы адис тэдийн хүч бээр би ч гэсэн тэгүүнчилэн ирэгсэн бурхадын явдалын оронд адис тэдлэн орон эгүүн бүхэнд хамгаалал орхигдуулахгүйн тухайд хичээл зүтгэл их бээр хүчлэн шамдаж мөргөмэй. Хэрвээ энэ орон дор дүгү тэргүүтэй сүсэг үгүй түрэмгий нугууд хийгээд гурван төрлийн монголын цэрэг довтолон үйлдвээс тэдгээр нь хоор хоорондоо дотор тэмцэлтэй болоод хоор хоорондоо үл зохилдохуй шалтгаанаар доройтож үйлдмой. Бас тэдгээр нь юу хийсэн ч хорлол хийгээд ялж төгс нөхцөгсөн бурханы шашныг айлгаж үйлдэхгүйн тухайд бусдын эрхэнд оруулж үйлдмой. Хэрвээ хятадын цэрэг түрэмгийлж үйдлвээс тэдгээр нугуудын сэтгэлийг сүсэгтэй болгож үйлдэхийн тухайд орон эгүүнээс туслахуй хийгээд гадны орон энэ дор буян юу үйлдэхийн бодит бүтээл агуу их болохын тухайд хайрласан болой. Хэзээ энэ оронд амьтан нугууд хоролж үйлдвээс тэр цагаас буцаж сүсэгтэй болмой. Судар эгүүн ч гэсэн туслан үйлдэхийг зарлигласан болой. Алим бээр цаг тэдгээр ирээдүйд чухаг дэгээд гуравын эд эдлэл дор эрхшээсэн бөгөөд олноос булаах хийгээд амьтаны буян лугаа төгөлдөр болох тэр цагт ч бие бидний нөхөд ягчис сүсэгтэн нугууд хийгээд сүсэггүй нугууд ч эрхшээгдэх болно. Орон эгүүн дор юу хийсэн ч урт хугацаанд нэгэн эмэгтэйг хүртэл буурал эрх бөгөөд орон эгүүн дор аюулийн хүчгүй байхын тухайд зуд турхан өвчин ад гадны дайсаныг амирлуулж хайрласан болой. Ли оронд эд эдлэл тэдгээрийг эрхшээсэн ч өлзийтэй бус явдал гарах хийгээд хэн хэнбээр хаана очсон ч орон тэдгээр бүгдэд эм тус авахгүй хийгээд хямарч үйлдэх болой. Тэдгээрийн орныг баригч хийгээд цэргийн жанжин нугууд доройтож үйлдэх болой. Түвдийн цэрэг нугууд ч доройтож үйлдэх болой. Хэн бээр хаана ч ном лугаа зохиолдох орон эгүүн дор барих хийгээд хамгаалах ануу бид нугууд ч тэдгээрийг огоот тэтгэх хийгээд ялахуйн уг дор ормой. Хэрвээ тэдгээр нугууд ялж төгс нөгцөгсөн бурханы шашныг эвдэх хийгээд ороны хүмүүст

хорлож үйлдэх тэр цагт цэрэг нугууд нь дотроо зөрчилдөөд цэргийн дарга нугууд ч нас богиносон доройтож үйлдэх бөгөөд дэлгэрүүлж буян үйлдвээс урьдын үлгэрлэсэн адил болой.

Ирээдүйн цагт орон эгүүний хаан хийгээд түшмэл буян муутай нугууд нь сүсэг үгүй чухаг дэгээд гурвын гор үл хүндлэл, үл сүсэглэлийн улмаас харшлан үйлдэхүй дор зохиогдох ба эд эдлэл үл тогтох үл олдох амьтаны буян хийгээд төгөлдөр нугууд нь уналд орон тэмцэлдэж ичгүүр сонжгуургүй цаг дор орж хүслийн эрдэм еээр үл эдлэх болой. Хуварга Тойн болох тэдгээр нугуудийн сэтгэл нь уйсалтай нэгэн болох бөгөөд тэдгээр ануу би ч гэсэн орон эгүүн дор очих нэгэн болно. Орон доройтох муутах бусдад булаагдах бөгөөд энэ ёс адил бээр орон эгүүнийг тэтгэх хамгаалах болмой. Ялж төгс нөхцөгсөн бурханы тухайд тэмцэлгүй цагт орон эгүүн нэг дор хичээж амьтаны хорлолын зүг хэлэнцийг арилгах хүчин лугаа төгөлдөр орон нугуудад амьтан нугуудын сүсгийг буцаан үйлдэж сэтгэлийн мэсэн давалгаан тэнгэр хийгээд лус лагчис мангас тэргүүтэн олон болохуйн дор тэдгээр ч гэсэн миний эрхэнд үл ормой. Тиймийн тулд би бээр арга энэ мэтийг үйлдмой. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр зарлигламой. Язгуур тануу хөвгүүн та сэтгэл уйсал бүү үйлдээ. Тэр юуны тухай хэмээвээс дөрвөн тив нь бодисадваа хэмээн тэнгэр хүч ихтэй нугууд лус ягчис тэргүүтэй өндөр газрыг олсон олон бээр тэдгээрт сэтгэл зөөлөн тахил ихийг үйлдэхүй бөгөөд суварга гамасалаган хийгээд орд харш тэргүүтэн орны адис тэд жанлавтай нугууд дор их хөлгөний гурван аймаг савын бэлэг бармидийн чандийг хураасан бурхан ихэнхдээ чухаг дэгээд гурвыг давхарлан машид дэлгэрүүлэн аймаг олныг арвидуулан зохиодог хийгээд орон тус тусаас бодисадваа арван газрыг эрхшээгч тэргүүтэн хүч их бээр хамаг амьтан тэдгээрийн орон эгүүн дор ирж номын агаар цэнгэх хийгээд гурван цаг дор багтах тэгүүнчлэн ирсэн бурхан нугуудын тангарагтай харшлалгүй үйлдэж сайн цагийн мянган бурханы явдалын орон хамгааллын орон болгон үйлдэж орон эгүүнийг хүн хийгээд бурханы шашныг хамгаалан үйлдэхүй дор болгомой. Бас ирээдүйн цаг дор буянт орон эгүүний хааны хүч багасахуй дор болно. Хүч нь багассанаас өөрийн хүчээр орноо засаж чадахгүй хаан нугууд бусдыг хэлээд яахав ээ түвдийн хаан хятадын хаан тэргүүтэн дор аврал хүсээд орноо хамгаалж үлдэх болой. Тэр юуны тулд хэмээвээс ирээдүй

цаг дор хятад түвдийн оронд чухаг дэгээд гурвын хүндлэлийн орон болгоод орон тэдгээр ч бодисадваа махасадваагийн орон болох болюу. Амьтан тэдгээр нугууд ч их бодийн зам дор эрэн хайж сүсэг ёсчилон дагаж эх хөлгөн дор сүсэглэн бясалгал дор ормой. Тэдгээрийн хүчээр Ли орны хүмүүн хийгээд чухаг дэгээд гуравын үндэс нь үл хөдөлмой. Дээд төрөлхтөн та нугууд ч түвд хятадын хаад түшмэл нугууд хэн ч суварга гамасалаган хийгээд буянт орон эгүүн дор өргөл хүндлэл хийх болмой. Орон эгүүн дор буян юу үйлдвээс бодитой нэмэгдэх бөгөөд орон эгүүний Миняог сүсэг үгүй бусад орон дор захирч зовлонгоос нь хагацаан амгалангийн орон дор хөтөлнө үнэхээрийн үзэл хийгээд буян дор баясахуйн сэтгэлийг төрүүлнэ. Буяны үндэс тэгүүний хүчээр дээд төрөлхтөн та нугуудын буяны ёзоор тунгалагшин жавхаажаад найз нөхөд арвидухуй бөгөөд бурхан ямагтад ойр болох ба гурван цагт багтах ялж төгс нөхцөгсөн бурханы увидас уламжлалаар анагаах болой. Энэ мэт орон эгүүний амьтан бүгдийн тухайд буцалтгүй бодисадийн үйлэн дор төгөлдөршиж энэрэнгүй үзэл амгалан лугаа хоосролгүй атаа хорсолыг асар тэвчимой. Ажилдаа урлалтай номон дор баясалтай үнэхээр төв үзэлтэн буруу үзэл бүгдээс тэвчсэн зөөлөн сэтгэлтэй болох бөгөөд учир шалтгаан буян хэмээмой. Орон эгүүний огторгуйд ч хүмүүн асрангуй хийгээд зөөлөн сэтгэл лугаа төгөлдөр бөгөөд суварга болон орд харш олныг чимэн зассан ба түүний тухайд огторгуйд буянтан хэмээсэн болой.

Бас чүү орон бусад нугууд ээцээс амьтан хүмүүн сүсэг үгүй уурыг баригч нугууд энэхүү оронд ирмэгц бүгд ёсыг нь дагаж номхордог бөгөөд орон эгүүнээс төрсөн амьд болгон төгс эдлэл төгөлдөр тэдгээр нугуудын сэтгэл нь зөөлөн энэрэнгүй асрангуй уур алагчаалал үгүй өш хонзон бүгдийг тэвчээд бодисадваа зүг зүгээс цугларч тэдгээр бүгд энэхүү оронд оршин тэнгэр хийгээд лус огторгуйд орших тэнгэр ягчис бүгд сэтгэл нь ичгүүр сонжгууртай бөгөөд номын үүдний дуу хаана түгэнэ тэнд очдог сүсэглэдэг тэгээд тэр цагт нөхөр нугуудын өс барихын тухайд бодисадваа махасадваа зөөлөн эгшигт манзушир бурханы хүчээр ийн хэмээн соёрхвой. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан юуны тухайд эрт хувилгаан энэ мэт үзүүлвээ хэмээвээс ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр яруу эгшигээр зарлиг хайрлаваа. Зөөлөн эгшигт манзушир бурханы номын үүд тэдгээр ануу буянт орноос төрсөн амьтан нугуудын

тухайд, дөрвөн нөхөр нугуудын тухайд үлэмж адис тэдлээд үзүүлсэн нь энэ бөгөөд номын үүдануу бодисадваа нугуудын зовлон өчүүхэн шамдал өчүүхэн эрхтийг мэдсэнээр огоот ариусан хувирч номын үүд тэдгээр нь ч мэдэл болмой. Ирээдүйн төрөлхтөн нугууд ануу нялх үеэсээ дээш элт номон дор мэдэн баясах хийгээд тоглохдоо ч гсэн номын ёсоор өгүүлдэг нэгэн болой. Амьтан тэдгээр нугуудын эрх огоотыг шинэжилэн харвaас номын зорилго асар арвин тул ялж төгс нөхцөгсөн бурханы лагшинг ч харах болой. Номын сонор машид арвин тул ном үнэхээрийг эндүүрэлгүй сонсдог болой. Тэдгээр нөхөд нугууд нь хуран мэдэл хийгээд ном бүгдийн үйлэнд ч сэтгэлээ асар гэтэлгэж үйлддэг бөгөөд сэтгэл энэ адил орон хийдийн адис тэд жанлаваар буяны зүг хичээдэг болмуй. Бас чүү үхэрт хад ууланд тэдгээр бүгд илт бүтээхүй дор бүтээл олох бөгөөд шулмас хэлэнцтэн нугууд ч уншилгүй олдог тул бусдыг хэлээд ч яалтай билээ. Энэ адил бөгөөд тэнгэр нугуудийн нөхөр ягчис буюу гандирс хүмүүн хийгээд юу чадахаараа болж үйлдэнэ. Суварга гамасалаган үхэрт хад ууланд очоод тэдгээрийг олж үзэхгүй боловч холоос хараад ч сэтгэл нь амгалантай болдог бөгөөд уг шалтгаан тэдгээр ануу. Үхэрт хад уулын суварга гамасалаган тэргүүтний завсарт очоод замбараатай сүсэгтэй бол аврал хийгээд ертөнцийн орон бусдад амьдарах орших амьтан нугууд ч мөргөлийн илт орон болмой. Суварга гамасалаган хийгээд үхэрт хар ууланд буянт орон хийгээд огторгуйн буянтаны таалал адис тэд жанлавийн нэрийг сонсосноор сүжиг төрөх төдий ч хэлэнц ихээр арилдаг болой. Тэгээд тэр цагт ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр нас лугаа төгөлдөр шавь Шааригйбуу хийгээд бясман тэнгэрийн хөвүүн дор зарлигламой. Язгуур тануу та хоёр сонсоо: Эх далай эгүүнийг Шааригйбуу гэтлэх бөгөөд хойд зүг дор хараад маш ариун тарган дотор эр дор уснаа орших амьтан нугуудад хорлол үйлдэхгүй хамгаалаад орон эгүүний хилийг тогтоо. Тэгээд их баридигаа Шааригйбуу хийгээд бясман тэнгэрийн хөвүүн тэгүүнчилэн мөргөе хэмээн соёрхоод ирт хувилгаанаар огторгуйгаас Шааригйбуу хаана байгаа зүгт очих болой. Шааригйбуу ануу гартаа харсал бариад бясманийн хөвүүн ануу гартаа жад барин Шааригйбуугийн зүгт босоод хойд тийшээ харан зогсов. Усны мангас нэгийг бариад далайн амьтан нугууд лугаа сэлтийг ариун таргын дотор тавиад энэ ямар мэт суварга гамасалаган хийгээд үхэрт ууланд Ли орон тэдгээрийг илт байгуулсан болой. Тэгээд ялж төгс нөхцөгсөн бурхан

хутагт арьяабал мэлмийгээрээ болгоогчийн эрхт хийгээд асралт тэргүүтэй бодисадваа найм хийгээд бодисадваа их Архад сэлт лугаа бясман тэнгэрийн хөвүүн Чимцэг тэргүүтэй найман их тэнгэр нөхөр гурван түм таван мянга таван зуутайгаа суварга гамасалаган тэргүүтэн дор огоот даатгах бөгөөд тэнгэр тэдгээрч тэгүүнчилэн хүч нэмэгдмой. Ялж төгс нөхцөгсөн бурхан ч тэгүүнчлэн нэмэгдмой. Ялж төгс нөхцөгдсөн бурхан хийгээд сүсэгтэн бас орон эгүүн дор хилэнц үл үйлдэгчид болоод орон эгүүний олон эрдэмтэн лугаа төгөлдөр болвоо. Тэгээд тэр цагт урдын ялж төгс нөхцөгсөн бурхан бээр гурав хүртэл адис тэдлэн жанлавласнаар их гэрэл таалал энэрлээр төгөлдөр болмуй. Аяа уснаа оршигч амьтан нугуудын сэтгэл огоод ариусаад буян лугаа төгөлдөр үйлдсэнээс усан дотор дахин гараад арван зүгийн бурхадын орон бүгдэд түгсэн болой. Бас их гэрэл тэдгээр нугууд дахин буцаад бодисадваа нугуудын оронг адистэдлээд их Шарабагаа нугуудын орныг адистэдлээд далайн дотроос гарч Лянхуан дээр ялж төгс нөхцөгсөн бурханы хөрөг оршоод тэр нь тэдгээр нугуудын гэрэл лугаа холилдон сүлэлдэж огторгуй дор хувилахуй бөгөөд дээрээс нь огторгуйг бүрхэх буюу Ли орон бүгд тэнгэрийн цэцэгэн хур буумой. Тэнгэрийн цэцэг тэдгээр нт өөр хоорондоо шүргэлцэж номын дуу гаргах бөгөөд бурхан хийгээд ном хуваргын тэмдэг үнэхээр төв үзэл бэлэг оюун шагшаабади буяны ёзоор хийгээд тэгүүнчлэгдэн ирэгсэн бурханы бэрх явдал ерөөл хийгээд бодисадваа нарын ирт хувилгаан амьтан нугуудын огоот үйлийн үр боловсроод гэлэн хуварга нугуудын дөрвөн үр дэлгэрч мөнхөд оршихуйн бясалгалд ороод буцалгагүй үр олоод дайснаа дарсан архад хийгээд гурван орчлонгийн үйлээс элт живээд тийн нярвааны гурван үүд хийгээд хуран мэдлийн аюул хийгээд санан дурьдахийн наманчилгаа хийгээд хутагтын дөрвөн үнэн хийгээд ирт хувилгааны хөл хэмээх бясалгал хийгээд самади хийгээд хураахуйн дөрвөн бодьгал хийгээд тус тусдаа үнэхээрийн язгуур хийгээд дүрсгүй тэгш орох дөрөв хийгээд эрхтэн огоот ариусаад бодийн зүг лугаа зохилдох номын хязгаарын дуу дуурсах болоод бас сэтгэл огоот ариусаад бодийн туслах хийгээд бодийн мөр хийгээд тэгш орох хийгээд газарын хүч нигүүлсэл их асрал шүтэн барилдлага эргэлзээг ариусган бурхан ямагтад буцалтгнүй хийгээд дияан хийгээд илт онол хийгээд төрөөгүй номон дор тэсээд үл холиод бурхан ямагт болоод мөнх бус хийгээд зовлон хийгээд эзэн биегүй хийгээд хоосроод үйлдэх хийгээд үл төрөх хийгээд

чанга зөв бариад үнэхээр төв үзлийг эцэслээд тэгүүнчилэн ирэгсэн бурханы зүрхэн дор багтаж асар атхаг үгүй бэлэг бэлгийг олоод ёгузор таринч нугууд бээр тус тусын өөрийн язгуурын явдалын орон хийгээд төрөлхийтэн зовлон хөгширөл зовох бүгдээс хагацаж гоо нөхөдтэй учрах хүсээд эс олохын зовлонгийн дуу дуурсах болой. Бас чүү таван цогцос нугууд дор амьтан үгүй амьдрах бодьгаль амь үгүй номын үнэн төрөл үгүй хориг үгүй мөнх үгүй, тасрах үгүй, ирэх үгүй, одох үгүй, чухаг дэгээд гуравын адис жанлав хийгээд таван амьтан нугуудын эндүүрэл зүүд адил хийгээд орчлонгийн хуран мэдэл шорон адил хийгээд илбэ хийгээд зэрэглээ хийгээд мөсөн дээр тусах сарны туяа хийгээд хадны цуурай мэт хэмээхийн дуу дуурсагдах болой. Бас сүжиг лугаа илт олоод хичээнгүй хийгээд арван буяны үйлийн зам хийгээд орчлонгийн уйсал хийгээд тэр адил тэргүүтэн олон мянгаар болох болюу. Тэгээд цугларсан түмэн олон тэдгээр нугууд дор ялж төгс нөхцөгсөн тэгүүнчилэн ирэгсэн дайнаа дарагсан үнэхээр тугуулгасан бурхан ийн хэмээн зарлиг хайрлав. Хурсан түмэн тэдгээр ялж төгс нөхцөгсөн бурханы сургаалийг даган баясан илт сүслэн магтмой.

ХУТАГТ ҮХЭРТ УУЛАНД АЙЛТГАСАН БУРХАН БАГШИЙН БОШИГ ЛҮНДЭН

/Түвд эх/

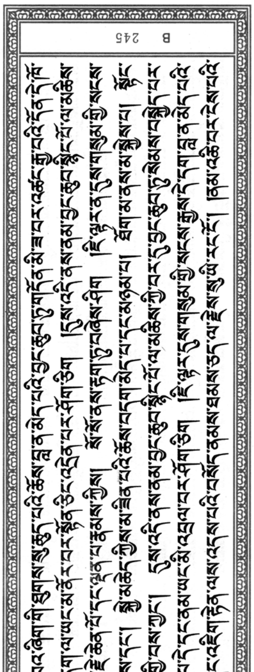

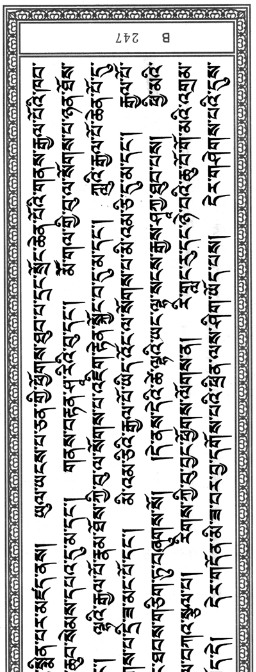

གཟུངས་བསྡུས

B 248

ལ་བབ་བོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་ལྷའི་ཡང་ལྷ་སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་འཁོར་ཕལ་པོ་ཆེ་དང་། ནམ་མཁའ་ལ་འཕགས་ཏེ། དྲི་ཟའི་རྒྱལ་པོ་གཙུག་ཕུད་ལྔ་པ་ལ་སོགས་པ་དྲི་ཟ་གྲངས་མེད་
པ་ནི་མདུན་ན་ལྷའི་རོལ་མོ་སྣ་ཚོགས་བྱེད། མི་འམ་ཅིའི་རྒྱལ་པོ་ཡིད་འོང་ལ་སོགས་པ་མི་འམ་ཅི་དུ་མ་ནི་སྟེང་ནས་མཆོད་པའི་ལས་བྱེད་ཅིང་། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་དབྱངས་
དང་ལྷའི་སྐད་ཡིད་དུ་འོང་བས་བསྟོད་བཞིན་དུ། འཁོར་དེ་དག་དང་མཆོད་པ་དེ་དག་དང་བཅས་ཏེ། རི་གླང་རུ་ག་ལ་བ་དེར་གཤེགས་སོ། །གཤེགས་ནས་ལྷའི་ཡང་ལྷ་སངས་རྒྱས་བཅོམ་
ལྡན་འདས་བཞེངས་བཞིན་དུ་ཞལ་བྱང་ཕྱོགས་སུ་མཚོ་ཆེན་པོ་ཡུན་རིང་པོ་ནས་རྒྱ་མཚོ་ལྟར་འདུག་པ་ལ་གཟིགས་ཏེ། སྐུ་དྲང་པོར་བསྲང་ནས་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་ཏིང་ངེ་འཛིན་བྱེ་བ་
ཕྲག་བརྒྱ་སྟོང་དུ་མ་ལ་སྙོམས་པར་ཞུགས་ཏེ། བསྐལ་པ་གྲངས་མེད་པ་གསུམ་ནས། བདག་ཉིད་ཀྱི་སངས་རྒྱས་ཀྱི་སྤྱོད་པ་སྔོན་ལམ་དང་། བསོད་ནམས་མངོན་སུམ་དུ་མཛད་དོ། །དེ་ནས
དེའི་ཚེ་ལྷའི་ཡང་ལྷ། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་རི་གླང་རུ་དང་། ཡུལ་དགེ་བ་དང་གསེར་གྱི་དཀྱིལ་འཁོར་ནས། སྲིད་པའི་རྩེ་མོའི་བར་དུ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་ཏེ། བསྲུང་བ་དང་།
བཅང་བ་དང་། བཀྲ་ཤིས་དང་། མཚམས་བཅད་པ་དང་། བརླབས་བརྗོད་དང་དགེ་བར་མཛད་དོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་ལྷའི་ཡང་ལྷ། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་འཁོར་དེ་དག་ཐམས

གླང་རུ་ ཤོ་ བརྒྱ་ ཞེར་ལྔ

B 249

༄༅། །ཅེད་ལ་བཀའ་སྩལ་པ། རི་གླང་རུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་ཕོ་བྲང་། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་སཱ་ལ་གནྡྷ་དང་བཅས་པ་ཡུལ་དགེ་བ་དང་བཅས་པ་འདི་ནི་བསྐལ་པ་བཟང་པོའི་སངས་རྒྱས
བཅོམ་ལྡན་འདས་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ཕྱག་མཚན་དང་། མ་འདྲེས་པ་དང་། ཐུན་མོང་མ་ཡིན་པ་དང་དབེན་པ་ཡིན་ཏེ། རྒྱུ་དེས་ན་ཡུལ་འདི་དགེ་བ་ཞེས་བྱའོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་ལྷའི་ཡང་ལྷ། སངས་རྒྱས
བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཡུལ་དགེ་བ་དང་། མཁར་དགེ་བ་ཅན་དང་། དགེ་འདུན་སོ་སོའི་ཀུན་དགའ་ར་བ་དང་། གཙུག་ལག་ཁང་དང་། དགོན་པའི་གནས་དང་། ཡུལ་དེར་སོ་སོ་ནས་བསོད་ནམས
བྱ་བའི་དངོས་པོ་དགེ་བ་བྱེད་པར་འགྱུར་བའི་རྒྱལ་པོ་དང་། ཆོས་དང་ལྡན་པའི་དད་པ་ཅན་དང་སྦྱིན་བདག་དང་ཡི་ཡུལ་ཐམས་ཅད་ལུང་བསྟན་ཏོ། །དེ་ནས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བྱང་ཆུབ་སེམས
དཔའ་རྣམས་ལ་བཀའ་སྩལ་པ། རིགས་ཀྱི་བུ་ཁྱེད་རྣམས་ཀྱིས་ཀྱང་མ་འོངས་པའི་དུས་ན་འབྱུང་བའི་ཡུལ་འདིར། ཅི་ནས་ཀྱང་སེམས་ཅན་རྣམས་དམ་པ་ཆེན་པོ་མྱུར་དུ་ཐོབ་པར་འགྱུར་བ་དང་ཏིང་
ངེ་འཛིན་འགྲུབ་པར་འགྱུར་བར་བྱིན་གྱིས་རློབས་ཤིག །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་བཅོམ་ལྡན་འདས་མཚོ་རོལ་ནས་ཅུང་ཟད་ཅིག་སླར་བཀྲོ་སྟེ། དེའི་མོད་ལ་རི་གླང་རུའི་སྟེང་དུ་གདན་ཁྲི་བཤམས་པ་ལ་སྐྱིལ
མོ་ཀྲུང་བཅས་ཏེ་བཞུགས་ནས། ཞལ་ནུབ་ཕྱོགས་སུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་ཕོ་བྲང་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་སཱ་ལ་གནྡྷ་ག་ལ་བ་དེ་ལོགས་སུ་གཟིགས་སོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་འཇིག་རྟེན་གྱི་ཁམས་གཞན་དང་།

གཟུངས་བསྡུས

B 250

གཞན་ནས། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཉི་ཁྲི་མངོན་པར་ཤེས་པ་ལྔ་དང་ལྡན་པའི་དྲང་སྲོང་མང་པོ་དང་ཐབས་ཅིག་ཏུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ག་ན་བ་དེ་ལོགས་སུ་ལྷགས་སོ། །ལྷགས་ནས་བཅོམ་ལྡན་
འདས་ཀྱི་ཕོ་བྲང་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་སཱ་ལ་གནྡྷ་ལ་ཡང་ཕྱག་འཚལ། སྐྱབས་སུ་སོང་། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་འཁོར་དང་བཅས་པ་ལ་འང་ཕྱག་འཚལ་སྐྱབས་སུ་སོང་ནས་ཕྱོགས་གཅིག
ཏུ་འཁོད་དོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་འཁོར་ཕལ་པོ་ཆེ་འདུས་པར་མཁྱེན་ནས། འཁོར་དེ་དག་ལ་འདི་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་ཏོ། །བསྐལ་པ་བཟང་པོ་འདི་ལ་སྔོན་
སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་བཞི་བྱུང་སྟེ། དེ་དག་གིས་ཀྱང་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་སཱ་ལ་གནྡྷ་ཡུལ་དང་བཅས་པ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་སོ། །བསྐལ་པ་བཟང་པོ་འདི་ལ་མ་འོངས་པའི་དུས་ན་འང་།
སངས་རྒྱས་སྟོང་རྩ་གཅིག་འབྱུང་བར་འགྱུར་ཏེ། དེ་དག་ཐམས་ཅད་ཀྱང་འཁོར་དང་བཅས་ཏེ་འདིར་གཤེགས་ནས། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་སཱ་ལ་གནྡྷ་ཡུལ་དང་བཅས་པ་བྱིན་གྱིས་རློབ་ཅིང་།
མཚམས་བཅད་པ་དང་། བཀྲ་ཤིས་དང་། དགེ་བར་མཛད་པར་འགྱུར་རོ། །ང་ཡང་ད་ལྟར་བྱིན་གྱིས་རློབ་པའི་དུས་ལ་བབ་པས་བྱིན་གྱིས་རློབ་པར་མཛད་དོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་ལྷའི་ཡང་ལྷ།
སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཏིང་ངེ་འཛིན་ད་ལྟར་གྱི་སངས་རྒྱས་མངོན་སུམ་དུ་བཞུགས་པ་ཞེས་བྱ་བ་དང་། གཞན་ཡང་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་ཏིང་ངེ་འཛིན་གྲངས་མེད་པ་ལ་སྙོམས་པར

B 251

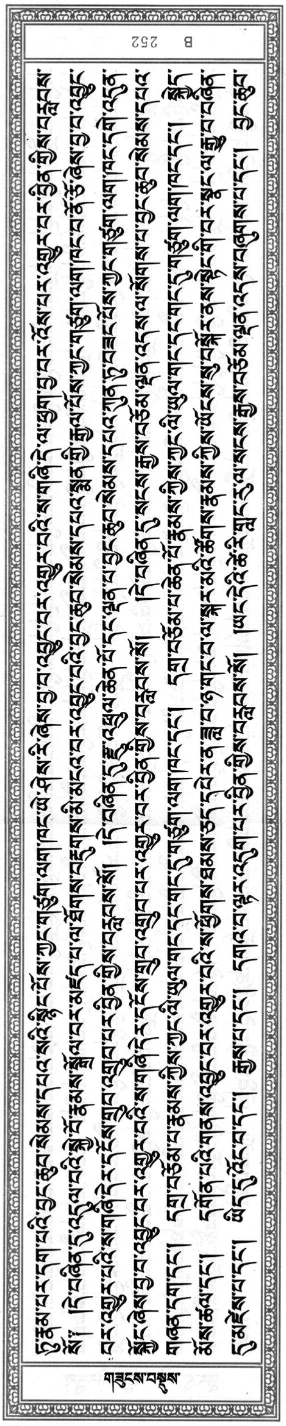
B 252

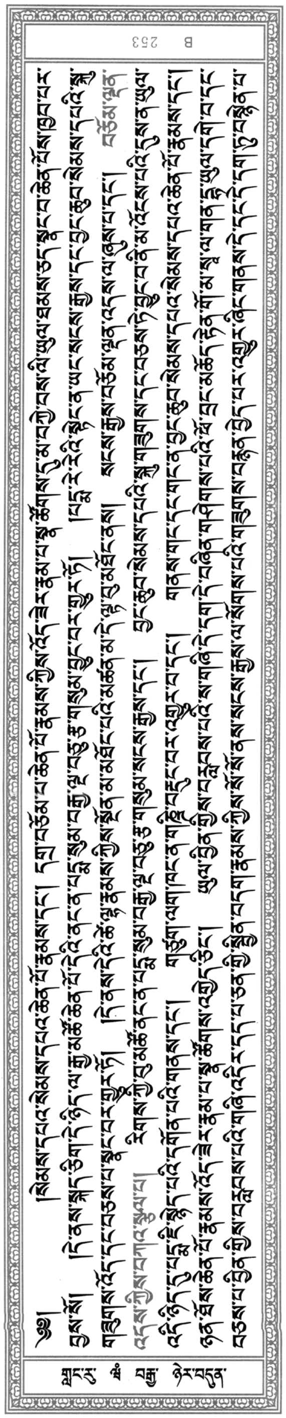
B 253

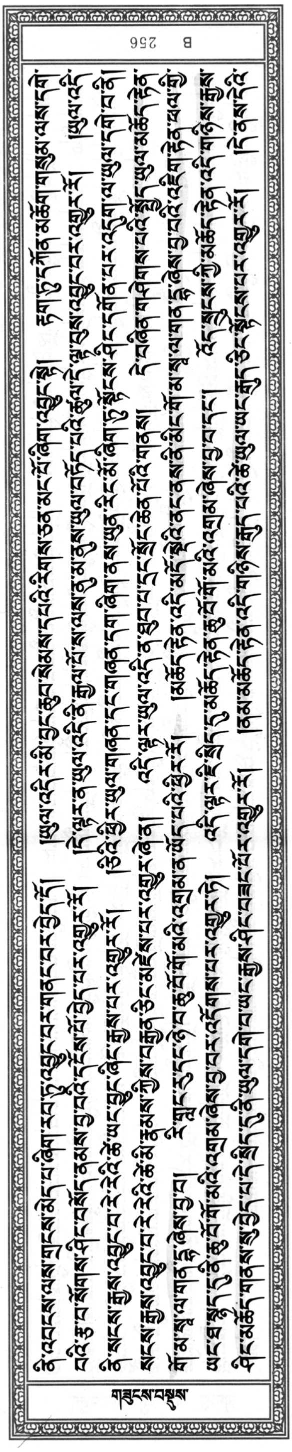

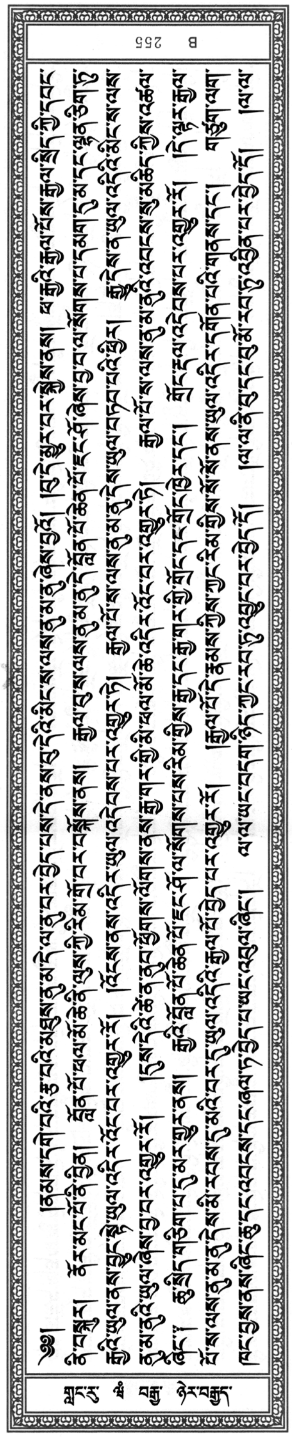

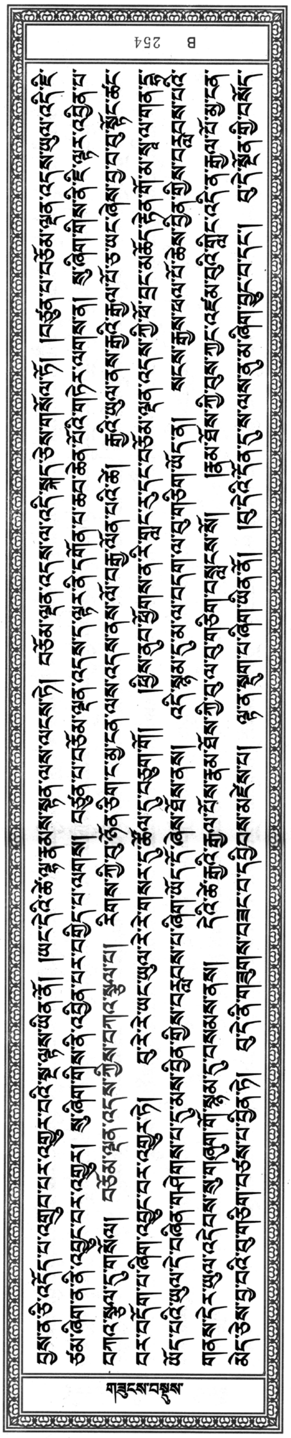

གླང་རུ། ཤ བརྒྱ ཉེར་དགུ

B 257

༄༅། །ཚེ་འཁོར་དེར་འདུས་པའི་ལྷ་རྣམས་ཀྱིས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པའི་གསུང་དེ་ཐོས་ནས། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་དང་། རི་གླང་རུ་ལ་དད་པ་དང་
གུས་པ་ཆེན་པོ་སྐྱེད་དེ། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་མགོ་བོས་ཕྱག་འཚལ་སྐྱབས་སུ་སོང་ནས། སྤྱན་སྔར་འདི་སྐད་དུ་བདག་ཅག་ཀྱང་དུས་དེའི་ཚེ་ཡུལ་འདིར་རིགས་མཐོན་པོར
སྐྱེས་ནས། བདེ་བར་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་བསྲུང་ཞིང་། ཡུལ་ཆོས་ཀྱི་བཀའ་ཁྲིམས་མི་ཉམས་པར་བྱེད་པར་གྱུར་ཅིག་ཅེས་སྨོན་ལམ་བཏབ་བོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས
ལྷའི་རྒྱལ་པོ་རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུ་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་འདུ་ཤེས་ཅན་ཞེས་བྱ་བ་དང་། ལྷའི་ལྷ་མི་ཕམ་པ་ཞེས་བྱ་བ་དང་། ཀླུའི་རྒྱལ་པོ་ཁྲིམ་ཚོག་ཅེས་བྱ་བ་དང་། ལྷ་
ནམ་མཁའི་དབྱངས་ཞེས་བྱ་བ་དང་། ལྷ་གསེར་གྱི་ཕྲེང་བ་ཅན་ཞེས་བྱ་བ་དང་། ལྷ་མོ་ལྕགས་ཀྱུ་ཅན་ཞེས་བྱ་བ་དང་། ལྷ་མོ་གནས་ཅན་ཞེས་བྱ་བ་རྣམས་ལ་འདི་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ
ཏོ། །རིགས་ཀྱི་བུ་ཁྱེད་རྣམས་ལ་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་དང་། རི་གླང་རུ་ཡུལ་དང་བཅས་པ་དང་། ངའི་བསྟན་པ་དང་ཉན་ཐོས་རྣམས་ཡོངས་སུ་གཏད་ཀྱིས་ཡོངས་སུ་བསྲུང་བ་དང་།
བསྐྱབ་པ་དང་། བསྐྱང་བ་དང་མཆོད་གནས་སུ་འགྱུར་བར་གྱིས་ཤིག །ཡུལ་འདིའི་རྒྱལ་པོ་དང་། ཡུལ་འཛིན་པའི་བློན་པོ་དང་། སྦྱིན་བདག་ཆོས་དང་མཐུན་པ་རྣམས་ཀྱང་ཡོངས་སུ་གཏད་

གཟུངས་བསྡུས

B 258

ཀྱིས་དེ་བཞིན་དུ་གྱིས་ཤིག །རི་གླང་རུར་ལུང་བསྟན་པའི་མདོ་འདི་ཡང་ཡོངས་སུ་གཏད་ཀྱིས་འཕེལ་ཞིང་རྒྱས་པར་གྱིས་ཤིག །གང་གི་ཚེ་ཡུལ་འདི་མི་འམ། རྒྱུའམ་ཕ་རོལ་གྱི་དམག་གིས་
ཉེན་ཅིང་ཕོངས་པར་གྱུར་པ་ན། མདོ་འདི་ཀློག་པ་དང་། ཁ་ཏོན་དང་མཆོད་པ་དང་། བསམ་པ་དང་བསྒོམ་པ་བྱས་ན། དེས་ན་ཡུལ་དེའི་གནོད་པ་ཞི་བར་འགྱུར་རོ། །མ་འོངས་པའི་དུས་ན་
སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱི་ལས་ཀྱི་རྣམ་པར་སྨིན་པས་ཡུལ་འདིར་སུམ་པ་རྣམས་དང་། བོད་རྣམས་འོང་བར་འགྱུར་གྱིས། དེའི་ཚེ་མདོ་འདི་ཀློགས་ཤིག་དང་། མདོ་འདི་ཐོས་ནས་མདོ་འདིའི་མཐུ་
དང་། ལྷ་རྣམས་ཀྱི་བྱིན་གྱིས་དད་པ་མེད་པ་དེ་རྣམས་ཡུལ་འཇིག་པར་བྱེད་ཅིང་ཡིད་ཀྱང་འགྱོད་པར་འགྱུར་རོ། །མ་འོངས་པའི་དུས་ན་ཡུལ་འདིར་རྒྱ་རྣམས་ཀྱང་འོང་བར་འགྱུར་གྱིས། དེའི་
ཚེ་མདོ་འདི་ཀློགས་ཤིག་དང་། མདོ་འདི་ཐོས་ནས་དེ་དག་དད་པ་སྐྱེ་བར་འགྱུར་རོ། །དད་པའི་སྟོབས་ཀྱིས་ཡུལ་མི་འཇིགས་ཅིང་ཕྱིར་ཞིང་བསྲུང་བ་དང་། བསོད་ནམས་བྱ་བའི་དངོས་པོ་
ཡང་བྱེད་པར་འགྱུར་ཏེ། རྒྱུ་དེས་ན་མདོ་འདི་ནི་ཡུལ་ལ་ཕན་འདོགས་པར་བྱེད་པ་ཡིན་ནོ། །མདོ་འདིའི་ཕན་ཡོན་གཞན་ཡང་མང་དུ་ཡོད་དེ། ཡུན་ཐུང་དུས་ནི་བརྗོད་པར་མི་ནུས་སོ། །དེའི་
ཕྱིར་མདོ་འདི་ཁྱེད་རྣམས་ལ་ཡོངས་སུ་གཏད་དོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུ་ལ་སོགས་པ་ལྷ་རྣམས་དང་། ཀླུའི་རྒྱལ་པོ་དང་། ལྷ་མོ་དེ་དག་ཐམས་ཅད་འཁོར་དང་བཅས་ཏེ་ལངས་ནས

གླང་རུ། ཤ བརྒྱ སུམ་ཅུ

B 259

༄༅། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་སྤྱན་སྔར་པུས་མོའི་ལྷ་ང་ས་ལ་བཙུགས་ཏེ་ཐལ་མོ་སྦྱར་ནས་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །བཙུན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་བདག་ཅག་རྣམས་ཀྱིས། བཅོམ་
ལྡན་འདས་ཀྱི་བཀའ་སྤྱི་བོས་ལེན་པར་འཚལ་ལོ། །ཡང་གསོལ་པ། སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཇི་སྐད་བཀའ་སྩལ་པ་བཞིན་དུ་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་དང་། རི་གླང་རུ་ཡུལ་
དང་བཅས་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱང་ཡོངས་སུ་བསྲུང་བར་འཚལ། བདེ་བར་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་དང་། ཆོས་དང་མཐུན་པའི་རྒྱལ་པོ་དང་། རབ་ཏུ་བྱུང་བ་དང་། ཆོས་དང་མཐུན་པར་ཡུལ་
འཛིན་པ་དང་། ཆོས་དང་མཐུན་པའི་སྦྱིན་བདག་དང་གང་ཞིག་བསོད་ནམས་བྱ་བའི་དངོས་པོ་བགྱིད་པར་གྱུར་པ་དེ་དག་ཐམས་ཅད་ཀྱང་ཡོངས་སུ་བསྲུང་བར་ནི་འཚལ་ན། བཅོམ་ལྡན་
འདས་ཇི་སྲིད་དུ་ཡུལ་འདིར་དཀོན་མཆོག་གསུམ་མཆོད་གནས་སུ་བགྱིད་པ་དང་། ཡུལ་འཛིན་པས་ཀྱང་ཆོས་དང་མཐུན་པར་ཡུལ་སྐྱོང་ཞིང་། ཆོས་དང་མི་མཐུན་པའི་སེམས་ཅན་རྣམས
ཀྱི་མགོན་མི་བགྱིད་པ་དེ་སྲིད་དུ་ནི། བདག་ཅག་གིས་ཡོངས་སུ་བསྲུང་བར་རྗེ་ཐོག་སྟེ། མདོ་འདི་ཡང་ལི་ཡུལ་ཡུན་རིང་དུ་གནས་པར་བགྱི་བའི་སླད་དུ། ལི་ཡུལ་ལས་ཉེ་འོག་ཏུ་གྱུར་པའི་
རྒྱལ་པོ་དང་། བློན་པོ་རྣམས་ལ་མདོ་འདི་ནི་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ལི་ཡུལ་གྱི་ཆེད་དུ་རི་གླང་རུ་ལ་བཤད་པ་ཡིན་ནོ་ཞེས་རྣར་གྲག་པར་བགྱི། སྒྲུག་པར་ཐོབ་པར་བགྱི། སེམས་བསྐྱུར་

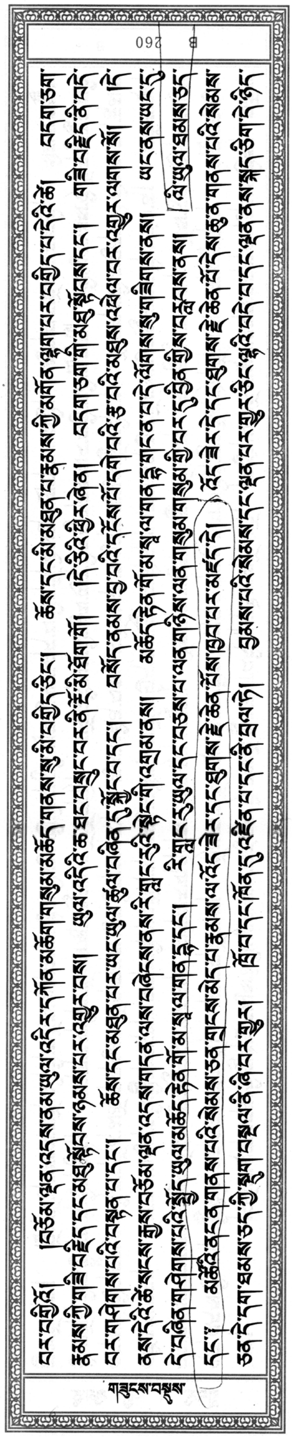
B 260

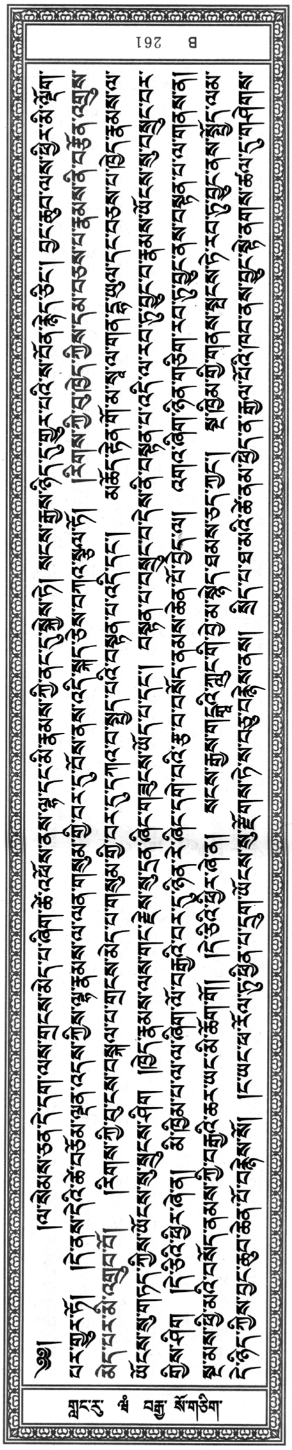
B 261

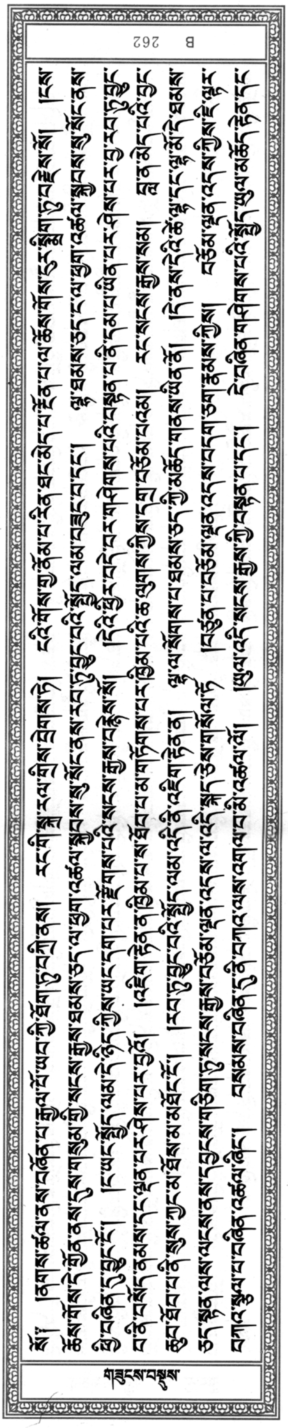
B 262

B 263

༄༅། །བཅས་པ་ཡང་ཀུན་དུ་བསྲུང་བ་དང་། བསྐྱང་བ་དང་རྗེས་སུ་གཟུང་བར་འཚལ་གྱིས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཀྱང་བདག་ཅག་རྣམས་ལ་མཐུ་གཏད་དུ་གསོལ། དེ་ཅིའི་
སླད་དུ་ཞེ་ན། མ་འོངས་པ་རྩོད་པའི་དུས། བྱིན་གྱིས་བརླབས་བརླབས་པའི་ཡུལ་འདིར་དགྲ་མང་པོ་དང་མ་དད་པ་དང་། ཕྱིར་རྒོལ་བ་བདེ་བར་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་ལ་དད་པའི་ཁྲིད་
པར་མི་རྟེན་ཅིང་། བསྟན་པ་གཞིག་པའི་སླད་དུ་བརྩོན་པ་དག་འབྱུང་བའི་སླད་དུའོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ལྷ་དེ་དག་ལ་ལེགས་སོ་ཞེས་བྱ་བ་གནང་སྟེ། སྐྱེས་བུ་དམ་
པ་རྣམས་ལེགས་སོ་ལེགས་སོ། །ངས་ཀྱང་ཡུལ་འདི་བྱིན་གྱིས་བརླབས་ཟིན་ཏེ། བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་དེ་ཉིད་ཀྱིས་མཚམས་བཅད་པ་མ་ཡིན་ནོ། །མ་འོངས་པ་རྩོད་པའི་དུས་ན། ཡུལ་
འདི་གཞོམ་པའི་ཕྱིར་སྲུམ་པའི་དམག་ཕལ་མོ་ཆེ་དང་། དྲུ་གུ་རུས་སྣ་ཚོགས་དང་། ཧོར་དང་། གཞན་ཡང་དད་པ་མེད་པ་དག་འོང་བར་འགྱུར་ཏེ། དེའི་ཚེ་ཡུལ་གཞན་དང་གཞན་དག་
ནས། དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་དག་ཡུལ་འདིར་གཤེགས་ནས་ཡུལ་གྱི་མཚམས་སྲུང་བར་མཛད་དེ། བསོད་ནམས་ཀྱི་སྟོབས་དེས་ན། ཡུལ་འདི་
གཏན་རླག་པར་མི་འགྱུར་རོ། །གཟུགས་བརྙན་དེ་དག་གི་ཕྱི་བཞིན་དུ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་དང་། ལྷ་དང་ཀླུ་མཐུ་སྟོབས་དང་ལྡན་པ་མང་པོ་དག་འོང་ཞིང་ཡུལ་དུ་གནོད་པ་རྣམས་ཟློག་

གཟུངས་བསྡུས

B 264

པར་བྱེད། དགྲ་རྣམས་ཀྱིས་ཡུལ་མི་ཚོམས་པར་བྱེད་དེ། བདེ་བ་ཅན་ཞེས་བྱ་བའི་མཁར་ནས་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་བདེ་བའི་འབྱུང་གནས་ཞེས་བྱ་བའི་གཟུགས་བརྙན་གཤེགས་ནས། ནུབ་
ཕྱོགས་མཁར་ཀོ་ཤེད་དུ་བཞུགས་ཤིང་ཡུལ་གྱི་མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །བྱང་ཕྱོགས་སུ་ཡུལ་ཤེ་ན་ཞ་ཞེས་བྱ་བར་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་ཤེ་ན་ཞ་ཞེས་བྱ་བའི་སའི་
འོག་ནས་འབྱུང་བར་འགྱུར་ཞིང་། ཡུལ་གྱིས་མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་ཀའི་ལང་ཞེས་བྱ་བ་གཤེགས་ནས། ཤར་ཕྱོགས་སུ་ཡུལ་བྱེ་མ་ཞེས་བྱ་
བའི་མཁར་དུ་བཞུགས་ཤིང་ཡུལ་གྱིས་མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་ཕྱི་སེ་ཞེས་བྱ་བ་གཤེགས་ནས། བྱང་ཕྱོགས་ཀྱི་རི་གླང་རུ་ལ་འོད་སྲུངས་ཀྱི་
མཆོད་རྟེན་གྱི་དྲུང་དུ་བཞུགས་ཤིང་། དགེ་སློང་དགོན་པ་པ་རྣམས་ཀྱི་དགེ་བའི་རྩ་བ་བསྐྱེད་ཅིང་། དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་དང་ཡུལ་གྱི་མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །མཁར་
དགེ་བ་ཅན་བྱ་བའི་ནང་། ཚོང་དུས་ཀས་དེ་ཟེ་ཞེས་བྱ་བར་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་རྒྱལ་པོའི་ཕོ་བྲང་གནས་ཞེས་བྱ་བ་བཞུགས་ཤིང་མཁར་དགེ་བ་ཡུལ་དང་བཅས་པའི་ས་
མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །ས་གཞི་ཉེ་མོ་ཞ་ཞེས་བྱ་བ་གང་དུ་རྒྱལ་པོ་ཡོ་ལ་ཞེས་བྱ་བས་མཁར་རྩིག་པའི་གྲོས་བྱེད་པར་འགྱུར་བ་དེར། དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་བཙུ་

B 265

༄༅། །གོར་པན་ཞེས་བྱ་བ་བཞུགས་ཤིང་མཁར་དགེ་བ་ཅན་ཞེས་བྱ་བ་ཡུལ་དང་བཅས་པའི་ས་མཚམས་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །གཙུག་ལག་ཁང་དེ་ཛུ་ཞེས་བྱ་བར་དེ་བཞིན་
གཤེགས་པ་མར་མེ་མཛད་ཀྱི་གཟུགས་བརྙན་ཕོར་ཁྲུང་དུ་བྱས་པ་གཤེགས་པར་འགྱུར་ཏེ། གཟུགས་བརྙན་དེ་ནི་འཛམ་བུའི་གླིང་གི་གཟུགས་བརྙན་ཕོར་ཁྲུང་དུ་བྱས་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ཐོག་མར་
བྱུང་བ་ཡིན་ནོ། །གཟུགས་བརྙན་ལི་རྣམས་ཀྱིས་ནི་མཚན་བསྒྱུར་བའི་མར་མེ་མཛད་ཅེས་བྱ་བར་འདོགས་པར་འགྱུར་ཏེ། དེ་ནི་ལི་ཡུལ་གྱི་གཟུགས་བརྙན་ཕོར་ཁྲུང་དུ་བྱེད་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་
དཔེར་འབྱུང་ཞིང་། བདེ་བར་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་ཡུལ་དང་བཅས་པ་ཡོངས་སུ་བསྲུང་བར་འགྱུར་རོ། །གཞན་ཡང་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རིན་ཆེན་མང་གི་གཟུགས་བརྙན་ཡུལ་འདིའི་དབུས་
སུ་གཤེགས་ནས། ཕྱོགས་བཅུའི་མཚམས་གཅོད་པར་མཛད་དེ། ཇི་སྲིད་དུ་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་ཕྱོགས་ཕྱོགས་ན་བཞུགས་པ་དེ་དག་མཆོད་གནས་སུ་བྱེད་པ་དེ་སྲིད་
དུ་ཡུལ་འདི་རླག་པར་མི་འགྱུར་རོ། །ཡུལ་འདི་ནས་སྐྱེས་པའི་མི་དང་ཡུལ་གཞན་ནས་སྐྱེས་པའི་མི་ལ་ལ་ཞིག །དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་དེ་དག་ལ་སྙིང་ཐག་པ་ནས་དད་
པ་དང་གུས་པ་དང་རབ་ཏུ་དང་བར་བྱེད་ཅིང་འདི་སྙམ་དུ་བདེ་བར་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་འདི་དག་ནི་ཡུལ་འདི་བསྲུང་བའི་སླད་དུ་གཤེགས་སོ་སྙམ་དུ་ཡང་སེམས་ན། གཟུགས་

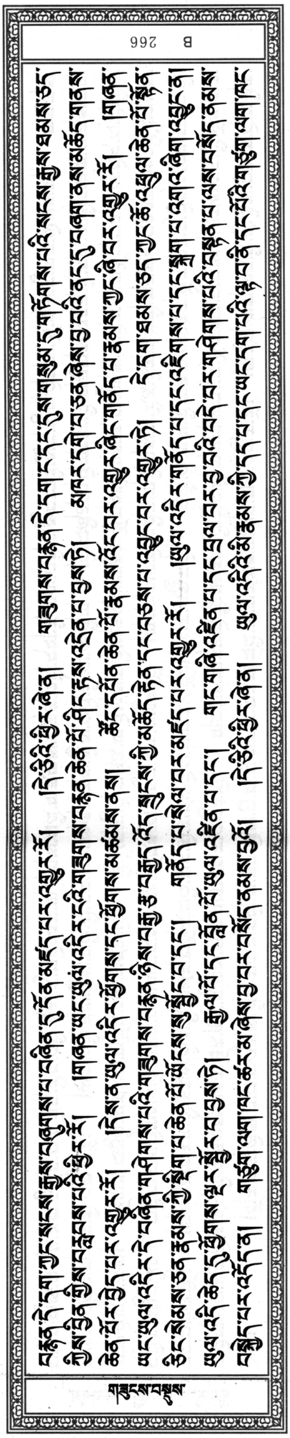

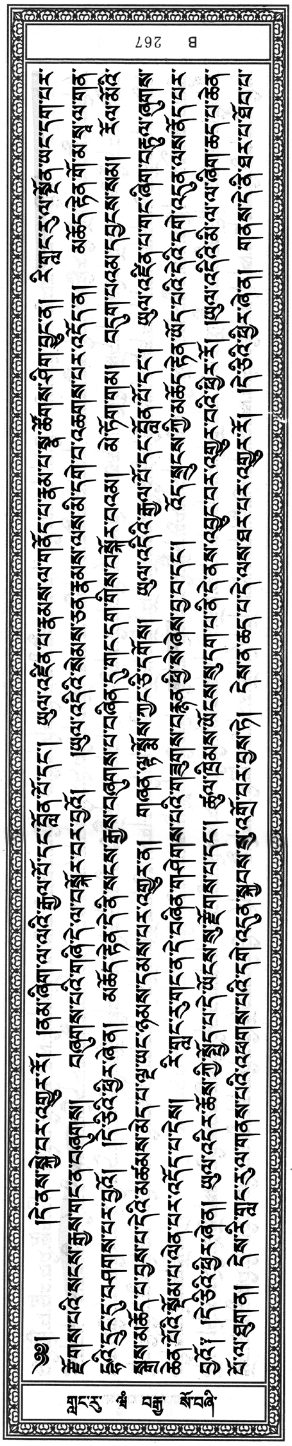

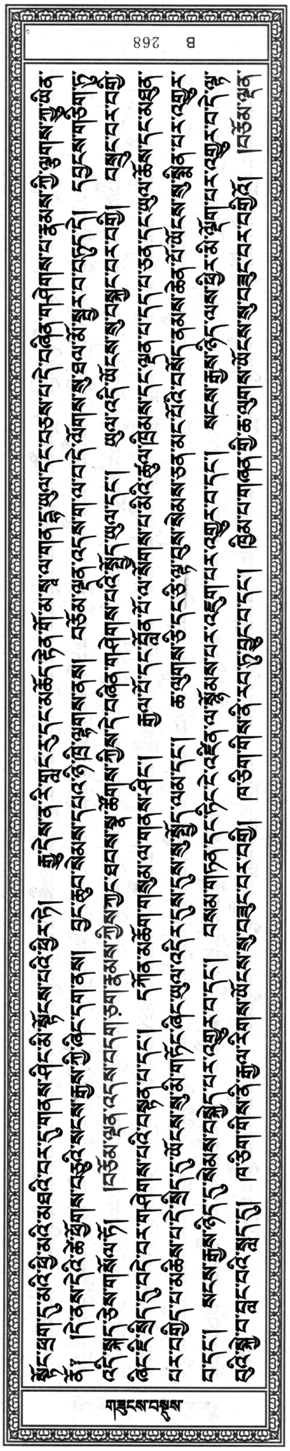

གླང་རུ ཞེ བརྒྱ སོ་ལྔ

༄༅། །འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། རིགས་ཀྱི་བུ་ལེགས་སོ་ལེགས་སོ། །རིགས་ཀྱི་བུ་ཁྱོད་རྣམས་ཀྱིས་འདི་ལྟར་བསྐལ་པ་བཟང་པོའི་སངས་རྒྱས་ཐམས་ཅད་ཀྱི་སྤྱོད་ཡུལ་དང་།
ཡུལ་འདི་གང་དུ་སེམས་ཅན་རྣམས་སངས་རྒྱས་ཉིད་ལས་ཕྱིར་མི་ལྡོག་པར་འགྱུར་བ་དེ་ལྟ་བུར་རྒྱུ་གང་ཐོབ་ཅིག །ཡང་དེའི་ཚེ་ལྷ་རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུ་ཞེས་བྱ་བ་དང་། མི་ཕམ་པ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་
པ་ལྷ་ཐམས་ཅད་ཀྱིས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ན་ནི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་རྣམས་ཀྱི་ཡུལ་འདི་སྲུང་བའི་སླད་དུ་མཐུ་བཏངས་པ་
དང་། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་དང་། མཐུས་བདག་ཅག་གིས་ཀྱང་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་སྤྱོད་ཡུལ་དང་། བྱིན་གྱིས་བརླབས་བརླབས་པའི་ཡུལ་འདི་ཀུན་དུ་བསྲུང་ཞིང་
ཡལ་བར་མི་གཏང་བར་བགྱི་བའི་སླད་དུ། བརྩོན་འགྲུས་ཆེན་པོའི་ཤུགས་ཀྱིས་འབད་པར་འཚལ་ལོ། །གལ་ཏེ་ཡུལ་འདིར་དྲུ་གུ་ལ་སོགས་པ་གདུག་པ་པོ་དད་པ་མ་མཆིས་པ་རྣམས་དང་། ཧོར་
དང་སུམ་པའི་དམག་དག་མཆི་བར་འགྱུར་ན། དེ་དག་ཕན་ཚུལ་ནང་འཁྲུག་འབྱུང་བ་དང་། དེ་དག་ནི་འཁོར་ནང་མི་མཐུན་པར་འགྱུར་བ་དང་འགུམ་པར་འགྱུར་བར་བགྱིའོ། །ཡང་ན་དེ་དག་ཅི་
ནས་ཀྱང་འདིར་མཆི་ཞིང་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་འཇིག་མི་ནུས་པར་བགྱི་བའི་སླད་དུ། གཞན་གྱི་དབང་དུ་འགྱུར་བར་བགྱིའོ། །གལ་ཏེ་རྒྱའི་དམག་དག་མཆིས་པར་གྱུར་ན། དེ་དག་གི་

B 269

གཟུངས་བསྡུས

སེམས་དད་པར་བགྱི་ཞིང་སླར་ཡུལ་འདི་ལ་ཕན་འདོགས་པ་དང་། ཕྱིས་ཡུལ་འདིར་བསོད་ནམས་བྱ་བའི་དངོས་པོ་དགེ་བ་རྒྱ་ཆེན་པོ་བགྱིད་དུ་སྩལ་ཏོ། །ནམ་ཞིག་ཡུལ་འདིའི་སེམས་ཅན་
རྣམས་ལ་གནོད་པ་བགྱིད་པ་དེའི་ཚེ་ན་ཡང་ཕྱིར་དད་པར་བགྱི་ཞིང་། མདོ་འདི་ཡང་ཁོང་དུ་ཆུད་པར་བགྱིད་དུ་སྩལ་ཏོ། །གང་གི་ཚེ་དེ་དག་མ་འོངས་པར་དཀོན་མཆོག་གསུམ་གྱི་ཡོ་བྱད་ལ་
དབང་འཚལ་ཞིང་། མང་དུ་འཕྲོག་པ་དང་། སེམས་ཅན་བསོད་ནམས་དང་ལྡན་པ་རྣམས་ལ་འཚེ་བ་དེའི་ཚེ་ནི། བདག་ཅག་གི་འཁོར་གནོད་སྦྱིན་དད་པ་ཅན་དང་། དད་པ་མ་མཆིས་པ་དུ་མ་
ཞིག་དབང་བསྒྱུར་ཏེ་བཀྱེ་ནས་ཡུལ་དེར་ཅི་ནས་ཀྱང་ཡུན་རིང་མོ་ཞིག་གི་བར་དུ་རྒྱུད་པར་བགྱི་ཞིང་། ཡུལ་འདི་འཇིག་མི་ནུས་པར་བགྱི་བའི་སླད་དུ་སུ་གེ་དང་ནད་དང་ཕ་རོལ་གྱི་དམག་མཆི་
བར་བགྱིད་དུ་སྩལ་ཏོ། །ལི་ཡུལ་གྱི་ནོར་རྫས་དེ་དག་གིས་འཚལ་བ་རྣམས་ཀྱང་བཀྲ་མི་ཤིས་པར་བགྱི་ཞིང་། གང་དང་གང་དུ་ཕྱིན་པའི་ཡུལ་དེ་ཐམས་ཅད་དུ་ཡང་སྐྱོན་ཡོན་མི་ཐོགས་ཤིང་
འཁྲུག་པར་བགྱིའོ། །དེ་དག་གི་ཡུལ་འཛིན་པ་དང་། དམག་དཔོན་ཡང་རྒྱུད་པར་བགྱིའོ། །བོད་ཀྱི་དམག་རྣམས་ལ་ཡང་དེ་བཞིན་དུ་རིག་པར་བགྱི་སྟེ། དེ་གང་གི་ཚེ་དེ་དག་ཆོས་དང་མཐུན་
པར་ཡུལ་འདི་འཛིན་ཅིང་བསྲུང་ན་ནི་བདག་ཅག་རྣམས་ཀྱིས་ཀྱང་དེ་དག་ཡོངས་སུ་བསྐྱང་ཞིང་རྒྱལ་བར་འགྱུར་བར་བགྱིའོ། །ནམ་ཞིག་དེ་དག་བདེ་བར་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་འཇིག་པ་དང་།

B 270

གླང་རུ ཞེ བརྒྱ སོ་དྲུག

༄༅། །ཡུལ་གྱི་མི་ལ་གནོད་པར་བགྱིད་པ་དེའི་ཚེ་ནི། དམག་རྣམས་ནང་འཁྲུག་འབྱུང་བ་དང་། དམག་གི་དཔོན་པོ་ཡང་ཚེ་ཐུང་དུ་རྒྱུད་པར་བགྱི་སྟེ་རྒྱས་པར་ནི་སྔ་མ་བཞིན་ནོ། །
མ་འོངས་པའི་དུས་ན་ཡུལ་འདིའི་རྒྱལ་པོ་དང་། བློན་པོ་སེམས་གྱ་གྱུ་ཅན་བསོད་ནམས་ཆུང་བ་དད་པ་མེད་པ་དཀོན་མཆོག་གསུམ་གྱི་དཀོར་ལ་འཛོལ་ཉོག་ཏུ་རློམ་ཞིང་ཡུལ་གྱི་རྩིས་འགོ་དང་
འགལ་བར་བགྱིད་པ། ནོར་རྫས་མ་བརྟགས་པས་གོ་འཚང་འཚོལ་བ། སེམས་ཅན་བསོད་ནམས་དང་ལྡན་པ་རྣམས་སུན་འབྱིན་དུ་རྒོལ་པ་ངོ་ཚ་མེད་པ་རྫན་དུས་ཅན་འདོད་པའི་ཡོན་ཏན་གྱིས
ངོམས་མི་མྱོང་བ། རབ་ཏུ་འབྱུང་བ་དག་གིས་སེམས་སྐྱོ་བ་ལ་ལ་དག་འབྱུང་བར་འགྱུར་ན། དེ་དག་ནི་བདག་ཅག་གིས་ཀྱང་ཡུལ་འདི་ནས་འབྱུང་བ་ཞིག །ཡུལ་ངན་པ་གཞན་དག་ཏུ་སྨྲུག་པར་
བགྱི་སྟེ། ཚུལ་དེ་ལྟ་བུས་ཡུལ་འདི་ཡོངས་སུ་བསྐྱང་བ་དང་བསྲུང་བར་བགྱིའོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་སླད་མ་རྟོད་པའི་དུས་ན་ཡུལ་འདི་གཞིག་པར་བརྩོན་པའི་སེམས་ཅན་བདུད་ཀྱི་ཕྱོགས་སྡིག་
པར་བགྱིད་པའི་མཐུ་སྟོབས་དང་ལྡན་པ། ཡུལ་དག་ཏུ་སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱི་དད་པ་ཟློག་པར་བགྱིད་པ། སེམས་གདུག་ཅིང་བརླང་བའི་ལྷ་དང་ཀླུ་དང་གནོད་སྦྱིན་དང་། སྲིན་པོ་དུ་མ་ཞིག་
འབྱུང་བར་འགྱུར་ལ། དེ་དག་ཀྱང་བདག་ཅག་གི་དབང་དུ་མ་འགྱུར་ན། དེ་ལ་བདག་གིས་ཐབས་ཇི་ལྟར་འཚལ། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། རིགས་ཀྱི་ བུ་ཁྱེད་ཡིད་སྐྱོ་བར་མ་

B 271

གཟུངས་བསྡུས

བྱེད་ཅིག །དེ་ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། གླིང་བཞི་པ་འདི་ན་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་རྣམས་དང་། ལྷ་མཐུ་སྟོབས་ཆེ་བ་དང་། ཀླུ་དང་གནོད་སྦྱིན་ས་ཐོབ་པ་དུ་མ་ཞིག་གནས་པ་དེ་དག་ལ་སེམས་འཇམ་པོས
མཆོད་པ་ཆེན་པོ་བྱས་ཏེ། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གནྡྷ་དང་། གཙུག་ལག་ཁང་ཚར་མ་ལ་སོགས་པ་ཡུལ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་བརླབས་པ་རྣམས་སུ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་སྡེ་སྣོད་ཤེས་རབ་ཀྱི་ཕ་རོལ
ཏུ་ཕྱིན་པ་འདུས་པ་ཆེན་པོ་དང་། སངས་རྒྱས་ཕལ་པོ་ཆེ་དང་། དཀོན་མཆོག་བརྩེགས་པ། ཤིན་ཏུ་རྒྱས་པའི་སྡེ་མང་པོ་ཀློགས་ཤིག་དང་། ཡུལ་སོ་སོ་ནས་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ས་བཅུ་པ་ལ
སོགས་པ་དང་། མཐུ་སྟོབས་ཆེན་པོའི་སེམས་ཅན་དེ་དག་ཡུལ་འདིར་འོངས་ནས་ཆོས་ཀྱི་རོ་མཆོས་ཤིང་། དུས་གསུམ་དུ་གཏོགས་པའི་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱི་དམ་ཆོས་ལས་མི་འགལ
བར་བྱེད། བསྐལ་པ་བཟང་པོའི་སངས་རྒྱས་རྣམས་ཀྱི་སྤྱོད་ཡུལ་དང་། ཡུལ་ཡང་སྲུང་བར་བྱེད། ཡུལ་འདིའི་མི་དང་བསྟན་པ་ཡང་སྲུང་བར་བྱེད་པར་འགྱུར་རོ། །གཞན་ཡང་མ་འོངས་པའི
དུས་ན། ཡུལ་དགེ་བ་འདིའི་རྒྱལ་པོ་མཐུ་ཆུང་བར་འགྱུར་རོ། །མཐུ་ཆུང་བ་དེས་ན་རང་གི་མཐུ་སྟོབས་ཀྱིས་ཡུལ་མི་ཐུབ་པས་རྒྱལ་པོ་དད་པ་ཅན་གཞན་འདི་ལྟ་སྟེ། བོད་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་དང་རྒྱའི
རྒྱལ་པོ་ལ་སོགས་པ་ལ་སྐྱབས་བཙལ་ནས་ཡུལ་སྲུང་བར་བྱེད་དོ། །དེ་ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། མ་འོངས་པའི་དུས་ན་རྒྱ་དང་བོད་ཀྱི་ཡུལ་དུ་དཀོན་མཆོག་གསུམ་གནས་ཤིང་མཆོད་གནས་ཆེན་པོར

B 272

༄༅། །བྱེད་པ་དང་། ཡུལ་དེ་དག་ཀྱང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས་ཆེན་པོའི་གནས་སུ་འགྱུར་ཞིང་། སེམས་ཅན་དེ་དག་ཀྱང་བྱང་ཆུབ་ཆེན་པོའི་ལམ་རྩོལ་བའི་དད་རྩལ་ཅན།
ཐེག་པ་ཆེན་པོ་ལ་དད་པ་ཏིང་ངེ་འཛིན་ལ་གཞོལ་བར་འགྱུར་ཏེ། དེ་དག་གི་མཐུ་སྟོབས་ཀྱིས་ལི་ཡུལ་གྱི་མི་དང་། དཀོན་མཆོག་གསུམ་བརླག་པར་མི་འགྱུར་རོ། །སྐྱེས་བུ་དམ་པ་ཕྱིད་རྣམས
ཀྱིས་ཀྱང་བོད་དང་རྒྱའི་རྒྱལ་པོ་དང་བློན་པོ་དག་ཅི་ནས་ཀྱང་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གནྡྷ་དང་ཡུལ་དགེ་བ་འདི་ལ་རི་མོར་བྱེད་པར་འགྱུར་བ་དང་། ཡུལ་འདིར་བསོད་ནམས་བྱ་བའི་དངོས
པོ་དགེ་བ་རྒྱ་ཆེན་པོ་བྱེད་པར་འགྱུར་བ་དང་། ཡུལ་འདིའི་མི་ཉི་འོག་དད་པ་མེད་པའི་ཡུལ་གཞན་དུ་འཁྱམས་པ་རྣམས་ཀྱང་སྡུག་བསྔལ་དང་བྲལ་ཞིང་བདེ་བར་རང་གི་ཡུལ་དུ་བསྐྱལ་ནས།
ཕྱིར་ཡང་དག་པའི་ལྟ་བ་ཅན་དང་། བསོད་ནམས་ལ་དགའ་བར་འགྱུར་བར་སེམས་སྐྱུར་ཅིག་དང་། དགེ་བའི་རྩ་བ་དེའི་སྟོབས་ཀྱིས་སྐྱེས་བུ་དམ་པ་ཕྱིད་རྣམས་ཀྱི་དགེ་བའི་རྩ་བ་དང་།
མདངས་དང་གཟི་བརྗིད་དང་། འཁོར་འཕེལ་བར་འགྱུར་ཞིང་སངས་རྒྱས་ཉིད་དུ་ཡང་ཉེ་བར་འགྱུར་གྱིས། དུས་གསུམ་དུ་གཏོགས་པའི་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱི་གདམས་ངག་ལ་བྱུས
པ་གཟོ་བར་གྱིས་ཤིག །འདི་ལྟར་ཡུལ་འདིའི་སེམས་ཅན་རྣམས་ཕྱིར་མི་ལྡོག་པ། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་ལས་དང་ལྡན་པ། སྙིང་རྗེ་དང་ལྡན་པ། བདེ་བ་དང་ལྡན་པ། གཏོང་ཕོད་པ། ཕྲག

B 273

གཟུངས་བསྡུས

དོག་དང་ཁོན་དུ་འཛིན་པ་རྣམ་པར་སྤངས་པ། བྱས་པ་གཟོ་བ། ཆོས་ལ་དགའ་བ། ཡང་དག་པར་ལྟ་བ་ཅན། ལོག་པའི་ལྟ་བ་ཐམས་ཅད་རྣམ་པར་སྤངས་པ། སེམས་འཇམ་པར་འགྱུར་ཏེ། རྒྱུ
དེས་ན་དགེ་བ་རྣམས་ཞེས་བྱའོ། །ཡུལ་འདིའི་མཁར་ཡང་མི་བྱམས་པ་དང་། འཇམ་པའི་སེམས་དང་ལྡན་པ་རྣམས་དང་། མཆོད་རྟེན་དང་གཙུག་ལག་ཁང་དུ་མས་བརྒྱན་པར་འགྱུར་ཏེ། དེའི
ཕྱིར་མཁར་དགེ་བ་ཅན་ཞེས་བྱའོ། །གཞན་ཡང་ཡུལ་གཞན་དག་ནས་སེམས་ཅན་དད་པ་མེད་པ། སྡང་བ་ཁོན་དུ་འཛིན་པ་དག་ཡུལ་འདིར་འོངས་པ་ཀུན་ཡུལ་འདིའི་རྡུལ་གྱིས་རེག་ཅིང་། ཡུལ
འདི་ནས་འབྱུངས་པའི་འཚོ་བ་ལ་ལོངས་སྤྱོད་ན། དེ་དག་ཐམས་ཅད་ཀྱི་སེམས་བསྒྱུར་ནས། སེམས་འཇམ་པ་དང་། མཉེན་པ་དང་། བྱམས་པའི་བསམ་པ་དང་། ཁྲོ་བ་དང་། ཁོན་དུ་འཛིན་པ
སྤངས་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཕྱོགས་ཕྱོགས་ནས་ལྷགས་པ་དེ་དག་ཐམས་ཅད་ས་ལ་གནས་པའི་ལྷ་དང་། ཀླུ་དང་ནམ་མཁའ་ལ་གནས་པའི་ལྷ་དང་། གནོད་སྦྱིན་ཐམས་ཅད་སེམས
ངོ་མཚར་དུ་གྱུར་ནས་རངས་པ་སྐྱེས་ཏེ། ཆོས་ཀྱི་སྒྲོ་མོའི་སྒྲ་དེ་ག་ལ་ཡིད་མི་ཕྱེད་པར་གྱུར་ཏོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་འཁོར་དེ་དག་གིས་ཁོང་དུ་ཆུད་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་སེམས
དཔའ་ཆེན་པོ་འཇམ་དཔལ་གཞོན་ནུར་གྱུར་པས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་འདི་སྐད་གསོལ་ཏོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཅིའི་སྐད་དུ་ཆོ་འཕྲུལ་ཆེན་པོ་འདི་ལྟ་བུ་བསྟན་ལགས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས

B 274

༄། །ཚངས་པའི་དབྱངས་ཀྱིས་བཀའ་སྩལ་པ། འཇམ་དཔལ་ཆོས་ཀྱི་སྒོ་མོ་འདི་དག་ནི་ ཡུལ་དགེ་བ་ནས་སྐྱེ་བའི་སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱི་ཆེད་དང་། འཁོར་བཞི་པོ་རྣམས་ཀྱི་ཆེད་
དུ་ཡང་ལྷག་པར་བྱིན་གྱིས་བརླབས་ནས་བསྟན་པ་ཡིན་ཏེ། ཆོས་ཀྱི་སྒོ་མོ་འདིས་ནི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་རྣམས་ཚོགས་ཆུང་ངུ་དང་། འབད་པ་ཆུང་ངུས་དབང་པོ་དང་ཤེས་པ་ཡོངས་སུ་
དག་པར་འགྱུར་ཞིང་། ཆོས་ཀྱི་སྒོ་མོ་དེ་དང་དེ་དག་ཀྱང་རྟོགས་པར་འགྱུར་རོ། །མ་འོངས་པའི་སྐྱེ་བོ་དེ་དག་ནི་བྱིས་པ་ཆུང་ངུ་ཡན་ཆད་ཆོས་མངོན་པར་རྟོགས་པར་དགའ་ཞིང་། རྒྱུད་མོར་
ཡང་ཆོས་ཀྱི་སྒོ་མོ་འདི་དག་སྨྲ་བར་འགྱུར་རོ། །སེམས་ཅན་དེ་དག་དབང་པོ་ཡོངས་སུ་བརྟས་པ་ནས་ཆོས་ཀྱི་མིག་རྣམ་པར་དག་པས་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་སྐུ་ཡང་མཐོང་བར་འགྱུར།
ཆོས་ཀྱི་རྣ་བ་རྣམ་པར་དག་པས་ཆོས་ཡང་དག་པ་མ་ནོར་བ་ཡང་ཐོས་པར་འགྱུར། དེ་དག་འཁོར་བ་ན་འདུ་བྱེད་དང་། ཆོས་ཐམས་ཅད་ལས་ཀྱང་སེམས་རྣམ་པར་གྲོལ་བར་འགྱུར་ཏེ།
སེམས་དེ་ལྟ་བུ་དེས་ན་ཡུལ་དགོན་པ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་འདིར་དགེ་བའི་ཕྱོགས་ལ་བརྩོན་པའམ། ཡང་ན་རི་གླང་རུ་ལ་དེ་དག་ཐམས་ཅད་དངོས་གྲུབ་ཐོབ་པར་འགྱུར་ཏེ། བདུད་
སྡིག་ཅན་གྱིས་ཀྱང་གླགས་མི་རྙེད་ན་གཞན་དག་གིས་ལྟ་སྨོས་ཀྱང་ཅི་དགོས། འདི་ལྟ་སྟེ། ལྷ་རྣམས་ཀྱིས་འཁོར་གནོད་སྦྱིན་ནམ། དྲི་ཟའམ། མི་འམ་ཅི་ཆད་པས་བཅད་པར་གྱུར་

B 275

ནའང་། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷའམ། རི་གླང་རུ་ལ་འཕྲས་ན་དེ་དག་གིས་མི་མཐོང་བར་འགྱུར་རོ། །བརྒྱ་ལ་མཐོང་ན་ཡང་སེམས་ཞི་བར་འགྱུར་ཏེ། རྒྱུ་དེས་ན་རི་གླང་རུ་དང་མཆོད་
རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་ན་མཚམས་བཅད་པ་དང་། གཙང་སྦྲ་བྱེད་པ་དང་། སྐྱབས་དང་འཇིག་རྟེན་གྱི་ཁམས་གཞན་ན་གནས་པའི་སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱིས་ཀྱང་ཕྱག་བྱ་བར་འོས་པ་ཡིན་
ནོ༔ །མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་དང་། རི་གླང་རུ་དང་། ཡུལ་དགེ་བ་དང་། མཁར་དགེ་བ་ཅན་དང་། དགོན་པ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་བརླབས་པའི་མིང་ཐོས་ནས་དད་པ་སྐྱེས་པ་ཙམ་
གྱིས་ཀྱང་སྡིག་པ་ཆེན་པོ་འབྱུང་བར་འགྱུར་རོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཚེ་དང་ལྡན་པ་ཤཱ་རིའི་བུ་དང་། རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུ་ལ་བཀའ་སྩལ་པ། རིགས་ཀྱི་བུ་ཁྱེད་གཉིས་སོང་
ལ༔ མཚོ་ཆེན་པོ་འདི་ཤ་རིའི་གྲོལ་ཏེ། བྱང་ཕྱོགས་ལོགས་སུ་གྱི་ཤོ་གཙང་པོའི་ནང་དུ་ཐོ་ལ་རྒྱུན་གནས་པའི་སེམས་ཅན་རྣམས་ལ་མི་གནོད་པར་བསྲུང་བ་དང་། ཡུལ་འདིས་མཚམས་
མངོན་པར་གྱིས་ཤིག དེ་ནས་ཉན་ཐོས་ཆེན་པོ་ཤཱ་རིའི་བུ་དང་། རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུས་དེ་བཞིན་འཚལ་ལོ་ཞེས་གསོལ་ནས། རྫུ་འཕྲུལ་གྱིས་ནམ་མཁའ་ལས་ཤ་རི་གང་ན་བ་དེ་ལོགས་སུ་ཆས
སོ༔ །ཤཱ་རིའི་བུས་ནི་ལག་ན་འཁར་གསིལ་ཐོགས། རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུས་ནི་ལག་ན་མདུང་ཐོགས་ནས་ཤ་རིའི་ཕྱེད་སྐམ་པས་བླངས་ཏེ་ནུབ་ཕྱོགས་ལོགས་སུ་བཞག་ནས། རྒྱ་མཚོ་ཆེན་པོ་

B 276

༄། །གཏོད་དེ། མཚོ་སྲོག་ཆགས་དང་བཅས་པ་གྱི་ཤོ་གཙང་པོའི་ནང་དུ་ཐོ་སྟེ། རྩལ་དེ་ལྟ་བུས་མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་དང་། རི་གླང་རུ་དང་། ལི་ཡུལ་དེ་མངོན་པར་བྱས
སོ༔ །དེ་ནས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་འཕགས་པ་སྤྱན་རས་གཟིགས་དབང་ཕྱུག་དང་། བྱམས་པ་ལ་སོགས་པ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་བརྒྱད་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཉི་ཁྲི་དྲུང་སྲོང་
དང་བཅས་པ་དང་། རྣམ་ཐོས་ཀྱི་བུ་དང་ཁྲིམ་ཚོག་ལ་སོགས་པ་ལྷ་ཆེན་པོ་བརྒྱད་འཁོར་སུམ་ཁྲི་ལྔ་སྟོང་ལྔ་བརྒྱ་དང་བཅས་པ་ལ། མཆོད་རྟེན་གོ་མ་ས་ལ་གན་དྷ་ལ་སོགས་པ་ཡོངས་སུ་གཏད་
དེ༔ ལྷ་དེ་དག་གིས་ཀྱང་དེ་བཞིན་དུ་མནོས་སོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཀྱང་དེ་བཞིན་དུ་མནོས་སོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་དང་། དད་པ་དང་ཡང་ཡུལ་འདིར་སྡིག་པ་མི་བྱེད་པར་འགྱུར་ཏེ།
ཡུལ་འདི་ནི་ཡོན་ཏན་མང་པོ་དེ་དག་དང་ལྡན་པ་ཡིན་ནོ། །དེ་ནས་དེའི་ཚེ་སྔར་སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ལན་གསུམ་གྱི་བར་དུ་བྱིན་གྱི་བརླབས་ནས་འོད་ཟེར་ཐུགས་རྗེ་ཆེན་པོ་དང་
བཅས་ཏེ། བཀྱི་བ་དེས་ཆུ་ན་གནས་པའི་སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱི་སེམས་ཡོངས་སུ་དག་པ་དང་བདེ་བ་དང་ལྡན་པར་བྱས་ནས་ཆུའི་ནང་ནས་སླར་འཐོན་ཏེ། ཕྱོགས་བཅུའི་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཞིང་
ཐམས་ཅད་དུ་ཁྱབ་པར་གྱུར་ཏོ། །ཡང་འོད་ཟེར་དེ་དག་སླར་ལོག་ནས་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཆེན་པོ་རྣམས་ཀྱིས་ཡུལ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་དང་། ཉན་ཐོས་ཆེན་པོ་རྣམས་ཀྱིས་ཡུལ་བྱིན་གྱིས

B 277

བསྔབས་པ་དང་། མཚོའི་ནང་ནས་བྱུང་བའི་པདྨའི་སྙིང་ན་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཟུགས་བརྙན་བཞུགས་པ་དེ་དང་དེ་དག་གི་འོད་ཟེར་དང་འདྲེས་ནས་ནམ་མཁའ་ལ་འཕགས་ཏེ། སྟེང་གི་ནམ་མཁའ་ཁེབས་པར་གྱུར་ཅིང་། ཡི་ཕྱུལ་ཐམས་ཅད་དུ་ལྷའི་མེ་ཏོག་གི་ཆར་བབ་བོ། །ལྷའི་མེ་ཏོག་དེ་དག་ཕན་ཚུན་དུ་རེག་པ་ལས་ཆོས་ཀྱི་སྒྲོ་མོ་འདི་ལྟ་སྟེ། སངས་རྒྱས་དང་ཆོས་དང་དགེ་འདུན་གྱི་མཚན་དང་། ཡང་དག་པའི་ལྟ་བ་དང་། ཤེས་རབ་དང་། ཚུལ་ཁྲིམས་དང་། དགེ་བའི་རྩ་བ་དང་། དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱི་དཀའ་བ་སྤྱད་པ་དང་། སྨོན་ལམ་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་རྫུ་འཕྲུལ་དང་། སེམས་ཅན་ཡོངས་སུ་སྨིན་པར་བྱེད་པ་དང་། དགེ་སློང་གི་འབྲས་བུ་བཞི་པོ་རྒྱུན་དུ་ཞུགས་པ་དང་། ལན་ཅིག་ཕྱིར་འོང་བ་དང་། ཕྱིར་མི་འོང་བ་དང་། དགྲ་བཅོམ་པ་དང་། ཁམས་གསུམ་གྱི་སྲིད་པ་ལས་ངེས་པར་འབྱིན་པ་རྣམ་པར་ཐར་པའི་སྒོ་གསུམ་དང་། འདུ་བྱེད་འཇིག་པ་དང་། དྲན་པ་ཉེ་བར་གཞག་པ་དང་། འཕགས་པའི་བདེན་པ་དང་། རྫུ་འཕྲུལ་གྱི་རྐང་པ་དང་། བསམ་གཏན་དང་། བསྡུ་བའི་དངོས་པོ་དང་། སོ་སོ་ཡང་དག་པར་རིག་པ་དང་། གཟུགས་མེད་པའི་སྙོམས་པར་འཇུག་པ་བཞི་དང་དབང་པོ་ཡོངས་སུ་དག་པ། བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཕྱོགས་དང་མཐུན་པའི་ཆོས་མཐའ་དག་གི་སྒྲ་འབྱིན་པར་གྱུར་ཏེ། གཞན་ཡང་སེམས་ཡོངས་སུ་དག་པ་དང་། བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཡན་ལག་དང་། འཕགས་པའི་ལམ་དང་། སྙོམས་པར་འཇུག་པ་དང་། ས་དང

༄། །སྤོབས་པ་དང་། ཐུགས་རྗེ་དང་། བྱམས་པ་ཆེན་པོ་དང་། རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་པར་འབྱུང་བ་དང་། ཐེ་ཚོམ་སེལ་བ་དང་། སངས་རྒྱས་ཉིད་ལས་མི་ལྡོག་པ་དང་། ཏིང་ངེ་འཛིན་དང་། མངོན་པར་རྟོགས་པ་དང་། མི་སྐྱེ་བའི་ཆོས་ལ་བཟོད་པ་དང་། མ་འདྲེས་པ་དང་། སངས་རྒྱས་ཉིད་དུ་འགྱུར་བ་དང་། མི་རྟག་པ་དང་། སྡུག་བསྔལ་བ་དང་། བདག་མེད་པ་དང་། སྟོང་པ་དང་། མ་བྱས་པ་དང་། མ་སྐྱེས་པ་དང་། ཕྱིན་ཅི་ལོག་པ་དང་། ཡང་དག་པའི་མཐའ་དང་། དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་སྙིང་པོའི་ཁོངས་སུ་གཏོགས་པ་རྣམ་པར་མི་རྟོག་པའི་ཡེ་ཤེས་རྟོགས་པ་དང་། རྣལ་འབྱོར་པ་རྣམས་ཀྱིས་སོ་སོ་རང་གིས་རིག་པའི་སྤྱོད་ཡུལ་དང་། སྐྱེ་བ་དང་། སྡུག་བསྔལ་བ་དང་། ན་བ་དང་། སྡུག་པ་དང་བྲལ་བ་དང་། མི་སྡུག་པ་དང་ཕྲད་པ་དང་། འདོད་པ་བཙལ་ཏེ་མ་རྙེད་པའི་སྡུག་བསྔལ་གྱི་སྒྲ་ཡང་འབྱུང་བར་གྱུར་ཏོ། །གཞན་ཡང་ཕུང་པོ་ལྔ་པོ་དག་ལ་སེམས་ཅན་མེད་པ་དང་། གསོ་བ་དང་། གང་ཟག་དང་། སྲོག་མེད་པ་དང་། ཆོས་བདེན་པ་སྐྱེ་བ་མེད་པ། འགག་པ་མེད་པ། རྟག་པ་མེད་པ། ཆད་པ་མེད་པ། འོང་བ་མེད་པ། འགྲོ་བ་མེད་པ་དང་། དཀོན་མཆོག་གསུམ་གྱི་གདུང་དང་། བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་དང་། འགྲོ་བ་ལྔ་པོ་དག་གི་འཕྲུལ་བ་རྨི་ལམ་ལྟ་བུ་དང་། འཁོར་བའི་འདུ་བྱེད་བཙོན་ར་ལྟ་བུ་དང་། སྒྱུ་མ་དང་། སྨིག་རྒྱུ་དང་། ཆུ་ཟླ་དང་། བྲག་ཆ་ལྟ་བུ་འོ་ཞེས་བྱ་བའི་སྒྲ་བྱུང་བར་གྱུར་ཏོ། །གཞན་ཡང་དད་པ་དང་།

མངོན་པར་རྟོགས་པ་དང་། བརྩོན་འགྲུས་དང་། དགེ་བཅུའི་ལས་ཀྱི་ལམ་དང་། འཁོར་བས་སྐྱོ་བ་དང་། དེ་ལྟ་བུ་ལ་སོགས་པ་བརྒྱ་སྟོང་དུ་མ་བྱུང་བར་གྱུར་ཏོ། །དེ་ནས་འཁོར་འདུས་པ་མང་པོ་དེ་དག་ལ། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་པ་དང་། འཁོར་དེ་དག་ཐམས་ཅད་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ལ་ཡི་རངས་ཏེ་མངོན་པར་བསྟོད་དོ། །

འཕགས་པ་གླང་རུ་ལུང་བསྟན་པ་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་རྫོགས་སོ།། ||

༈ རྒྱ་གར་སྐད་དུ། ཨཱརྱ་ད་ཤ་དི་ག་ཨན་དྷ་ཀཱ་ར་བི་དྷྭཾ་ས་ན་ནཱ་མ་མ་ཧཱ་ཡཱ་ན་སཱུ་ཏྲ། བོད་སྐད་དུ། འཕགས་པ་ཕྱོགས་བཅུའི་མུན་པ་རྣམ་པར་སེལ་བ་ཞེས་བྱ་བ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ། སངས་རྒྱས་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཐམས་ཅད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཤཱཀྱ་རྣམས་ཀྱི་ནང་ན། སེར་སྐྱའི་གནས་ཤིང་ཉ་གྲོ་དྷའི་ཀུན་དགའ་ར་བ་ན་དགེ་སློང་སྟོང་ཉིས་བརྒྱ་ལྔ་བཅུའི་དགེ་སློང་གི་དགེ་འདུན་ཆེན་པོ་དང་། འཇམ་དཔལ་ལ་སོགས་པ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་འཁོར་ཆེན་པོ་དང་ཐབས་གཅིག་ཏུ་བཞུགས་སོ། །དེ་ནས་བཅོམ་ལྡན་འདས་སྔ་དྲོའི་དུས་ཀྱི་ཚེ། ཤམ་ཐབས་གསོལ་ནས་ལྷུང་བཟེད་དང་ཆོས་གོས་བསྣམས་ཏེ། དགེ་སློང་གི་དགེ་འདུན་གྱིས་ཡོངས་སུ་བསྐོར་ཅིང་། དགེ་སློང་གི་དགེ་འདུན་གྱིས་མདུན་དུ་བདར་ནས། སེར་སྐྱའི་གནས་ཀྱི

སྐུ་ཤེལ་ ཁེ་ བརྒྱ་ ཞེ་གཅིག

༄། །གྲོང་ཁྱེར་ཆེན་པོར་བསོད་སྙོམས་ལ་གཤེགས་སོ། །དེའི་ཚེ་ན་ཤཱཀྱ་གཞོན་ནུ་བཞིན་རབ་གསལ་ཞེས་བྱ་བ་ཞིག །བྱ་བ་འགའ་ཞིག་གི་ཕྱིར་ཤིང་རྟ་ལ་ཞོན་ནས་སེར་སྐྱའི་
གནས་ཀྱི་གྲོང་ཁྱེར་ཆེན་པོ་ནས་ཕྱིར་བྱུང་བ་དང་། ཤཱཀྱ་གཞོན་ནུ་བཞིན་རབ་གསལ་གྱིས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཐག་རིང་པོ་ཁོ་ན་ནས་གཤེགས་པ་མཐོང་ངོ་། །མཐོང་ནས་ཀྱང་ཤིང་རྟ་དེ་
ལས་བབས་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ག་ལ་བ་དེར་སོང་སྟེ་ཕྱིན་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ག་ལ་བ་དེར་ཡོགས་སུ་ཐལ་མོ་སྦྱར་བ་བཏུད་དེ། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་ཞབས་གཉིས་ལ་མགོ་
བོས་ཕྱག་འཚལ་ནས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ལན་གསུམ་བསྐོར་བ་བྱས་ཏེ། ཐལ་མོ་སྦྱར་ནས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱི་སྤྱན་སྔར་འདུག་གོ། །དེ་ནས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ཤཱཀྱ་གཞོན་ནུ་
བཞིན་རབ་གསལ་གྱིས་འདི་སྐད་ཅེས་གསོལ་ཏོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་འདི་ན་བདག་གི་ཕ་མ་གཉིས་གཉིད་ལོག་པ་དང་མ་ལོག་པ་དག་ལ་མི་མ་ལགས་པ་རྣམས་རྣམ་པར་འཚེ་བར་
བགྱིད་ལ། བཅོམ་ལྡན་འདས་བདག་ཀྱང་གང་གི་ཚེ་ལྷོངས་གཞན་དུ་མཆི་བའི་ཚེ། བདག་ལ་ཡང་ཆོམ་རྐུན་པ་དག་རྣམ་པར་འཚེ་བར་བགྱིད་ཅིང་། གཅན་གཟན་དག་ཀྱང་རྣམ་པར་
འཚེ་བར་བགྱིད་ན། དེའི་སླད་དུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་དགྲ་བཅོམ་པ་ཡང་དག་པར་རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་ཀྱིས་བདག་ལ་ཐུགས་བརྩེ་བའི་སླད་དུ་ཅི་ནས་ཀྱང་བདག

B 281

གཟུངས་བསྡུས

ལ་མི་འམ། མི་མ་ལགས་པ་དང་དུད་འགྲོའི་སྐྱེ་གནས་སུ་གཏོགས་པ་འགའ་ཡང་རྣམ་པར་འཚེ་བར་མི་བགྱིད་པ་དེ་ལྟར་བདག་ལ་ལེགས་པར་བསྲུང་བ་མཛད་དུ་གསོལ། བསྲུང་བའི་ཆོ་
ག་ཡང་བཤད་དུ་གསོལ། དེ་སྐད་ཅེས་གསོལ་པ་དང་། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་ཤཱཀྱ་གཞོན་ནུ་བཞིན་རབ་གསལ་ལ་འདི་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་ཏོ། །གཞོན་ནུ་དེའི་ཕྱིར་ལེགས་པར་རབ་
ཏུ་ཉོན་ལ་ཡིད་ལ་ཟུངས་ཤིག་དང་ངས་ཁྱོད་ལ་བཤད་དོ། །བཅོམ་ལྡན་འདས་དེ་ལྟར་འཚལ་ལོ་ཞེས་གསོལ་ནས་ཤཱཀྱ་གཞོན་ནུ་བཞིན་རབ་གསལ་གྱིས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་ཉན་པ་
དང་། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་ལ་འདི་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་ཏོ། །གཞོན་ནུ་ཤར་ཕྱོགས་ལོགས་སུ་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཞིང་འདི་ནས། སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཞིང་བརྒྱད་ཁྲི་འདས་པ་ན་འཇིག་རྟེན་
གྱི་ཁམས་ཉོན་མོངས་པ་ཐམས་ཅད་སྐྱོད་པ་ཞེས་བྱ་བ་ཞིག་ཡོད་དེ། དེ་ན་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་དགྲ་བཅོམ་པ་ཡང་དག་པར་རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་རྗེས་སུ་སྐྱོད་པ་ཞེས་བྱ་བ་ད་ལྟར
བཞུགས་ཏེ་འཚོ་ཞིང་གཞེས་ཏེ། གཞོན་ནུ་ཁྱོད་གང་གི་ཚེ་བྱ་བ་འགའ་ཞིག་གི་ཕྱིར་ཤར་ཕྱོགས་སུ་འགྲོ་ན། དེའི་ཚེ་ཁྱོད་ཀྱིས་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་དེ་ལ་ཕྱག་འཚལ་ཏེ་དྲན་པར་བྱས་ཤིང་
མདུན་དུ་བྱས་ཏེ། སེམས་ཀྱི་རྒྱུན་གྱིས་དེ་མངོན་དུ་བྱེད་ཅིང་སོང་ན་ཁྱོད་ལ་འཇིགས་པ་འབྱུང་བར་མི་འགྱུར་རོ། །དེའི་ཚེ་མ་གཡེངས་པར་དེ་ཡིད་ལ་བྱས་ན་ཁྱོད་བྱ་བ་གང་གི་ཕྱིར་འགྲོ་བའི་

B 282

Ц.ОТГОНБАЯРЫН ТҮВД СУДРУУДААС ОРЧУУЛСАН АЖИГЛАЛТУУД

གོ་མ་སྣ་ལ་གནའ་རྡ་ཞེས་བྱ་བ། རི་གླང་རུ་དང་ཉེ་བ་ཆུ་བོ་གོ་མའི་འགྲམ་ན་ཡོད་པའི་ཕྱིར་རོ།

Үхэрт ууланд Бурхан багшийн бошгилсон судрын эхээс оруулбал Түвдээр Хатан гол хэмээхүйг ЧҮ ГОМА хэмээжээ. Үүнийг монголоор Хатан гол гэж орчуулсан.

ཀོ་མ། (ཡུལ) མནའ་མར་མ་ཕྱིན་པར་ཕ་མའི་
ནང་དུ་ཡོད་པའི་བུད་མེད། 处女，闺女。

Тайлбар 1. Жаарай цацаг хэмээх түвд үгийн тайлбар судрын 367-р хуудсанд дээрх үгийг тайлбарлахдаа аав ээжийнхээ гар дээр байгаа хадамд очоогүй хүүхнийг нэрлэсэн байгаа нь хатан гэдэгтэй утга дүйж байна.

བཙོ་མ། བགམ་པའི་སྐུལ་ཚིག

Тайлбар 2. Түвд хэлний тайлбар дагеэг сарьдаг хэмээх номны 84-р хуудсанд дээрх үгийг эхнэр хүний нэрийг гэж орчуулжээ. Иймээс ихэнх тайлбарууудад охин, эхнэр хэмээж хатан гэдэг утгатай дүйж байна. Өвөр монголчууд Чингисийн түүхтэй холбож Чингисийг хорлох гэсэн харь нутгийн гүнж үйж үхсэн. Тиймээс хатны гол гэж нэрлэсэн гэдэг домог байдаг боловч тэр нь таарахгүй байна.

གོ་མ་ས་ལ་གནྡྷ། མཆོད་རྟེན་ཞིག་གི་མིང་ཡིན་ཅིང་།
བོད་ཀྱི་མཁས་པ་སྔོན་བྱོན་འགའ་ཞིག་གིས་མཆོད་རྟེན་
འདི་ལི་ཡུལ(དེང་སང་གི་ཞིན་ཅང)དུ་ཡོད་པར་གསུངས་
འདུག ཝོན་ཀྱང《ཆོས་འབྱུང་མཁས་པའི་དགའ་སྟོན》
ལྷུགས་དཔར་མའི་དེབ་སྨད་ཆའི་ཤོག་གྲངས༡༣༨༨པར་
མཆོད་རྟེན་འདི་བལ་ཡུལ་དུ་ཡོད་པ་དང་། མཆོད་རྟེན་
འདིར་བལ་པོ་རྣམས་ཀྱིས་འཕགས་པ་ཤིང་ཀུན་དུ་འབོད་
ཀྱི་ཡོད་ཚུལ་གསལ།

Түвдийн эрдэмтэн Дунгарлувсанпэрэнлэй бээр Гома сала ган хэмээх суваргыг 1000 бурхан морилох алдарт суварга мөн гэдгийг батласан. Гэвч энэхүү суварга нь Непалд Пагвын шингүн гэдэг газар буй хэмээн бичиж байгаа нь монгол эрдэмтэнгүүдтэй санал зөрж байна.

ЗАЯЫН ХҮРЭЭНИЙ ӨВГӨН ХУВРАГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН МЭЛМИЙ ГИЙСНИЙ 100 ЖИЛИЙН ОЙД

ААВЫН МААНЬ ДУУЛДАГ БАЙСАН УРТЫН ДУУНААС ГАНЦ НЭГИЙН ОРУУЛБАЛ

ЛАМ ГУРВАН ЭРДЭНЭ

Зээ хө лам гурван эрдэний
Адиститын хүчин бээр
Шажин маш дэлгэрч
Төр бат болтугай
Дэлгэрсэн шажинаа
Бататсан төрдөө
Сайн ламынхаа
Эрдэнийн эзэн дээдийн
Сүлдэндү буян маш дэлгэр чүү
Төр бат болтугай.
Есөн хүсэл бүрдэж энх сайхнаараа жаргая.

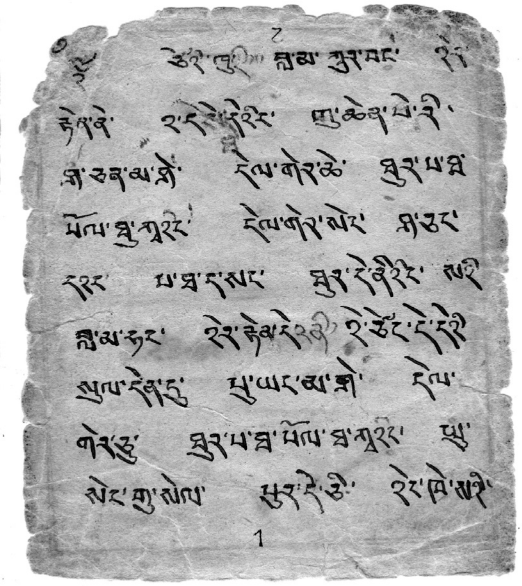

1

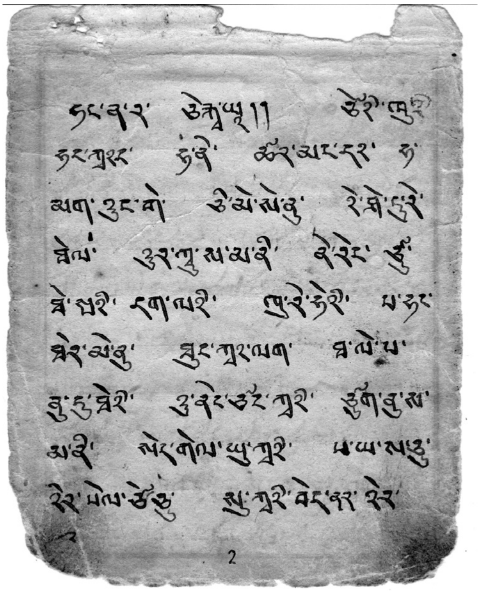

2

ГУРВАН АЧ

Зээ гурван ач төгөлдөр
Дэгээдү ламыгаа орой дээрээ
Лянх саран дээгүүр батдаа
Сонин сайхан ширтээюү
Зүрхэний дотроо залбирч мөргөмой
Адистэдийн хурыг соёрхвой
Үзэж ханьцашгүй биетэй
Сонсож мартангүй зарлигтай
Түгээмэл өгүүлэшгүй сэтгэлтэй
Очир дарийн чанартай
Ламдаа залбирч мөргөе
Адистэдийн хайрлан соёрхбой
Айлдсан номын рашаанаар
Алив түүдгэр бүгдийг арилган
Ашдийн хамтдаа даган төрмой
Асар энхээр жаргаяа
Зээ эртний сайхан
Буян ерөөлийн хүчин бээр
Эртний шажин лугаа учирч
Эрдэмтэй хүмүүний төрөл олсондоо
Эрдэмтэй олон цэцэн мэргэдээсээ
Элдэв зүйлийн номийг сонсбой
Үлэмжийн дэгээд гурван эрдэнийгээ
Үнэхээрийн шинжий нь санваас
Үнэн таатай дэлгэрчээ

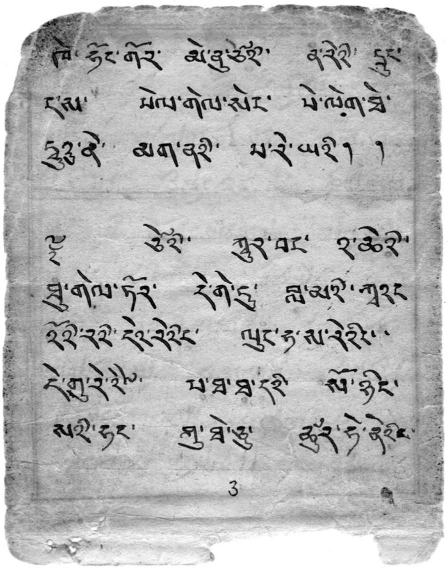

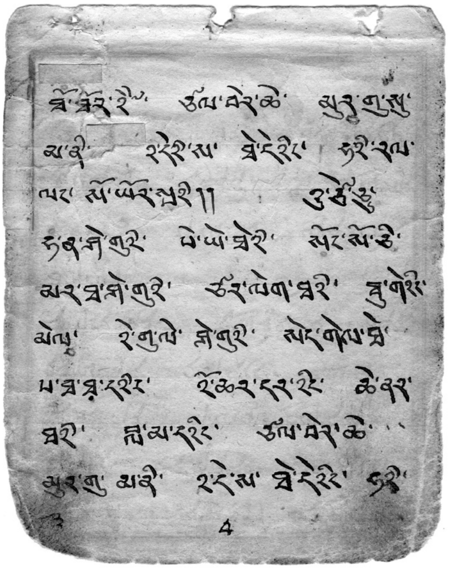

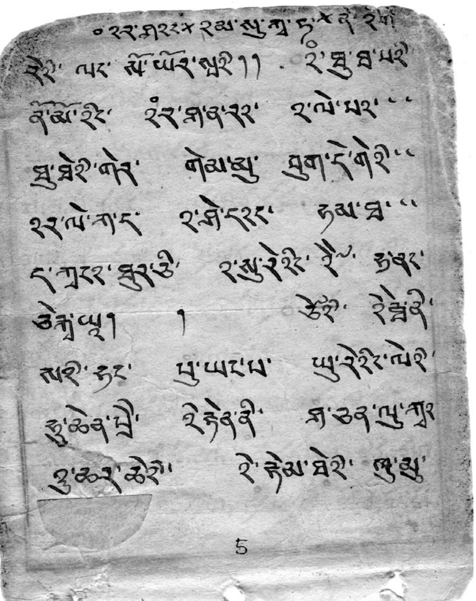

Зээ Булганы өвөртүү
Зуу галдан хийдтэй
Зургаан мааний үсэг
Зүг болгонд нь дэлгэрсэн
Долоон найман дацантай
Ямар сонин лама бэ
Сав шимийн ертөнцийгд
Сайхан алдар эрхшээж
Самуун гивцгийг амьтныг
Сайхан нэгээр удирдбой
Зээ эрт дэгээдийн цагт
Энэ дээрхийн цол нь
Заяа бандид гэдэглаа
Заяа сайтай халхдаа
Эргэн сэргэн хувилжээ
Шажин номоо дэлгэрүүлбэ
Сайхан номын эгшигтэй
Шагшаа бодийн үнэртэй
Шажин номын үйлэндүү
Ямар сонин лама бэ
Зээ Эрт урдийн цагту
Чингис хааны үедүү
Сайн ноён хэмээгээд
Самуун хэвцэг амтаныг
Сайхан нэгээр удирдваа
Дэлхий газар долиголсоныг

Тэнцэшгүй номдоо даатгаад

Тэгш дүүрэн шажинаа

Тэтгэн асарч хадгалмой

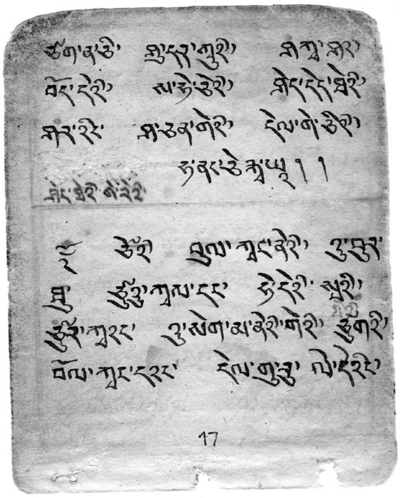

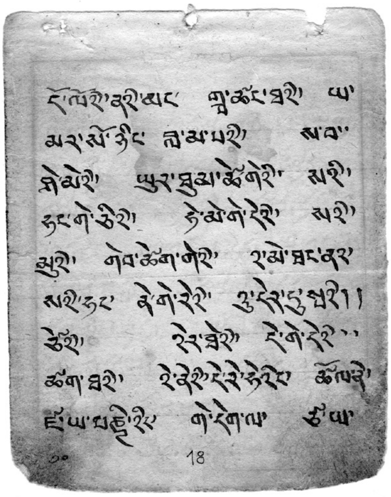

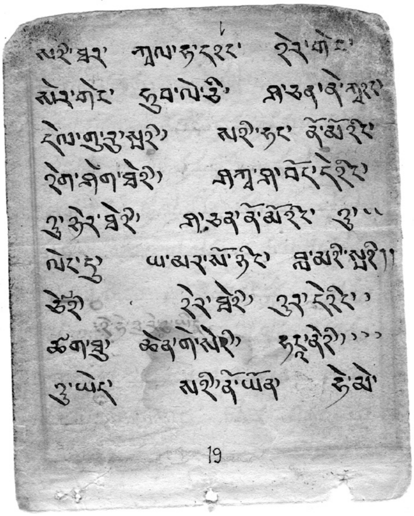

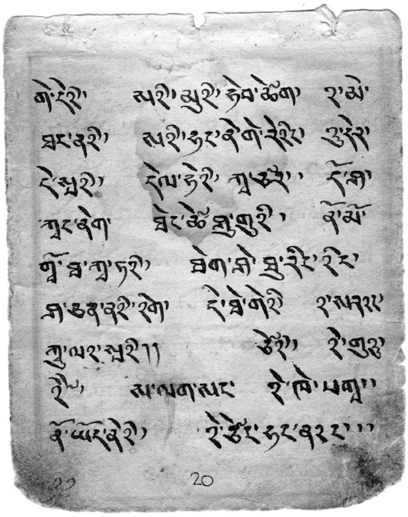

ГУРВАН ЭРДЭНЭ ДОР ДААТГАХУЙ

Зээ лам гурван эрдэнэ дэгээдүү
Их богд номын их сахиусандаа
Залбирчэ мөргөж даатгамой
Ямар санаа сэдэж
Буянтай үйлсээ гүйцэлдүүлэн
Бүгдээрээ цугларч
Хүсэл санаа гүйцэлдэв
Олон агтны дотроосоо
Шинж төгс морь мину
Засал уяагаа гүйцэхээр
Уралдах инүү цагтуу
Олон агтны тоос
Манарч харагдана
Олон агтны тоос
Манарчин харагдана
Олон хүүхдийн дуун нь
Цангинаж сонсогдвой
Газар холынхоо сунгаандуу
Холч хурдан морь мину
Гүйцэн гүйцэж харагд саар
Түрүүлс хийгээд айсуй
Олон агтны дотроос
Эхлэн гарсаар айсуй
Залуухан бугын гүйдэл адил
Хоёр чихээ хумж буй нь

Төгс тогос шувуу мэт
Янзтай үзэсгэлэнтэй харагдана
Аль бага насандаа
Эрдэм эс сурав чиг
Олон мэргэдтэй
Учирсан нь билигтэй
Бага насны хүсэл
Өнөд насны амьдрал хүртэл
Улам улам бодсоор
Хүсэл ханан гүйцэлдбэй
Хийд оронгоо байгуулаад
Шажингаа өнөд оршоогоод
Эх хамаг амьтан бүгд
Бурхан болох болтугай

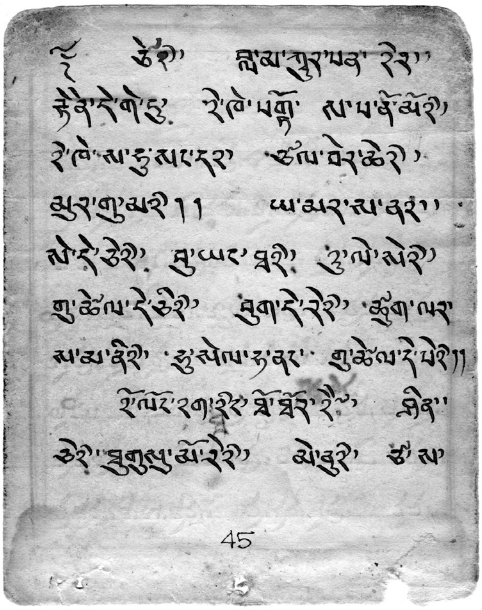

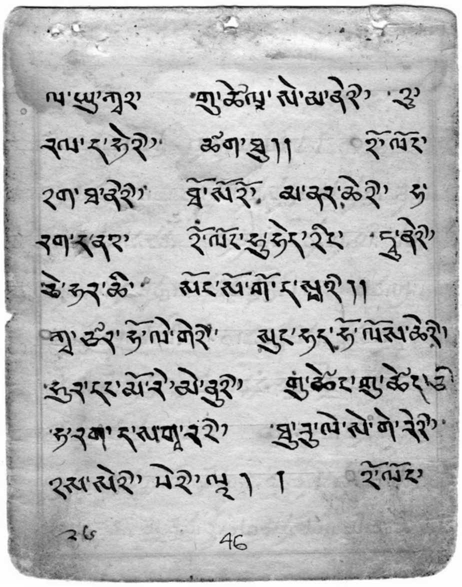

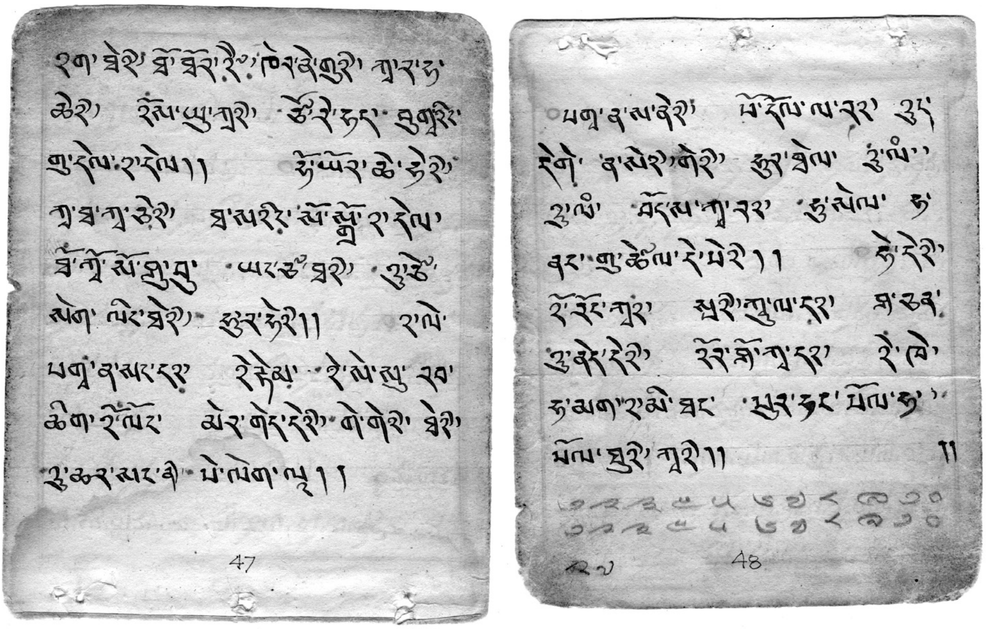
47
48

ХУРДАН САЙХАН

Зээ хурдан сайхан гишгэгдэлтэй
Хээр хул морь нь
Хол ойрын ялгалгүй
Ганцаараа торойж
Бууралтгүй сайн морь минь
Түрүүлсээр айсу бууралтгүй мину зээ
Зээ говийн хулан тахийг хурдангаараа гүйцэж
Сайхан жигүүртэй морь нь
Гуа сайхан биетэй есөн шинж бүрдэгдсэн
Чанартай хүлүг мөн боловуу гэсэндээ
Аяа лай мину зээ

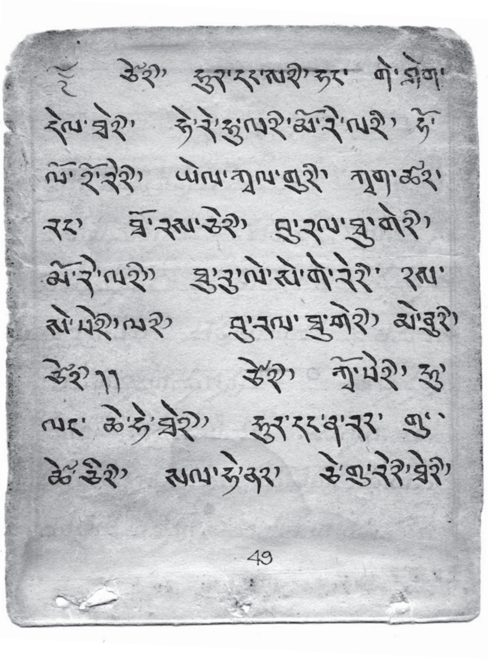

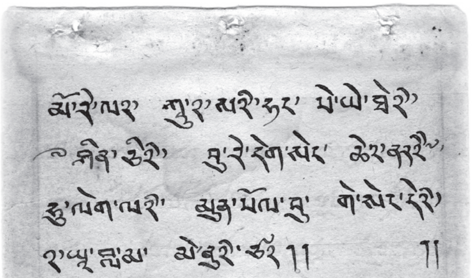

ЛХАМ БУРХАНЫ МАГТ ДУУ

Зээ Төгс цогт лхам дор зүрхэнээсээ залбирчээ
Их лхам янжин маан хилэгнэсэн дүртэй боловч
Аръчабалын амгалан дүртэй
Орд харш байгуулж охин тэнгэрийн орон буй
Их далайн тив дундаас
Зөөлөн салхи салхилж
Сайхан үнэр анхилж
Магсар жалмийн орон буй
Дөрвөн хурц соёо чинь
Маш сайтар яралзаж
Дайсан тотгорыг шуламсын зүрхэнээ зоолмуй
Хул халзан луус чинь
Цахилгаан мэт гялалзаж
Гурван мянган ертөнцийг
Нэг агшин доор эргэмуй
Аяа түүний дотор
Төгс цогт лхамуу минь
Амирлангуйн байдалтай хилэгнэсэн дүртэй
Шагжа мүни шашинд
Маш сайтар шамдан зүтгэж
Сансар нирваан бүхнийгээ
Эрхэн доор хураамой
Ламын өлмий батжиж
Шажин өнөд орштугай
Эх хамаг амьтан бурхан болох болтугай

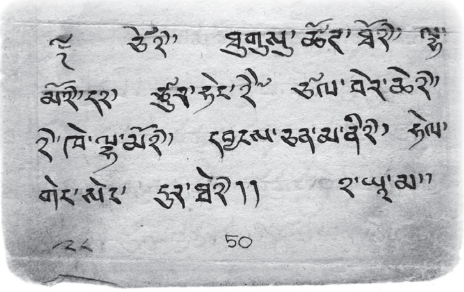
50

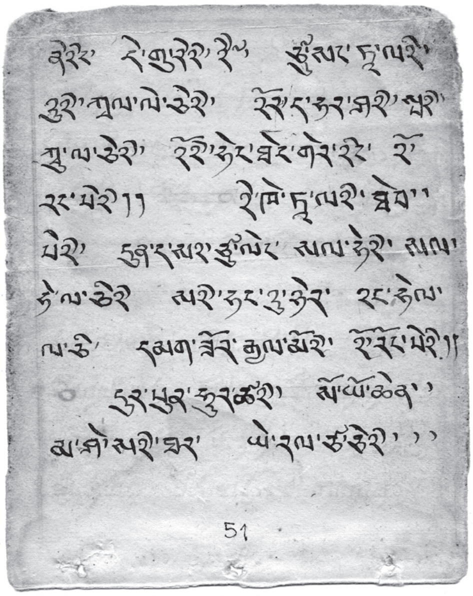
51

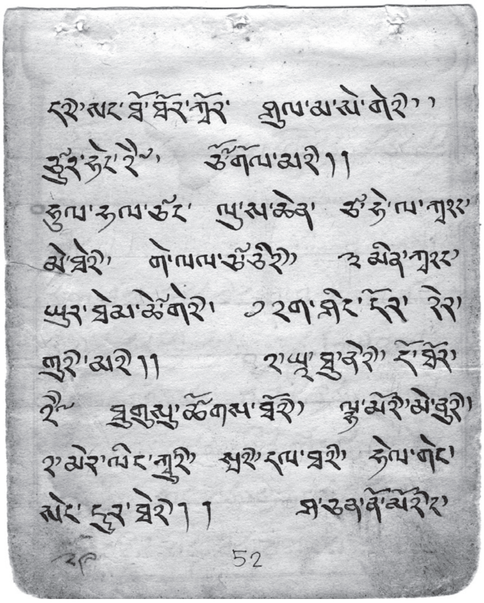
52

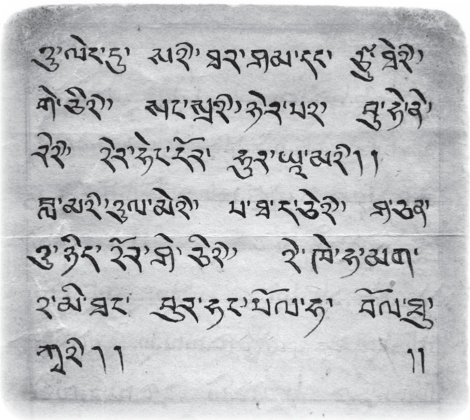

АСАРЫН ӨНДӨР

Зээ асарын өндөр
Их заяат өргөн учирт
Хөнгөн сууж найрлая
Амирлангуйн сэтгэлт алин бээр
Баясгалан царайлаг ийчэн үзээюү
Ухаанаараа учирч золгосон
Тунгалаг царайг чинь үзэж
Тольт зүрхэн сэтгэл мину
Тунгаамал сайхан баясаж ханбай
Эртний буян ерөөлийн хүчин бээр
Эрдэнийн шажин лугаа учирч
Эгэл хүмүүний төрөлд одбой
Элдвээр бишırч эгдбой
Эндээс нягтлаж санваас
Итгэлт нөхөр таныгаа
Эрвэгэрхэн ааль зангаар
Сайхан дуу элдвээр дуулбай
Идүүгээ буян болгосон
Эрхэм урамтайхан тантайгаа
Басчүү санан санан бодоожүү
Тань доор билэг болгон дуулбай
Бэлэглэсэн бэлэгний хүчин бээр
Бэхэлсэн сэтгэл мину гүйцэлдүүлж
Басчүү нэмэн дэлгэржү
Бадарсан шажин сахиус өршөөтүгэй

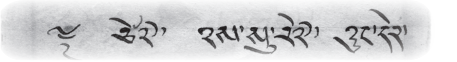

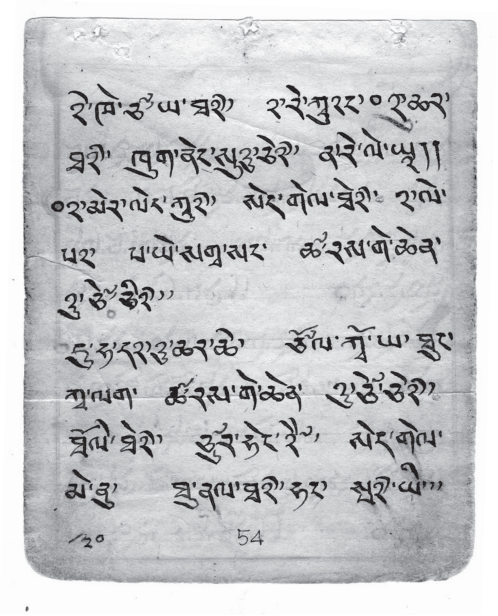
54

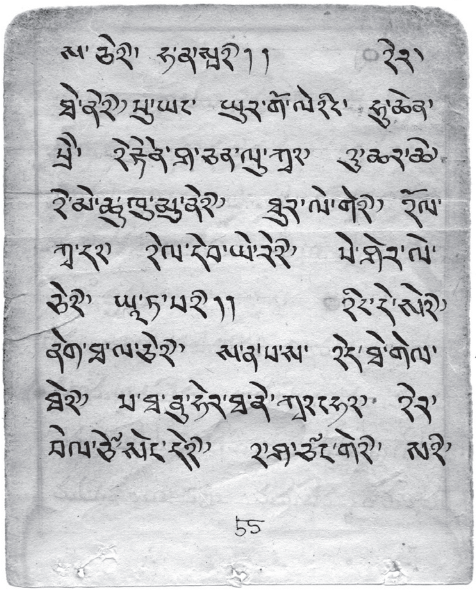
55

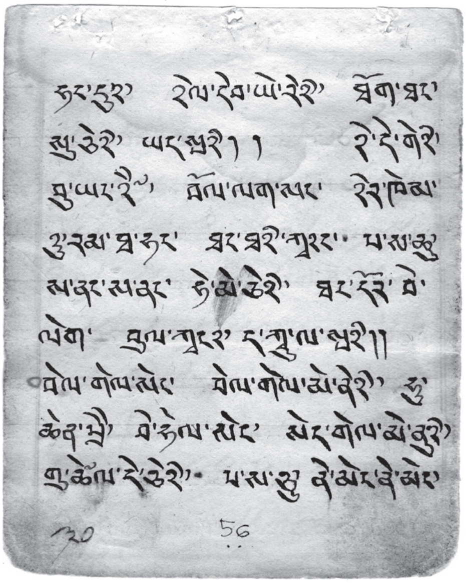
56

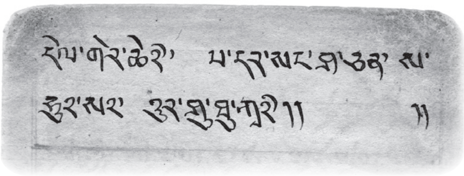

ӨВГӨН ХУВАРГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН ӨВРИЙН ДЭВТРЭЭС

НЭГ. ЗАЯЫН ХҮРЭЭНИЙ ЦАМ БҮЖГИЙН ГОРИМ

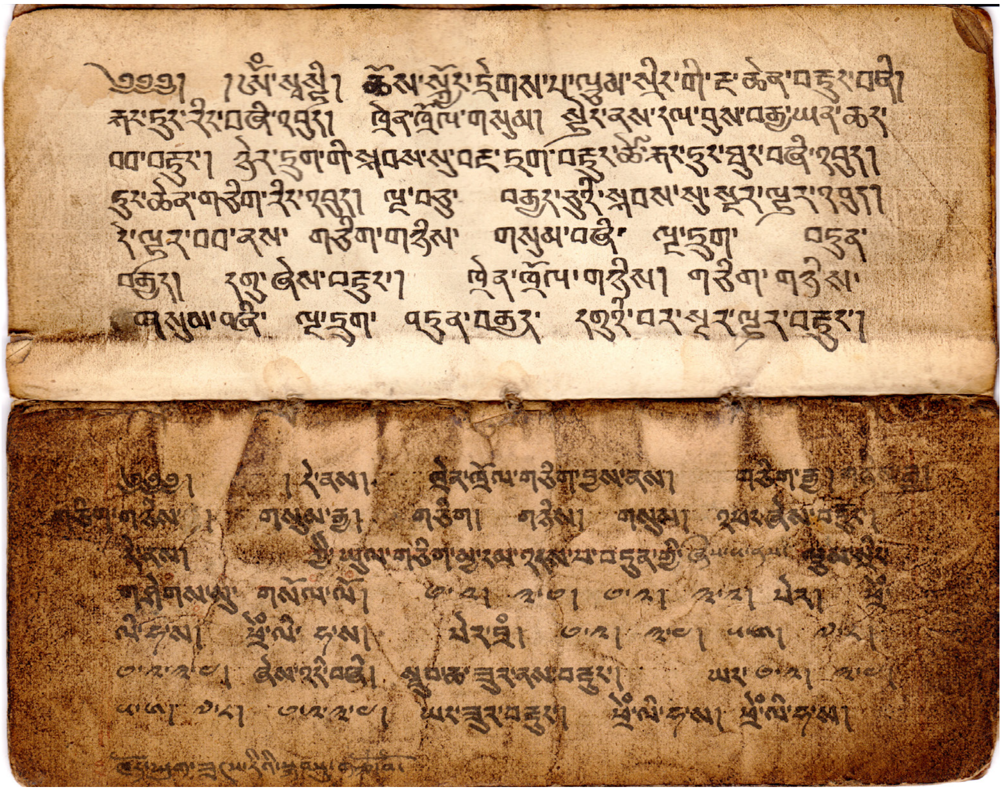

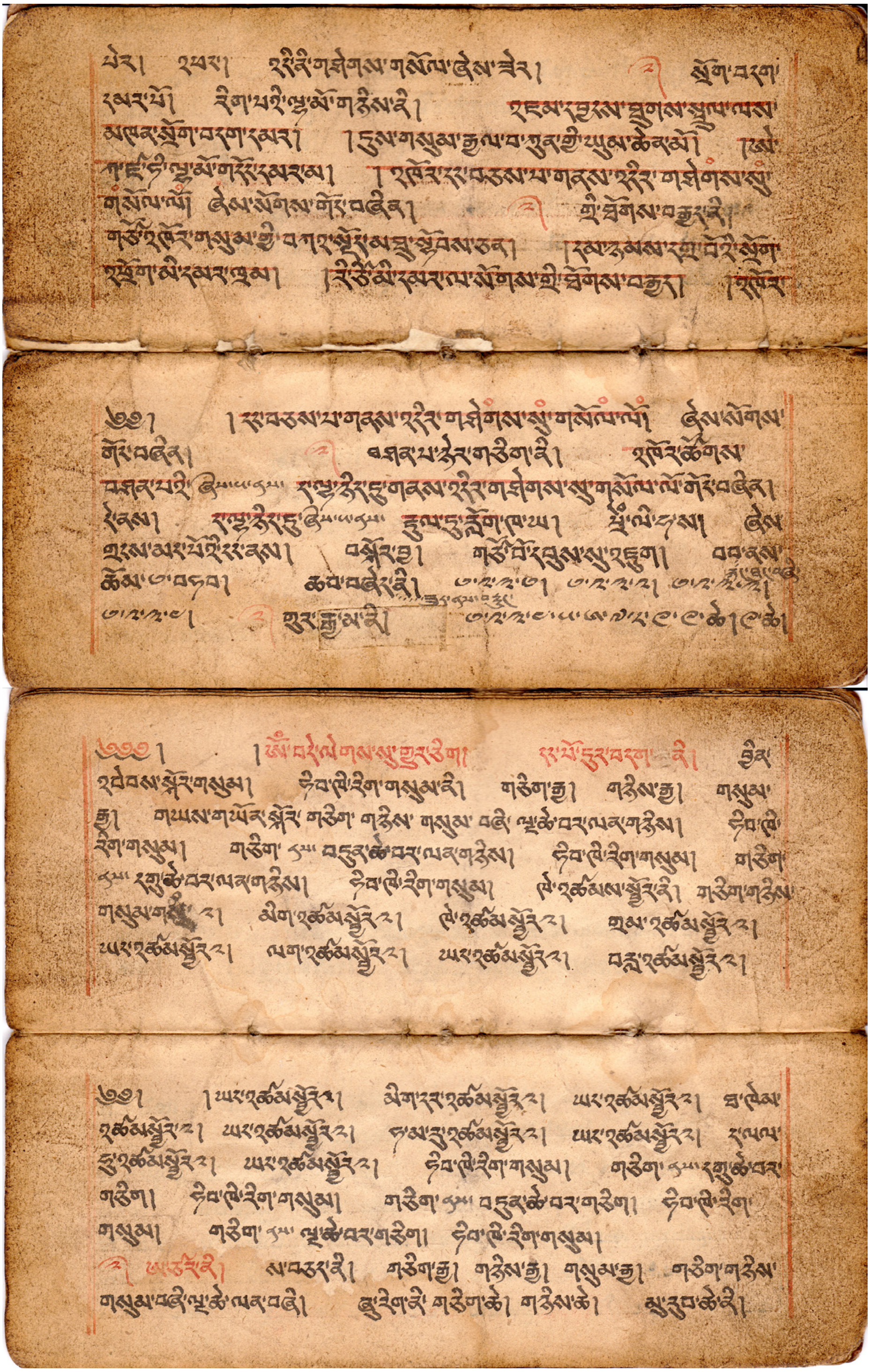

ཡེར། འཕར། འདིའི་གཟེགས་གསོལ་ཞེས་ཟེར། སྨྲག་བརྡག་
དམར་པོ། རིག་པའི་ལྷ་མོ་གཉིས་ནི། འཛམ་འཁྲུལ་ཐུགས་སྤྲུལ་ལས་
མཁན་སྒྲོག་བདག་དམར། །དུས་གསུམ་རྒྱལ་བ་ཀུན་གྱི་ཡུམ་ཆེན་མོ། །ཨེ་
ཀ་ཛ་ཏི་ལྷ་མོ་གཏེར་དམར་མ། །འཁོར་དང་བཅས་པ་གནས་འདིར་གཟེགས་སུ་
གསོལ་ལོ། ཞེས་སོགས་གོང་བཞིན། ཀྱི་ཐོགས་བརྒྱུར་ནི།
གཙོ་འཁོར་གསུམ་གྱི་བཀའ་སྒྲུབ་མ་བྱ་སྤྱོབས་ཅན། །དམ་ཉམས་དགྲ་བོའི་སྲོག་
འཕྲོག་མི་དམར་ལྕམ། །རི་ཙི་མི་དམར་ལ་སོགས་ཀྱི་ཐོགས་བརྒྱུར། །འཁོར་

༄༅། །རང་བཅས་པ་གནས་འདིར་གཟེགས་སུ་གསོལ་ལོ། ཞེས་སོགས་
གོང་བཞིན། བཤད་པ་ཉེར་གཅིག་ནི། འཁོར་ཚོགས་
བཤད་པའི་ [illegible] རང་ལྷ་ནི་ར་ཧུ་གནས་འདིར་གཟེགས་སུ་གསོལ་ལོ་གོང་བཞིན།
ཉེ་ནས། རང་ལྷ་ནི་ར་ཧུ་ [illegible] རྒྱལ་དུ་ནོག་ཁ་ཡ། སྤྲོ་ལི་ཏ་ས། ཞེས
བྲངས་མར་པོའི་ངང་ནས། བསྒྲེར་ཅེ། གཙོ་བོ་དབུས་སུ་འདུག། བབ་ནས་
ཆེས་ [illegible] ཆབ་བཞེར་ནི། [illegible]
[illegible] ཧུར་རྒྱ་མ་ནི། [illegible]

༄༅༅། །ཨོཾ་བདེ་ལེགས་སུ་གྱུར་ཅིག། དང་པོ་དུར་བདག་ནི། ཇེན་
འཕེབས་སྐོར་གསུམ། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ་ནི། གཅིག་རྒྱ། གཉིས་རྒྱ། གསུམ་
རྒྱ། གཡས་གཡོན་སྐོར་ གཅིག་ གཉིས་ གསུམ་ བཞི་ ལྷུ་ཆེ་བར་ལན་གཉིས། ཉེ་བ་ལེ་
རིག་གསུམ། གཅིག་ [illegible] བདུན་ཆེ་བར་ལན་གཉིས། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ། གཅིག་
[illegible] དགུ་ཆེ་བར་ལན་གཉིས། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ། ལེ་འཚམས་སྦྱོར་ནི། གཅིག་གཉིས་
གསུམ་ག[illegible]ར། མིག་འཚམས་སྦྱོར་ར། ལེ་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཁྲུམ་འཚམས་སྦྱོར་ར།
ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། ལག་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། བརྙ་འཚམས་སྦྱོར་ར།

༄༅། །ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། མིག་དང་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཐ་ལེམ་
འཚམས་སྦྱོར་ར། ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཏ་མ་རུ་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། ད་ལལ་
ཧུ་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཡར་འཚམས་སྦྱོར་ར། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ། གཅིག་ [illegible] དགུ་ཆེ་བར་
གཅིག། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ། གཅིག་ [illegible] བདུན་ཆེ་བར་གཅིག། ཉེ་བ་ལེ་རིག་
གསུམ། གཅིག་ [illegible] ལྔ་ཆེ་བར་གཅིག། ཉེ་བ་ལེ་རིག་གསུམ།
ཨ་ཙར་ནི། ས་བཅར་ནི། གཅིག་རྒྱ། གཉིས་རྒྱ། གསུམ་རྒྱ། གཅིག་གཉིས་
གསུམ་བཞི་ལྷུ་ཆེ་ལན་བཞི། རྒྱུ་རིག་ནི་ གཅིག་ཆེ། གཉིས་ཆེ། སྣ་རྒྱབ་ཆེ་ནི།

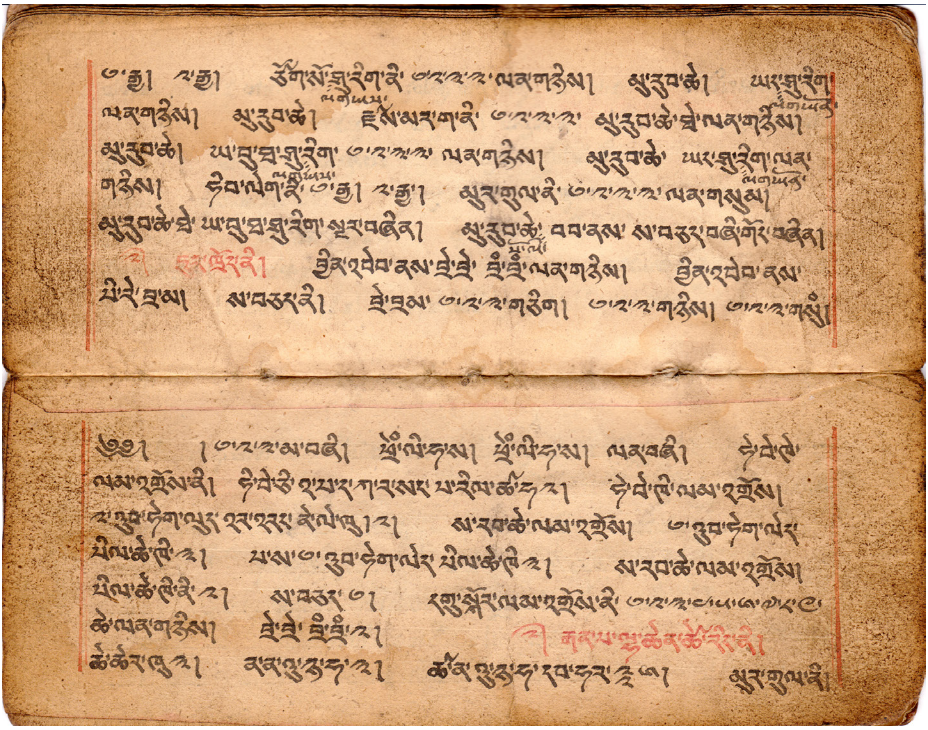

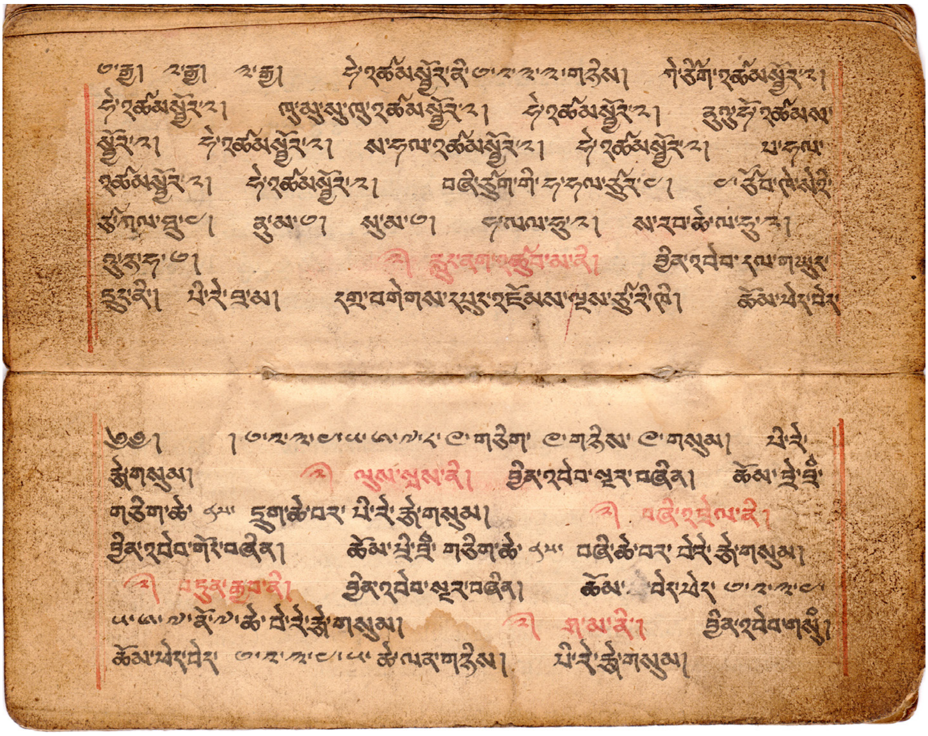

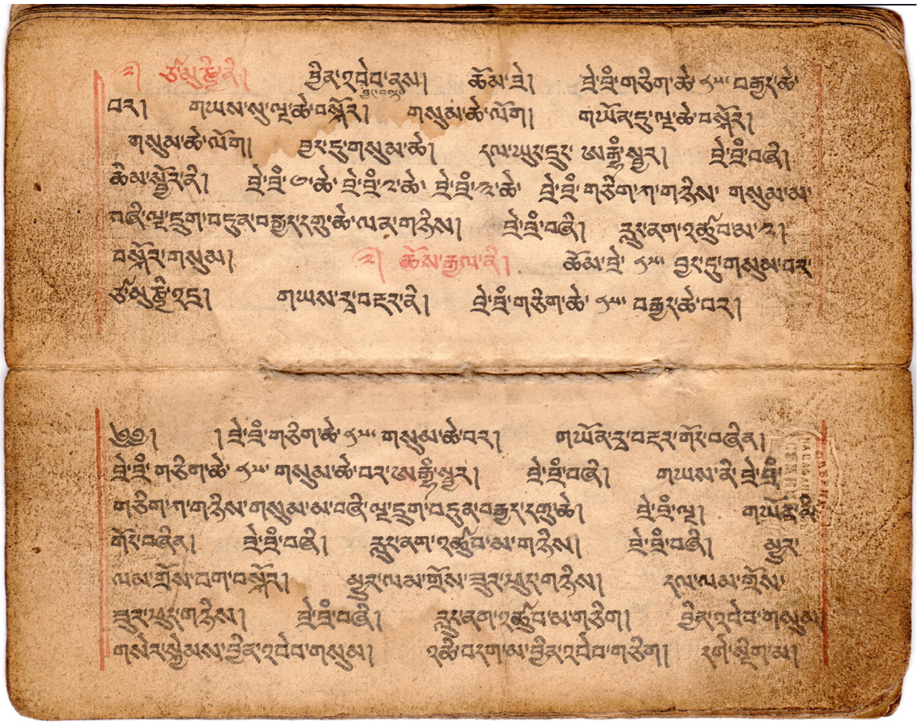

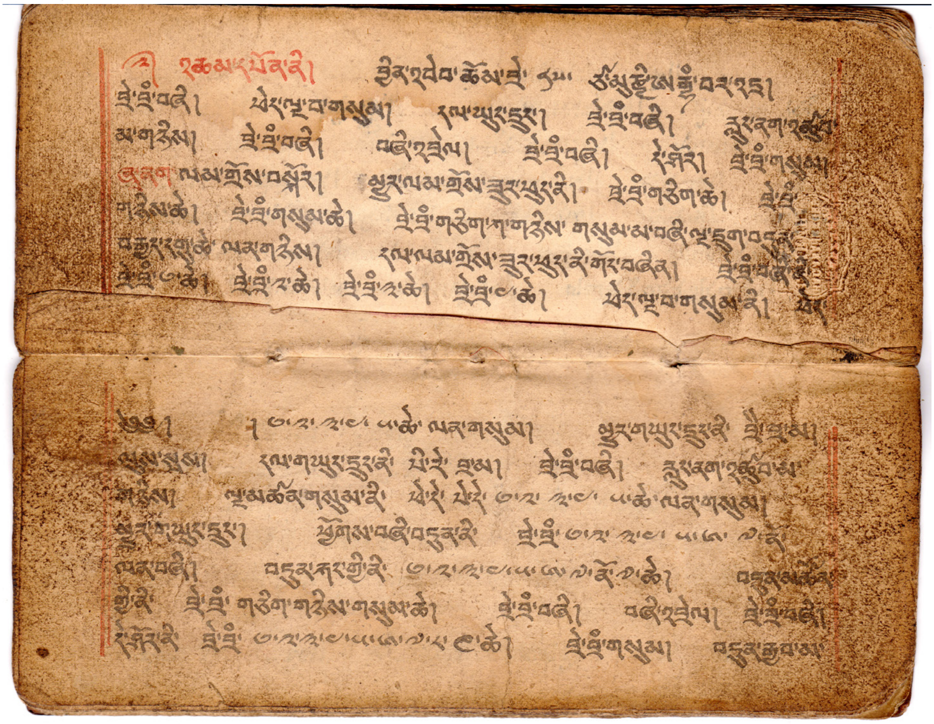

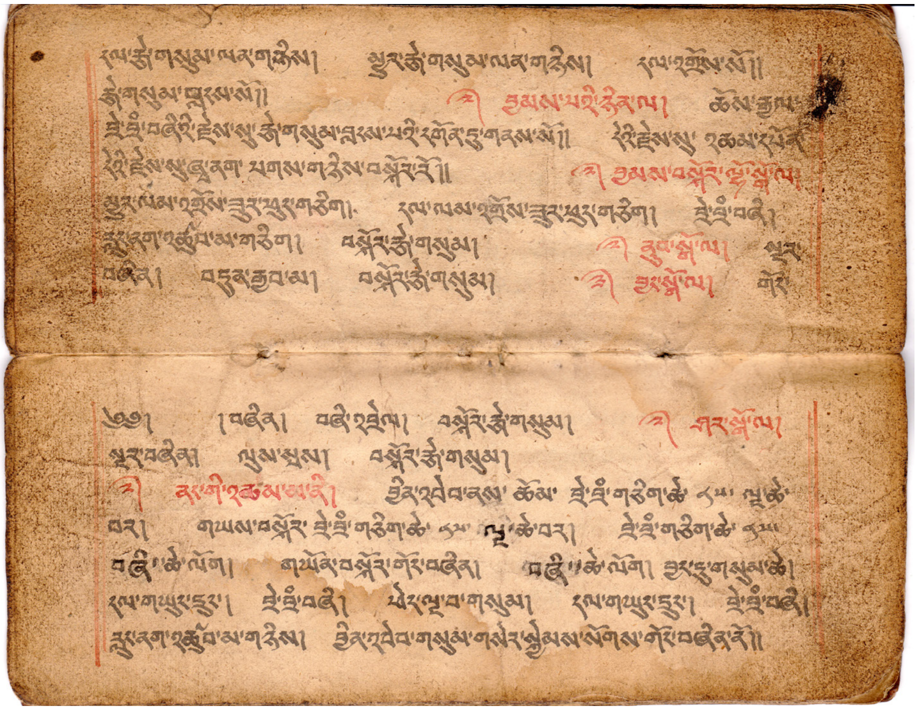

དཔལ་རྩེ་གསུམ་ལན་གཉིས། སྤུར་རྩེ་གསུམ་ལན་གཉིས། དཔལ་འགྲོས་སོ།།
རྩེ་གསུམ་ཕྲད་ལས་སོ།། ཐམས་པའི་ཉིན་ལ། ཚེས་རྒྱལ་
རྩེ་རྩི་བཞིའི་རྗེས་སུ་རྩེ་གསུམ་བྲལ་བའི་རྐྱེན་དུ་གནས་སོ།། དེའི་རྗེས་སུ་ འཆམ་དཔོན་
དེའི་རྗེས་སུ་ཞུ་ནག་ པགས་གཉིས་བསྐོར་རོ།། ཐམས་བསྐོར་ལྷོ་སྒོ་ལ།
སྤུར་ལམ་འགྲོས་བྱུར་ཕྱུར་གཅིག། དཔལ་ལམ་འགྲོས་བྱུར་ཕྱུར་གཅིག། རྩེ་རྩི་བཞི།
ལྷ་ནག་འཚུབ་མ་གཅིག། བསྐོར་རྩེ་གསུམ། ནུབ་སྒོ་ལ། སྤུར་
བཞིན། བདུན་རྒྱབ་མ། བསྐོར་རྩེ་གསུམ། བྱང་སྒོ་ལ། གོར་
༄༅། །བཞིན། བཞི་འབྲེལ། བསྐོར་རྩེ་གསུམ། ཤར་སྒོ་ལ།
སྤུར་བཞིན། ལུས་སྤུས། བསྐོར་རྩེ་གསུམ།
ནང་གི་འཆམ་ཡིན། ཕྱིན་འཕེབ་ནས་ ཚེས་ རྩེ་རྩི་གཅིག་ཚེ་ ༤པ་ ལྔ་ཚེ་
བར། གཡས་བསྐོར་ རྩེ་རྩི་གཅིག་ཚེ་ ༤པ་ ལྔ་ཚེ་བར། རྩེ་རྩི་གཅིག་ཚེ་ ༤པ་
བཞི་ཚེ་ལོག། གཡོན་བསྐོར་གོར་བཞིན། བཞི་ཚེ་ལོག། ཕྱིར་དུ་གསུམ་ཚེ།
དཔལ་གཡུར་དུར། རྩེ་རྩི་བཞི། ཕེར་ལྔ་བ་གསུམ། དཔལ་གཡུར་དུར། རྩེ་རྩི་བཞི།
ལྷ་ནག་འཚུབ་མ་གཉིས། ཕྱིན་འཕེབ་གསུམ་གསེར་སྐྱེམས་སོགས་གོར་བཞིན་ནོ།།

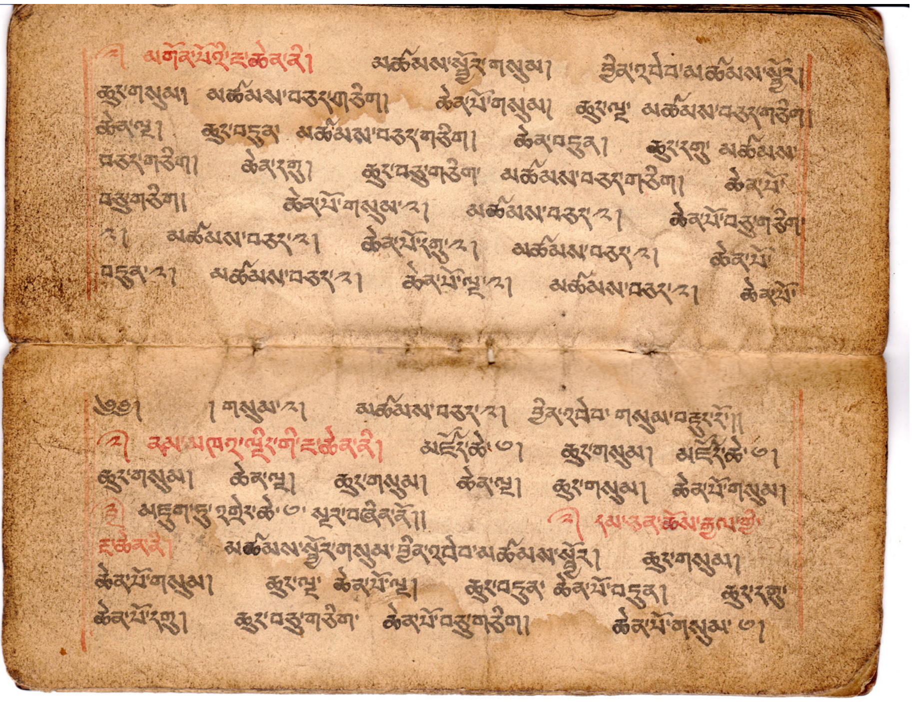

མགོན་པོའི་ཛ་ཆེན་ནི། མཚམས་སྐོར་གསུམ། ཕྱིན་འཕེབ་མཚམས་སྐོར།
ཆུར་གསུམ། མཚམས་བཅར་གཅིག། ཆེན་པོ་གསུམ། ཆུར་ལྔ་ མཚམས་བཅར་གཅིག།
ཆེན་ལྔ། ཆུར་བདུན་ མཚམས་བཅར་གཅིག། ཆེན་བདུན། ཆུར་དགུ་ མཚམས་
བཅར་གཅིག། ཆེན་དགུ། ཆུར་བཅུ་གཅིག་ མཚམས་བཅར་གཅིག། ཆེན་པོ་
བཅུ་གཅིག། ཆེན་པོ་གསུམ་ར། མཚམས་བཅར་ར། ཆེན་པོ་བཅུ་གཅིག་
ར། མཚམས་བཅར་ར། ཆེན་པོ་དགུ་ར། མཚམས་བཅར་ར། ཆེན་པོ་
བདུན་ར། མཚམས་བཅར་ར། ཆེན་པོ་ལྔ་ར། མཚམས་བཅར་ར། ཆེན་པོ་
༄༅། །གསུམ་ར། མཚམས་བཅར་ར། ཕྱིན་འཕེབ་ གསུམ་བསྐུར་རོ།།
ནམ་མཁའ་ལྡིང་གི་ཛ་ཆེན་ནི། མཛོར་ཚེ་༧། ཆུར་གསུམ། མཛོར་ཚེ་༧།
ཆུར་གསུམ། ཆེན་ལྔ། ཆུར་གསུམ། ཆེན་ལྔ། ཆུར་གསུམ། ཆེན་པོ་གསུམ།
མཇུག་ཏུ་འཁོར་ཚེ་༧་ སྤུར་བཞིན་ནོ།། དམ་ཅན་ཆོས་རྒྱལ་གྱི་
ཛ་ཆེན་ནི། མཚམས་སྐོར་གསུམ་ ཕྱིན་འཕེབ་མཚམས་སྐོར། ཆུར་གསུམ།
ཆེན་པོ་གསུམ། ཆུར་ལྔ་ ཆེན་པོ་ལྔ། ཆུར་བདུན་ ཆེན་པོ་བདུན། ཆུར་དགུ་
ཆེན་པོ་དགུ། ཆུར་བཅུ་གཅིག་ ཆེན་པོ་བཅུ་གཅིག། ཆེན་པོ་གསུམ་ ༧།

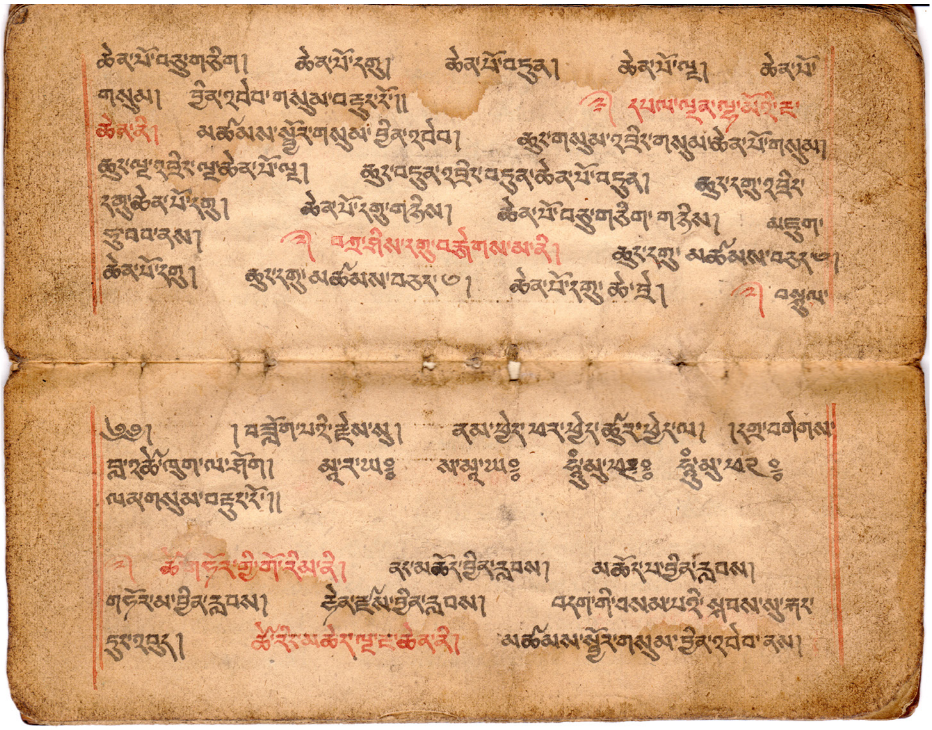

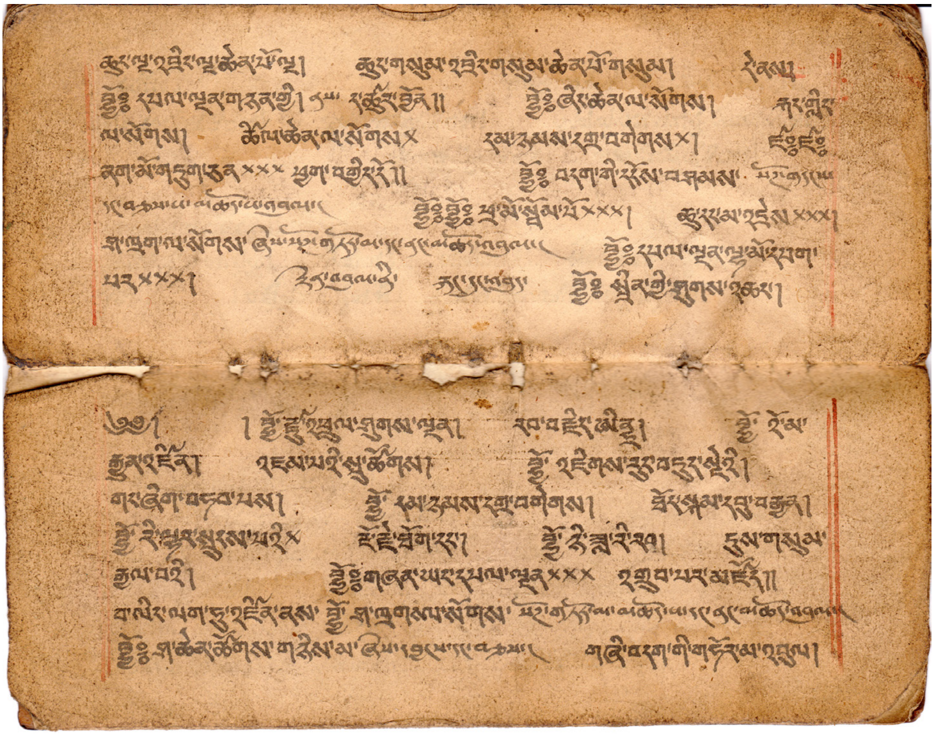

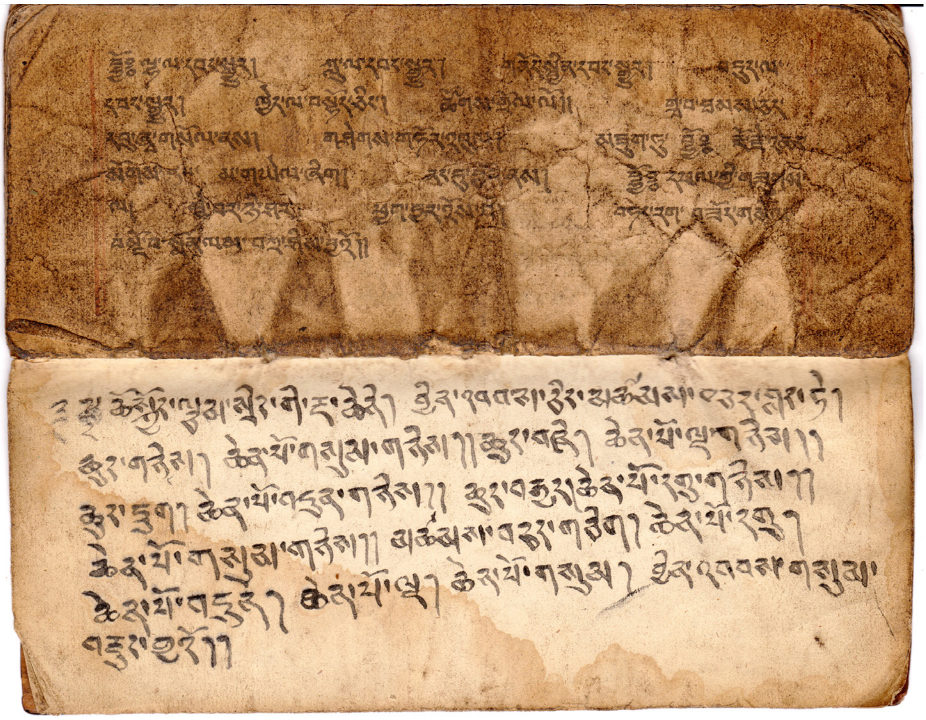

ХОЁР. ГАНЖУУРЫН ХУРААНГУЙ СУДАР МОНГОЛ ХЭЛ ДЭЭР ОРЧУУЛАН ХҮМҮҮСТ ТҮГЭЭДЭГ БАЙВАА

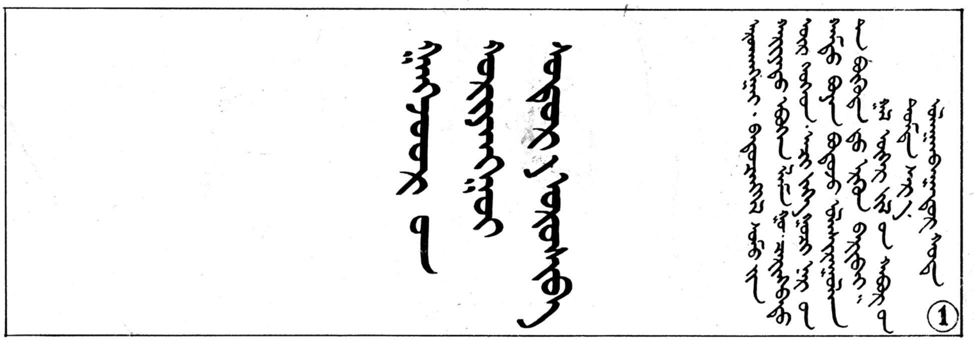

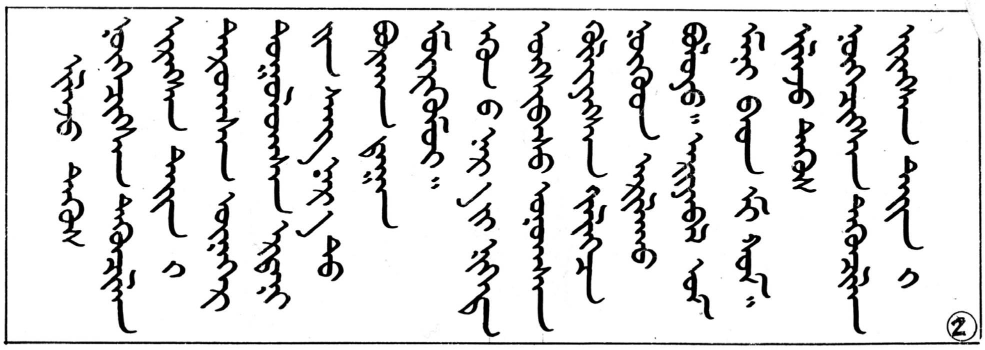

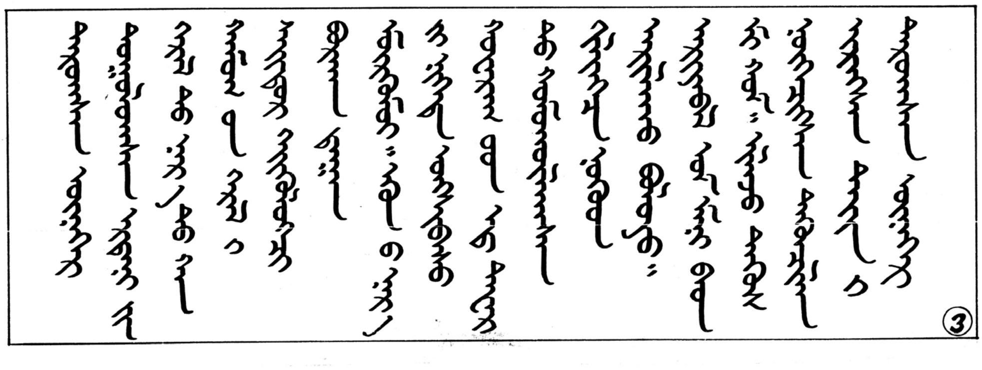

[illegible]

4

[illegible]

5

[illegible]

6

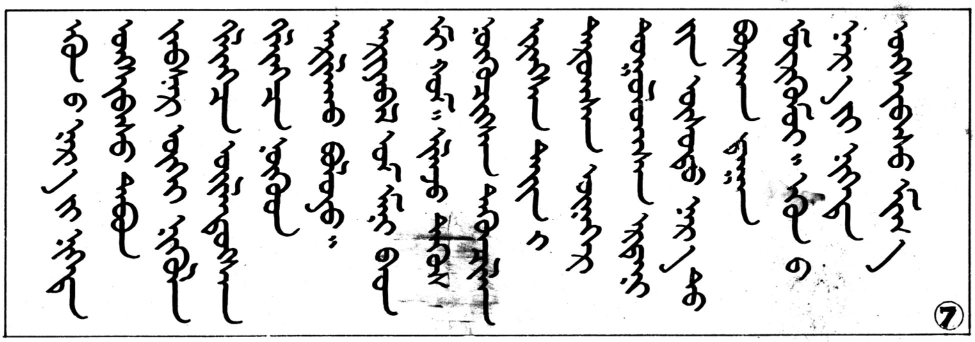
7

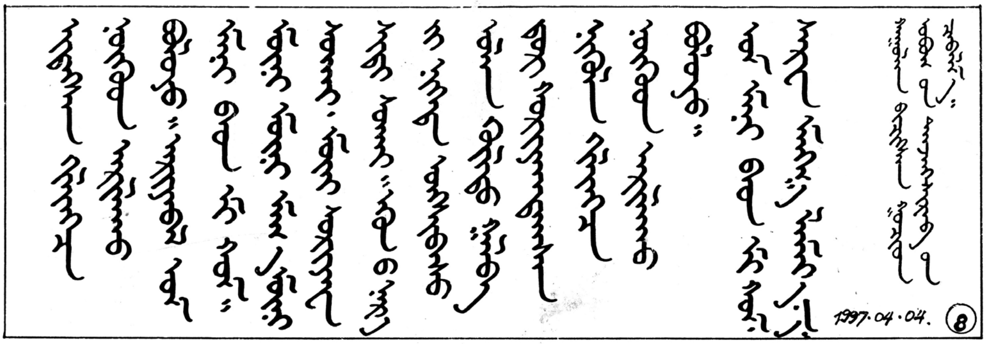
1997·04·04.
8

ГУРАВ. ӨВГӨН ХУВАРГА Г.ЦЭРЭНБАТААГИЙН ШАШНЫ ОН ТООЛЛЫН ХЭЛХЭЭ СУДАР

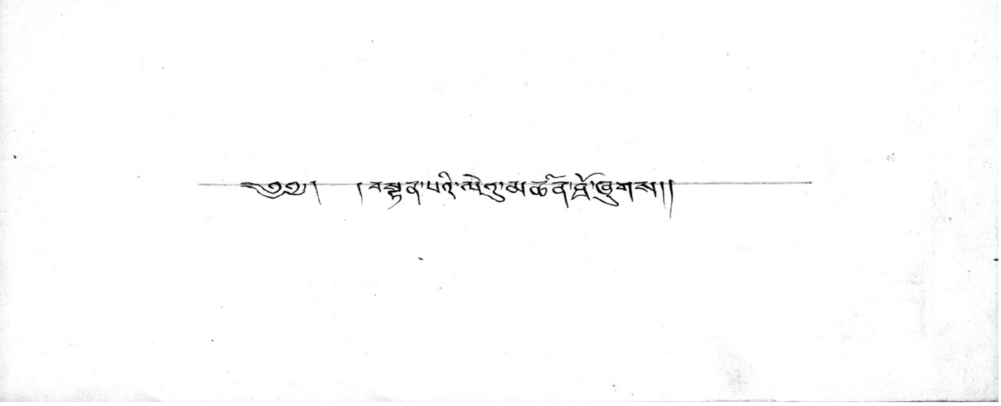

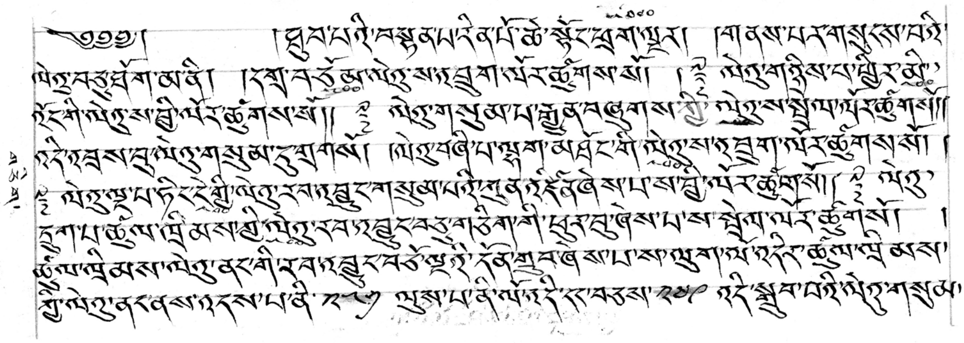

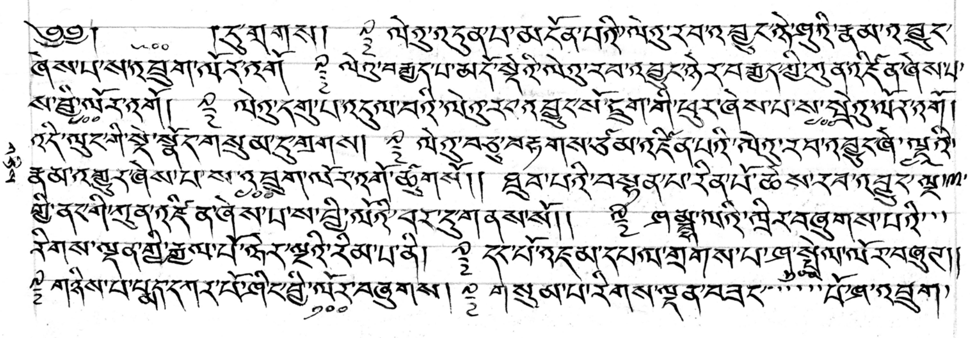

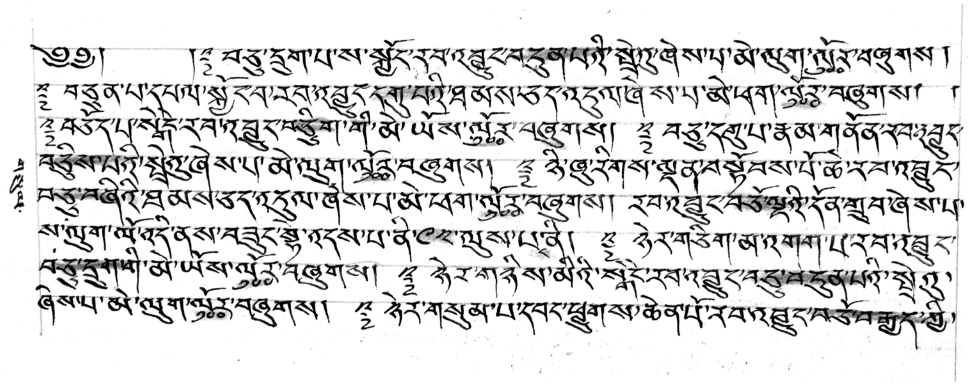

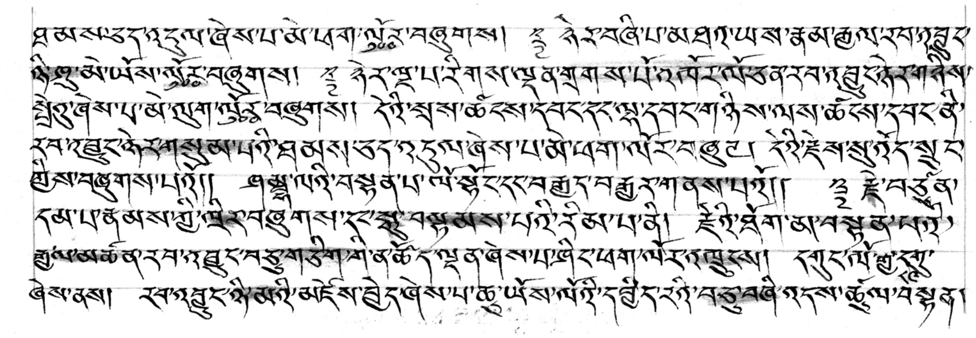

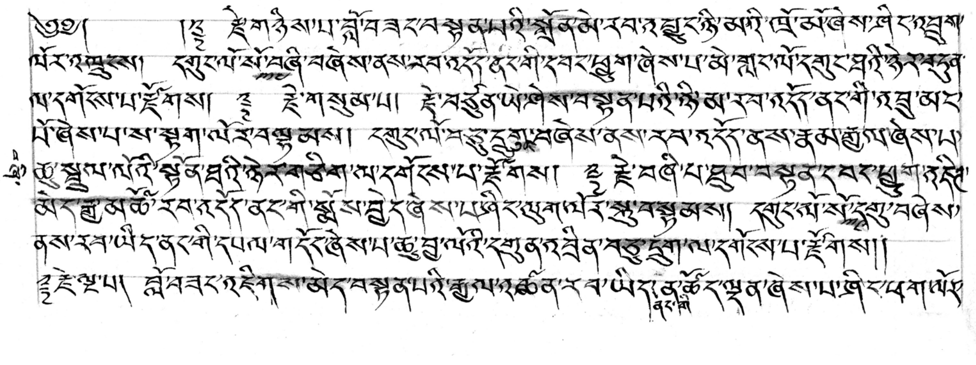

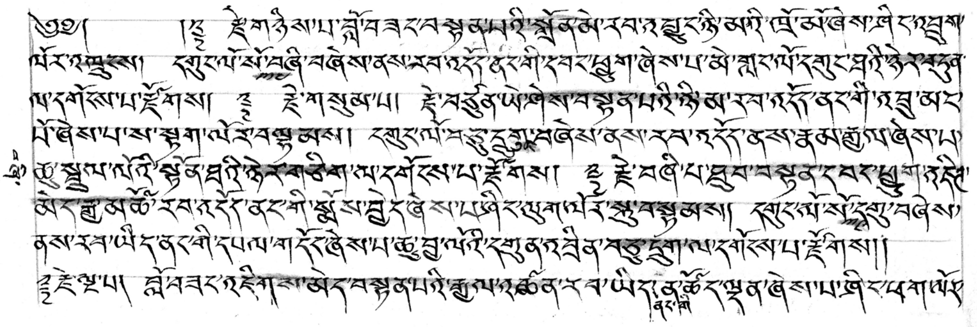

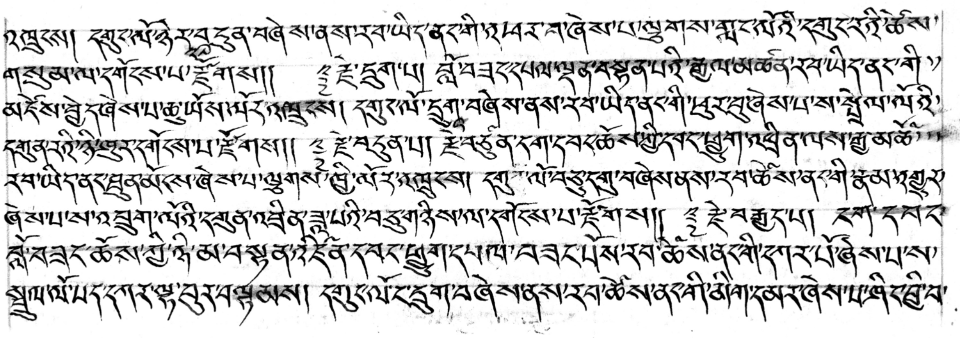

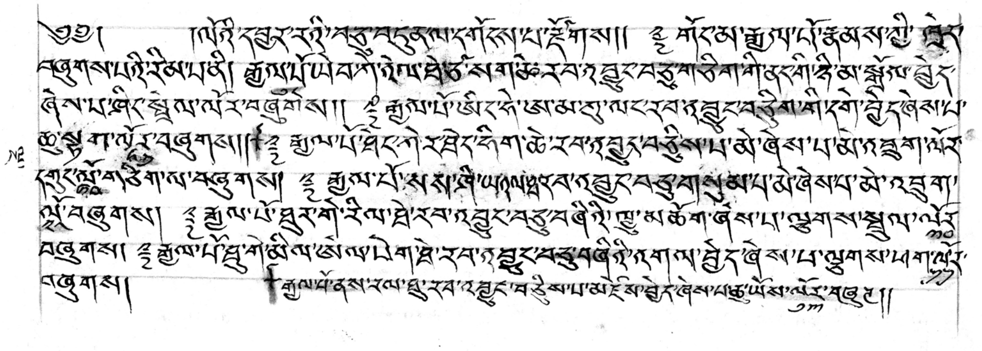

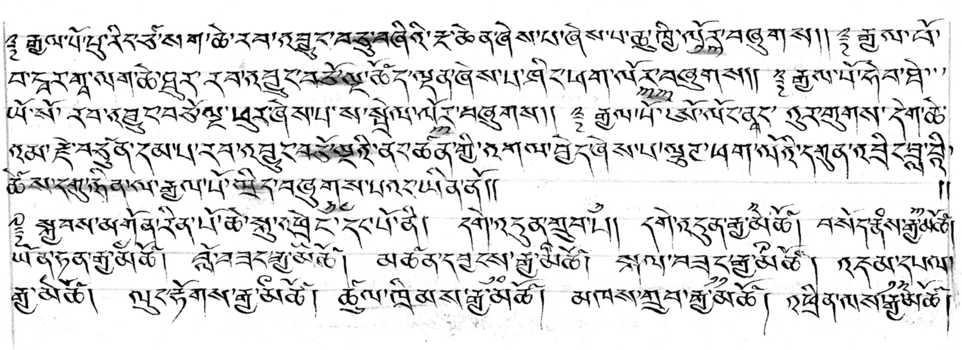

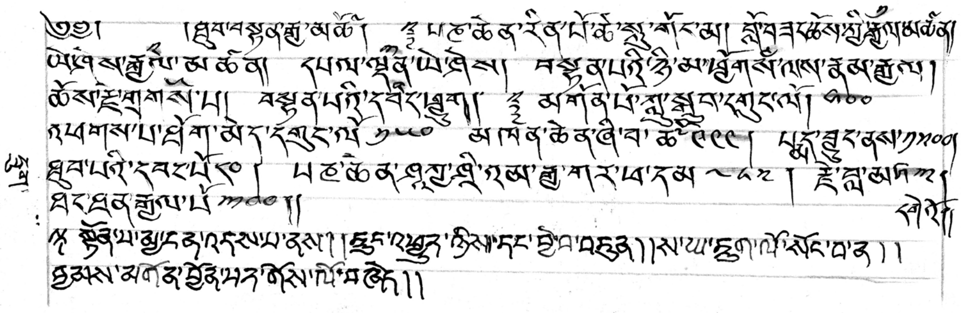

МИНИЙ БУУРАЛ АБУУ МИНУУ

Намтарчилсан баримтат найраглал

Отгон хүү гавж доктор Ц.Отгонбаяраас

Аврорийн буудлага умартад сонсдон
Ажилчин тариачид зэвсэглэн босож
Ари үндэстэн монгол гаралт
Агуу Ленин түүнийг удирдах тэр үед
Ар халх дөрөв, шавь таван хошуу
Ачит Богд хаанаараа удирдуулан
Амар тайван аж төрж ахуйд
Арын сайхан хангай нуруу
Заяа учрал төгс бүрдсэн
Заяын шавийн нутаг
Хүнийн голын ар дэнж
Хүй далайн хошуу тохой
Хар бууц нэртээ өвөлжөөнд
Хүмүүн орчлонд хүй тасарч
Хөвүүн заяагаар мэндлэн
Хайрт аав Гунгаа тан
Хатан ээжий Должин нарт
Удам залгах үр болон,
Ураг батжих дэмбэрэлээр
Уухай хадаан дуугаа өргөсөөр
Урдын хураасан буяны үрээр
Ухаант хүний дүрээр үр заяав
Асар удалгүй дэлгэр зун болж

Ачит гэгээнийхээ өртөөг залгахаар
Аав ээж хоёр нь урагш нүүж
Арав таван малаа туусаар
Заяын хүрээнээс хоёр өртөө газар
Заяа түшэн ээзгийнтийн хужиртад нутагшав
Мөдхөн дүү нар нь араас нь мэндэлж
Мунижав өвөөгийндөө аав очив.
Тоглохдоо галд орчихвий гэж
Тулгаа тойруулан бургасан хашаа барьж
Таалагдсан бүгдээ уйлж авч
Тун ч дураараа өссөн гэдэг
Дөнгөж дөрөв тавхан настай
Дөрөө дамжин морь унаж байхад
Маам гэлхай хүрээнээс хөдөөлж
Мунижав дүүгийндээ зусав.
Эрхийг сурахаар эрдэмийг сур гэх
Элдэв сургаалыг айлдсаар
Ээж аав хоёр эмэг өвөг нарыг
Эвтэйхан аргалсаар ятгасаар
Зургаа хүрэх тэр намар
Заяын доод хүрээнд анхлан аваачиж
Өлзийбадрах дацангийн горлом
Өвөг хуврага Бандихайнд сууришуулав
Түвд үсэг эхлэн заалгаж
Төдөлгүй манчү орхимж лам дээл өмсөв
Хүрээний хөл үймээнийг
Хашааны завсраар шагайж
Хүлэг морины туурайн чимээгээр
Хагас зурвас харан өнгөрөөж

Хүрээ банди нарын энд тэнд
Хөг дэгтэй ном жорлон уншихийг сонсож
Хэзээ нэг ийм болно доо гэж
Харимаар бодогдож гэрээ санах үе
Хааяа хааяа бодогддогсон сэтгэлдээ
Ууж идэх нь замбараагүй байснаа
Унтах идэх дэгэнд орж
Урт хормойтой дээл ч өмсөж байгаагүй учир
Урд хормойндоо байнга бүдэрч
Бааж шээхдээ хормойдоо хүргэж
Бандихайд жаахан зэмлүүлдэгсэн
Тэгж байтал зулын хурал болж
Томжоо Отгонжаа хоёр минь ирж
Тэрэг тэргээр түлээ авчирч
Торх гүзээгээр шар тос марчинг
Тэвэрч өргөсөөр Бандихайд барив
Нэр баруундаа мандаж сэтгэл цэлмэн
Намайг дагуулан хоёр ажаа минь
Дээд хүрээ ваюу орж үзэн
Дэлгүүр хоршоогоор оруулав.
Нанжин чавга жинг авч хормой
Навчин тамхи цай авч богц дүүрэв.
Нар баруунаа жамаараа жаргаж
Нулимс дуслуулсаар хоёр ажаагаа үдэв
Урууданхан гудамжаар алхаж явахад
Урдаас харан банди нар шоолж
Уйлдаг уйлдаг
Еэ еээ бөөвөө
Аавыгаа санаа юу

Ааруулаа санаа юу
Ээжийгээ санаа юу
Ээзгийгээ санаа юу
Эчиг Эчиг Эчиг гэхэд
Түргэхэн гүйж хашаандаа ороод
Төмөр гинжээр хаалгаа цүүлэв
Цас малгайлан орж дагтаршин харлаж
Цаанаа л жавартай өвөл нэг өнгөрч
Хүрээ ном янгаа сургуулилж
Хөдөө бууз баншаа бэлдэж
Хоног тоолох өдөр ирж
Хаврын тэргүүн сар айсуй.
Хажидийн 25-нд хурж чого
Хажуугаар нь балингаа адислан
Их цогчин дугандаа лам нар цугларч
Идээ будаа бурхандаа өргөж
Эх адаггүй лам нар жигдрэн
Эхлэн унзад хурлаа эхлэв.
Бүдүүн унзадын хоолой нүргэхэд
Бүгд даган уншиж эхлэв
Суран сармай дээлтэй
Суу маажиг гуталтай
Дунжаа мөрний араар сууж
Дуу шингэлэн түргэсгэж
Олон ном цээжтэйгээ үзүүлэх гэж
Омог гаргаж чанга уншихад
Мөнөөх унзадын их дуу
Мөөрөх бухын урамдал шиг
Торж тээглэхгүй их үер шиг болж

Тодхон шингэн дуу маань
Түүнд хөвөх өвс мэт болж замхран
Төө зайтай өөрийн чихэндээ ч үл сонсдов.
Хойноос их бүрээ дуугарахад
Хүчит луу архирах мэт
Холбоожлон хэнгэрэг цан цохиход
Холоос сахиус залран ирэх мэт
Ер бусын байдалд сэтгэл автан
Ертөнц өөр газар очсон мэт
Тогшолт ихтэй цан цохиж бишгүүр янцгаахад
Толгой дахь үс маань босоод ирэх шиг
Дэлгэмэл танг догшид маань
Дэргэд минь залраад ирэх шиг
Буян ихийг хурааж
Бурханы оронд очсон мэт болж
Баяр хөөрөөр дүүрэн хурал гадаалж
Бандихайгаа дагаж гэртээ явахдаа
Баадантай барилаа барин зүтгэнэ
Буяны ачаар урам сэргэж
Битүүнд лхам сахиусаа тахив
Шөнө нойргүй хурсан ч
Шинийн нэгний өглөөний
Сэргэг сэргэлэн буйг яана
Шалавхан багштайгаа золгож
Шүтээндээ тахил мандал өргөөд
Айл гэсэх гэж яаран догдолж
Алхах биш гүйж харав
Зэгзгэрхэн биетэй жигдхэн лам хувцастай
Зиндааныхаа хэдтэй үгсэн нийлж

Айл айл хэсэж бэлэг бэлэг авч
Ааруул боов самбайгаар
Ар өвөргүй дээлэндээ өвөрлөж
Баяр хөөр сэтгэл хангалуун
Баахан дэггүйтэж байдагсан
Удалгүй ерөөл эхлэж
Урьхан сайхан хавар болж
Саравчинд болжмор жиргэж
Санаа сэтгэл түвшинч
Хаврынхаа шүүлтэнд бэлдэж
Хажуу айлынхаа өрөө лам нартай
Хаая нэг тоглон наадаж
Хүрээ маяг суун хуучирав
Томжоогийнхоо өгсөн бурмыг дуусаад
Түлээн дээр гарч алсыг харж суутал
Дээд жиндааны хоёр ламтан
Дэггүйтэх санаа өвөрлөж
Манай хүрээнд ирсэн болгон авдаг
Могдоороо олж авсан уу гэв.
Аваагүй юу байдаг юм вэ? гэж асуухад
Авахгүй бол өөр хүүхдэд өгдөг гэж
Арга замыг нь зааж өгье гээд
Ахлах жиндааны лам нар
Алиа хошин үг нэмэн зааж
Айл болгоноор бадар бариулж
Үдэш орой болтол явж
Үнэн үгийг эс олов.
Гэртээ буцаж Бандихайдаа хэлтэл
Гэнэн тэнэгээрээ жаахан загнуулав.

Дээд хүрээнд Бандихайтайгаа очиж
Дээдсийн өмнө шүүлгээ өгөв.
Дүйнхорийн багшдаа шавь орж
Дэргэд нь хамт нянба хийв.
Хүйтний ам цаашилж
Хөхүүрийн ам нээгдэх цагт
Гэгээнтний гүшиг дацангаас
Гүүгээ эхлэн барьж үрс гаргав
Урд тамирын захад лам нар
Унага татаж, сүүн цацал өргөн
Урдаас эхлэн нар зөв тойруулж
Сангийн толгой цөөн цод
Сайрийн овоо цөөн цод
Бүхэг цэнхэр цөөн цөд
Бүрдэнэ хоолой цөөн цөд
Майдар чулуу цөөн цод
Мааньтийн овоо цоон цод
Алтан овоо цөөн цод
Арцат хайрхан цөөн цод гэж
Зүг зүгтээ сүү цацал морьтой өргөж
Зүг зүгээс хүмүүс цугларч
Дэрвэлзсэн алаг асараа барьж
Дээдэс лам нар жигдрэн суув
Тунамал унзад лам гурван эрдэнэ гэх
Түрүү магнай дуу ая эгшиг өргөж
Дараалан ялгуугсан эрхт
Далай лам Даамай эх лхаму янжимаа зэрэг
Багш, ядам, чойжин хандийн
Бат оршилт аялгуу өргөв.

Гэтэл санаанаас гарахгүй
Гэнэт сонин зүйл болов
Хамт явсан лам нар халбагаа мартаж
Хаалгач Дамдинсүрэн гуай
Саахалтын хол газар болох
Сангийн толгой дээрээс
Хүрээ рүү харж зогсоод
Хүчирхэг бүдүүн хоолойгоор
Халбагаа аваад ирээ гэхэд
Хойноос дууг нь сонсож
Халбага барьсаар морьтон ирж билээ
Энэ их дууг урьд сонсоогүй бидний
Энэ өдрийн зугаа болон өнгөрөв.
Маргааш нь наадам товлож
Манай дацангаар гэгээн морилож
Зээглэн суусан лам хүүхдүүдийн өмнүүр
Зэрвэсхэн харж өнгөрөхдөө
Миний доор суусан Самбууг
Морио унуулахаар сонгов.
Амихандаа горидож суусан ч
Арваад хүүхэд аваад гарав.
Наадмын өдрийн өглөө болж
Нас насны морьдууд шушиг дүүрч
Үе үеийн хүүхдүүд гийн гоолж
Үнэхээр сэтгэл сайхан байлаа.
Булганы өвөр дуугаа өргөж
Буян хишгээ хайрхандаа даатгав
Армаг түмэн эх дуугаа эхлэж
Азарга морьдон бөх эхлэв.

Хэрээ Дэмбээ, нохой Гомбын
Хийц сайтай уран мэхийг
Хэн хүнгүй сайшаан магтана
Начин Давгийн баглааг харж
Наана цаана нь засуул гарч түргэлүүлнэ.
Сүр хүчтэй арслан заанууд
Сэгсүүргэн хурга шиг бөхчүүлийг хаяна
Гэвч тэд барилдааныхаа өмнө
Гэгээний сүлдэнд гурав мөргөнө
Анх давааны аранга бөхтэй
Аз зол нь гийсэн түрүү бөхтэй
Ахиад бас үзүүрлэх бөхтэй
Бүү эрт тааруулаарай гэж
Булган хангайдаа гурав мөргөдөгсөн
Асарт суугаа наадамчдын
Айл байдалыг нь харвaас
Алаг эрээн зөгий үүрээ тойрон эргэх шиг
Айраг идээгээ зооглон гаран орон сууна
Ахиулан яриаг нь сонсвоос
Азарганд миний соёолон айрагдахгүй бол
Алаг ишигнээс худалдана гэж уяачид тэнд
Түрүүлэх нь ойлгомжтой наадамд
Түрүү бөхийнхөө байг зарна гэж бөхчүүд энд
Аатай зарим нь аархаж
Ам дамжин хөгжилдөнө
Азарга ирлээ гэж морь бариач
Амьтан хүмүүсэд дохио өгөв
Айл саахалтын зайнаас
Азрага цуван харагдана

Салхинд гүйцэгддэггүй шар цоохор зүстэй
Сааралгүй давхин тэргүүлэх азрага нь
Гэгээнтний цөм сүргийн манлай
Гэдгэр цоохорын унага байлаа
Морь унаж түрүүлүүлсэн хүү нь
Мөнөөх Д.Самбуу байваа.
Найз юм гэсэндээ тэрүү
Надад мөрийний чихрээс өгсөн
Асарын өндөр дуугаа эхэлж
Ажнай соёолон морь морьдож
Арслан заан хүчит бөхчүүл
Аархан илүүрхэн гурав давцгаав
Гавж нар цуглан айраг зооглож
Гэгээнтэнд бат-оршил өргөв.
Нагаадам гэх нь түвд гаралтай
Най-нь орон, гаадон нь хурим гэж
Нэгд нэггүй тайлбарлан сууцгаана
Өвгөчүүл билиг дэмбэрэл дэгнэж
Өдрийн сайныг магтан байна.
Уячид өөр хоорондоо
Уралдах морьдийг шинжин
Уяа сойлогыг нь тааруулж
Үүл харан ажиглаж хүүрнэнэ.
Үнэхээр гярхай ажиглан сонжино
Номтой иртэй гэвш нар
Ном хаялцан мэтгэлцэнэ
Номой дорой банди нар
Нилээн зайдуу сууцгаана
Эмэг өвөг хөгшчүүл

Эргэн тойрон гороолож
Маань мэгзэмээ уншиж
Мутарын адис гэгээнээс авна.
Удган жороо морьтонгууд
Урд хойгуур сүлжилдэж
Уртын урт дурдан бүс нь
Уяхан салхинд дэрвэлзэнэ.
Урд тамирын улиасанд
Усны цуваараа сүүдэр хийж
Хэсэг хэсгээрээ хүмүүс цугларч
Хоол цайгаа тухлан ууна
Борвитой айрагаа сөгнөж
Борцтой шөлөө ууцгаана
Өдөр хоног өнгөрсөөр
Өмссөн дээл гандаж
Унасан морь хүртэл гундаж
Удаан үргэлжлэх найр өндөрлөв.
Өвөөлзгөнө дугаравч өвлөөрөө
Хөхөө дугаравч хавраараа
Өвгөн намайг дуугарахаас нааш
Өөдтэй зун болохгүй гэж
Мэлхий гуагалдаг юм гэж
Маам гэлхайг хэлж суутал
Хар эсгий малгай хэт хутагтай
Харлага морьдоо ижилсүүлж
Хаа бараанаас ирж буй
Хайрт абуугаа би танин гүйдэгсэн
Үг сүггүй уйлах намайг
Өвөртөө дүүрч мордоод

Айлын том хүүхэд чинь
Арай ингэж болохгүй гээд
Толгойг минь удаан үнэрлэж
Товор товор алхуулсаар ирэв Бандихайнд
Цогчинд аав маань зэд барьж
Цуг явж өглөгийн эзэн болов.
Дүйнхорын багшид айраг барьж
Дүн нуруугаа асууж болгоолгов
Маргааш өглөө эрт босож
Майдарын дуганд чавир барьж
Манзан сүүнд хандив өргөв
Заяын хүрээний шүтээн бүрт
Заавал хадаг, дээж өргөв
Гонир ламаас зөвшөөрөл авч
Гэгээнтний симчэнд
Гэгээнд бараалхав
Ойрын зайнаас анхлан харахад
Орос баринтагтай байсан санагдана
Абуу минь бараалхсаны дараа
Араас нь дагаж гадаалаад
Морь харсан тэр шороог нь
Малгайдаа хийж рашаан гэж
Нандигнанхан боож авсан нь
Надад одоо хүртэл хадгалаж буй
Ах лам маам гэлхайгаа дагуулж
Абуу бид гурав хөдөөлөхөөр морьдов.
Сайвар алаг морьд нь хазаар даран
Сэвэлзэнхэн толгой хаялсаар
Хүрээ хийдийн их горломоос

Хөдөөг зорин бид гарлаа
Абуу гялхай хоёр яриа дэлгэн
Алсын замд дөрөө харшуулна
Ам дарах мориныхоо жолоог татаж
Ард нь нэг урд нь нэг гарсаар бид
Аанаа л донгийн даваа ойртов
Овоон дээр абуу түр зогсон
Олом жирмээ чангалах зуур
Маам гэлхай овоо тойрон
Манаран цэнхэртэх ууландаа залбирч
Хэдэн хором морьдоо амраагаад
Хүрээ нутаг уруудан хатируулав.
Хатирч харлаг жигдхэн ергүүлэхэд
Хүрээ гэлхайн бие асгадаж
Хатирч мориныхоо жолоог татав
Хажуудах бид хоёр бас дагаж гэлдрэв.
Гэлдэрч явсан маам гэлхай
Гэв гэнтхэн яриа үүсгэж
Даагын тал харагдахад
Домог түүхийг ингэж хүүрнэв
Зая гэгээнтнийг таалал барихад
Зарим шавь нь хаана төрөх тэмдэг асуухад
Баруун гараа дээш өргөхөд нь
Бүхэлдээ дөрвөн хуруу тэгшхэн байв гэнэ
Энэ бол бидэнд үзүүлсэн тэмдэг нь
Эндээс хойш даага эцэхгүй
Давхиад хүрэх газар гэж
Даагын тал нутгийг заагаад
Хүй дарах газар энэ гэж

Хүйсийн ам гэж нэрлэн.
Урагшаа хийгдэх үйлээ үз гэж
Урдах дал хайрхандаа
Үхэхэд минь хөрш нь зөөлөн гэж
Сүйж хайрхадаа тахь гэж
Үйлийн үрийг алсаас болгоон
Үнэнч шавь нартаа гэрээслэв гэж
Элдэвийг хүүрнэн ярих зуур
Ээзгийнтийн хужиртад ирэв.
Цоорхой зуслангийн хот айл уруу
Цогиж байснаа сайвар алхахад
Хоточ хойлог давхин ирснээ
Хүлэг морьд эздээ таниж
Хойгуур урдуур тоглон давхина
Үд хэвийж орой болон
Үнээн зэлэнд мал багширч
Үхэр тугалын мөөрөх дуулдаж
Үнэр танил бууц ханхална
Бидний ирж буйг харав бололтой
Бэлтгэсэн гэрт эсгий дэвсэж
Гэлхайг сугдан буулгаж
Гэртээ орон тухалцгаав
Хүрээ хийдийн сонин сонсохоор
Хүмүүс гаднаас гэрт цуглав.
Ээж минь намайг үнсэж
Элгэндээ хэсэг тэвэрснээ
Холын зочдод хоол унд барьж
Хойд гэрлүү зөөж одлоо
Жаргал дүү маань гуравхан настай

Жаал Даваажав ой хүрээгүй ч
Сааль сүүгээ алдалгүй саадаг
Саахалт хотондоо ажилсаг нэртэй Хоолоо тухтай ч идэх завгүй
Хорвоогийн сайхан эжийн нэг миний ижий гэдэгсэн
Гахайн жаргал тохойдоо шиг
Гэртээ ирэх миний жаргал
Үрээхэн бороороо давхих сайхан
Үеийнхээ найз нарт хүрээрхэх сайхан
Үдэш болтол тоглох нэг сайхан
Үлгэр сонсонгоо унтах бүр сайхан
Өвөө эмээгээрээ хуврага гэж
Өөдөө залуулж хүндлүүлэх сайхан ч
Өвөл дөхүүлж намар хүрээлэх нь гэхээр
Өдөр хоног сум шиг хурдан өнгөрнө
Хөхөөн дуу дуугарах нь цөөрч
Хөхүүрийн ам цаашлах цагаар
Харамын сэтгэл оруулахгүй гэж абуу минь
Харанхуй шөнө адуугаа хурааж
Гүү унага салгахгүй шүү гэж
Гүүргийлж дундуур нь тасдаад
Хоёр хувааж адуугаа тууж
Харлага морьдоо бид хоёр унан
Хүрээ лүүгээ адуугаа тууж очин
Жи дацангийн даамалд өгч
Жиса тамгаас зэд болгон
Дацан болгонд манз цав барьж
Даатгал буяныг их хийдэгсэн
Харлаг халтар морьдоо хөтөлж
Хүрээ хөдөөд их зөөсөндөө абуу минь

Олон хавар намрыг үзэж
Овооч ном сурч эхэлж байтал
Хорвоогийн мөнх бусын жамаар
Халамжит абуу минь бурхан болов.
Одтой тэнгэр хөрвөх шиг болж
Онцгой гуниг цээжинд хурлаа
Ахмад гэх би арван тавтай
Араасаа дөрвөн нялх дүүтэй хоцорч
Ар гэрийн бүх ажил аяндаа
Абуугаа орлон үлдэвээ надад
Хүрээнд сууж ном үзэхийг
Хайрт эжий минь үглэн ятгавч
Хамаг ажлаа тэдэнд үүрүүллээ гэж
Хааяа хааяа явган гүйн очиж
Хоёр өртөө газрыг туулан
Харихдаа явган явсаар сурлаа
Хүргээд өгөх аав минь үгүй
Хөтлөөд морио буцаах хүнгүй тул
Өглөө заяын хүрээнээс гарч
Үдэш гэртээ ирдэгсэн
Зэд чаврайгаа нямбай хурааж
Чимхийг дутуулгүй ээждээ
Чихэр боов ховор идээг
Жижигхэн дүү нартаа өгдөгсөн
Гэтэл гадаад төрийн байдлаар
Гамин ирж Богдийг хорьж гэнэ гэх
Олны яриа гарах болов.
Орилоо наймаа гэх мэт хятад доншуур
Омог нь ихдэж ишгэн сүүл годойсон

Эзэн луухаан заларсан гэж
Эргүй тэнэг малаар нь загнаж
Энгийн ард түмнийг дайрч байв.
Удалгүй дараа зун нь
Усан бороо дэлгэр орж
Бороон жанжин хүрээг эзэлж
Богдыг шоронгоос гарган
Хааны ширээнд хоёр дахиа залахад
Хажууд нь манай гэгээн байсан гэдэг
Улс орон ингээд төвшин байтал
Улаан орос гэдэг хойноос ирж
Бүтэх бүтэлгүй хэдэн монголыг дэвэргэж
Большевик гэдэгт элсүүлж
Богдийг маань ширээнээс авч
Буруу. чиралбийн үзэл тулгаж
Бурхан шашиныг хорьж эхлэв
Нэг үхрийн эвэр дэлсвэл
Мянган үхрийн эвэр доргидог шиг
Газар газар хомоон гарч
Гавчиж эхлэв сүм хийдийг
Таван зуун мянга хүрэхгүй түмнийг
Тамын зовлонг амьдаар эдлүүлж
Эрдэмтэй гурван түмэн хуврагийг
Энд тэндээс сорлон түүж
Номтой гэж атаархсандаа ч тэрүү
Номой гэлэн гэж дээрэлхсэндээ ч тэрүү
Эсэргүү гэдэг ганцхан үгээр
Эрүүдэн байцааж тулган
Хонь хурга шиг хашиж байгаад

Хомроглон буудан алсан гэсэн
Булган хайрханы зүү суганд
Баахан лам нарыг хашиж байгаад
Зургадугаар морин хороо бүсэлж
Зургаа долоон цаг буудаж дуусгасныг харсан.
Дутаа алсан зарим нь орилож
Дээгүүр нь махчин шувууд эргэж
Улайны золбин ноход хүүр идэж
Улаан шаргал орхимж салхинд хийсэж
Ойртож очиход огидос хүрэн үнэртэхэд
Олиггүй хүмүүсийн үнэр хүртэл өмхий гэж
Олонд зар тарааж байж билээ
Омог уур хөдөлж очиж багшийнхаа шарилийг
Онголъё нохойд идүүлэхгүй гэж бат шийдэн
Орой шөнө болохыг бид гурав хүлээв
Унзад багшийн ойрын шавь
Унаган найз Цэдэн-иш Бадарч бид гурав
Уруудах гүн жалга даган явж
Удалгүй талааны газар ирэв.
Багшийнхаа цогцосыг хайж
Бадарч гурван мичид тохиоход л нэг олов.
Бид орхимжинд боогоод дамнаж
Бядтайгаараа би толгой талыг нь тэврэв.
Өгсөж бүдчиж будилж явсаар
Өрөөлдөн чөдөрлөсөн морьдондоо очвол
Хамар нь тачигнаж үргэн
Хавьтуулах янзгүй боловоо
Явган их тэвэрч явсан болохоор
Ядарч гар цуцаад байв

Үүр хаяарч гэгээ орсон тул
Үнэндээ бид ихээр айцгааж
Арцатын өвөр хавьцаа болбуу
Алд гүнзгий нүх ухаж
Цогцосыг хийж чулуугаар дараад
Цэвэрхэн мэдэхээргүй булж билээ.
Арван долоохон насандаа
Аймшигт тамыг бид үзэж
Тэрнээс хойш би шөнө явахдаа
Тэр нэгэн дүр зураг их бодогддогсон
Дүйнхорын багш Бандихай бид гурав
Дандаа нэг гэрт байх болов
Яасан ч авгай авч хар болохгүй
Яавал ч яаг гэж тэр хоёр шийдэв.
Хуралд хурж хийддээ очоогүй ч
Хүнтэй гэрлээгүй бол лам хэвээр
Хуврага ламын татвар гэж
Хуулиар албан журам төлж эхлэв
Хогшлоо зарж төлж байсан ч
Хойшид гурван хүний татварыг
Төлж дийлдэхгүй болохоор
Түлээ айлуудад буулган хөрөөдөж
Түр ч гэсэн би дарж байлаа
Энэ байдлын хэцүү байгааг
Эрдэмт багш минь ойлгоод
Намайг дагаж хөдөө гарав
Ногоон нуурт би байшин барьж өгөв
Багш гэж хэлбэл буруудах учир
Байшингийн лам гэж нутгынхан хэлдэг байв.

Аймагт албадан ажил хийж
Арай гэж багшийн татвар төлж байтал
Цэрэгт гэрт минь ч очуулалгүй
Чирч аваачаал татаж билээ.
Яазава гэх данхар машинд
Яаядаа гэтэл чихэж суулгав
Машинд сууж үзээгүй бид
Малгайгаа бие биерүүгээ шидэн
Марзганаж явлаа найз нартайгаа
Холын замд хоол муутай
Хоёр хоног давхиад хүрээ оров.
Баруун талаас шар хөв давахад
Баахан гэрэл асаж сүртэй харагдав.
Үдэш орой юм сайн үзэгдэхгүй ч
Үйлгүй Богдийн өргөөг шууд танилаа
Өндөр хоршооны урдуур гарлаа л гэнэ
Явж явж нэг газар зогсов
Яалтгүй маахуур толгой гэлээ.
Коммисар буухыг тушааж
Хам хум бууж майханд орлоо.
Бүхлээрээ шахуу унтсан биднийг
Бүрээн дуугаар сэрээн жагсааж
Цээж нүцгэлэн усанд оруулж
Цэргийн хувцас тараан олгов
Ногоотой шөл талх зэрэг
Ноормын хоолондоо дасаж байтал
Бүрээ гэнэтхэн дуугарч
Бүхээгтэй машинд суулган
Баахан их газар явсаар

Баян түмний заставт очив
Баян түмний морин шумууланд
Булдруу болтлоо хазуулж
Тасгийн орос сургагчид дэглүүж
Танкийн саадыг өдөржин ухна
Ногоон нүдтэй Николай сургагч
Нечего давай, гэж орилоод
Нойр хоолгүй зүтгүүлдэгсэн
Нэрийг нь бид махлай гэдэг болов
Дорны талыг тарвага шиг ухаж
Долоон найман сар өнгөрөөд
Булан дэрсийн заставт ирж
Буу мөрлөж хил дээр зогсов.
Багш шүтээний хүч байсан байх
Байлдаан тулаанд нэг их ороогүй
Хөнгөн пулёматийн научик
Хоёр жил шахуу хийлээ
Агтан дээр жил гаран байхдаа
Адууны хашааны нүх ухаж
Хаалганы шонгийн ганц нүхийг
Хэдэн биендээ ялархаад орхив
Маргааш нь хашааг хамгаалалт авчээ
Маний орхисон шонгийн нүхнээс
Баартай том их мөнгө гарч
Баахан цэргүүд хамгаалж байв
Олз олох боломж байлаа
Олиггүй залхуугаас боллоо гэж гэмшив
Ар гэр болон багшийнхаа татварт
Арга эвийг нь олж мөнгө хураах санаатай

Ноормын тамхи, гурван янчааныг
Нандигнан хадгалж цуглуулан
Ээж дүү нартаа цөмд нь бэлэгтэй
Ээлжит халагдах хоногоо хүлээж байв.
Тамхины мөрийтэй модон морь хариаж
Түүн дээрээ малгай давхарлаж
Түрүүлэх гэж хэт мэрийснээс
Тулгуур гараа мулт алгадаж
Тархиараа харуулдаж хэсэг гэмтэв
Санхүүгийн сургууль төгсөөд ирсэн гэж
Самнасан халимагтай залуу Цэдэнбал ирж
Халх голын ойр орчимдох
Хилийн байдалыг таниулж
Эх орны төлөө эрэлхэг байхыг
Энхрий хайрт эх орон нам засаг
Эр цэрэг та бүхэнд даатгаж буйг ухуулж билээ.
Нэг их халуун өдөр байсандаг
Нэрээр минь намайг дуудаж
Эргэлтийн цаг олгов
Ээж биш байгаа гэж очтол
Хойд дацангийн манай зиндааны Аюуш
Ходок тэрэг ахлагч мүндииртэй
Хөх Цэдэн- Ишээс чамайг дууллаа
Комиссар танай суманд ирсэн гэв
Бид хоёр удаан хөөрөлдөж
Баяр цэнгэлээр нутгийн сонин ярилцав
Цэрэгт таван жил болоод
Цэргээс халагдах хоног тоолж байв.
Завханаас шинэ цэрэг ирж

Зарим нэг нь бооцоотой барилдав.
Хал цэргүүд давна гэж бодоод
Хамаг ноормынхоо тамхийг тавьчихав
Харахад бөх гэхээргүй нэг цэрэг
Хамгийг унагаан мөрийг авав.
Хожим сайн танилцахад
Хужаа нэртэй заан бөх байсан гэдэг.
Гэтэл нэг өдөр гэнэт
Гялгар хар машинтай
Баахан дарга нар ирж
Бүрээ татан түгшүүр зарлаж
Бүхээгтэй машинуудад суулган
Бичигтийн заставт аваачив
Халагдах нь битгий хэл
Хэзээ мөдгүй дайсан ирнэ гэж
Хориглох саадыг хоёр жил ухуулав.
Цэрэг хүн гэдэг бол
Цагаан ам даавуу ч өмчлөхгүй гэж
Халагдахаар цуглуулсан бэлгээ
Харамсмаар хураалгасандаа
Ногоон малгайт дэслэгч Дорж
Нэг өдөр биднийг жагсааж
Долоон жил алба хаасан
Домогт эрчүүд гэж магтаад
Сахил авч лам байсан цэргүүд
Салаан жагсаалаас гар гэхээр нь
Халж магадгүй гээд алхтал
Комаандлаж машинд суулгаад
Алс зайдуу яваад байхаар нь

Алах гэж байгаа юм болвуу гэж
Аминдаа бид түгшиж байв
Алсаас ганжар харагдаж
Арай нэг бид тайвшрав
Төлөөлөгч бууж ирэнгүүтээ
Түрэмгий зангаар хийдийг эвд гэв
Бид тушаал яалтгүй дагаж
Бүх юм нь бүрэн ёнзог хийдийн
Бурхан тахилыг зөөж гаргаад
Бэлтгэл склад болгосондоо
Үр ач та нартаа уламжлан
Үлдээж захих нэг зүйл нь
Егүзэр хутагтын хийдийг би
Ёр муугаар эвдэлцсэн хүн
Боломж нь олдвол та нар
Бүтээхэд нь оролцохыг захъяа гэдэгсэн
Тиймээс бид аавынхаа захиасаар
Тусгайлан Сүхбаатарын Эрдэнэцагаан орж
Эрхэм хутагтын сэргээгдсэн хийдэд
Элгэмсэг сэтгэлээр хандив өргөн
Мөнгөн тахил дэлгэн өргөж
Муу үйлий нь хариуг барьсан.
Аав минь долоон жил гурван сар
Ардын цэрэгт алба хааж байтал
Ашгүй Сүхбаатар жанжины гэргий
Ардын хуралд санал оруулж
Хийдэд хурдаг лам нар ч гэсэн ард
Хойноо ижий аавтай хүлээсэн ар гэртэй гэх
Янжмаа гуайн хүчин зүтгэлээр

Ямар ч байсан цэргээс халагдсан
Хожим учирыг нь дуулбал
Хүнийн гол орчмоор нутагтай
Дүйнхор тэргүүн, Махшар заан нар
Дээдэс гэгээнийг талсанд дүргүйцэж
Чуулган даргад заргын бичиг хийж
Чин сүжгээр өмгөөлсөн юм гэнэлээ.
Түүнд хорссон аймгийн төлөөлөгч
Толгой дараалан буудан хороож
Шавь голдуу үлдсэн бүгдийг нь
Шар хувалзаар цоллон цэрэгт татсан гэдэг.
Ээзгийнтийн хужиртдаа ирлээ
Эжийтэйгээ амьд уулзлаа
Энхрий өнчин дүү нар минь
Эжийд тустай овоо л том болжээ.
Үдэш орой ирсэн болохоор
Үд болтол унтаж амараад босоход
Богцтой баадантай юмыг минь
Бэлэг юу вэ гэж дүү нар минь харна
Босоод нүүрээ угааж цайгаа уугаад
Бушуухан бэлэгээ тэдэнд тараав
Ээждээ цай дээлийн өнгө
Эмэгтэй гурван дүүдээ алчуур сам даруулга
Ганц эрэгтэй дүү Жаргалдаа
Гаанс тамхи, буутай өгөв.
Сайд дарга ирсэн юм шиг
Сүрхий хүндэлж байлаа гэрийнхэн минь намайг
Адуугаа хурааж гүүгээ барихыг хүлээлгүй
Аргамжаатай морио эмээлэн унаж

Багшдаа золгохоор яаран давхилаа
Багш маань намайг ирнэ гэж мэдсэн юм шиг
Байшингийнхаа гадаа саравчлан угтав.
Багш шавь хоёр ингэж уулзав
Цаг төрийн байдлыг судлаад
Цэгцлэн гарсан хуулиудыг товчлоод надад өгч
Цэвүүн цаг нь ирж байгаа болохоор
Цаадуулынхаа эвийг олж эхнэр ав гэв
Жунай түвдийн өргөмөл охиныг
Журам төлөв хэмээн гэргийгээ болгов
Дээдэс өвгөдөөс үлдсэн мал хөрөнгөө
Дүү нартаа тэнцүүхэн хувааж
Өөртөө гэр засан өрх тусгаарлан
Өнчин ишиг ч өмчилж авалгүй
Эхнэр маань үйл үртэс оёж
Эмээлийн гөлөм, гутал, дээл хийж
Агент болж нааш цааш
Арилжаа наймаа хийсээр
Таван хүүхэд төрүүлж өсгөн
Таван хошуу малтай болж
Арав гаруй хайнаг хөллөж
Аян жинд оролцон явж
Алтанбулаг Сэлэнгээс гурил
Алс нийслэл УБ хотоос цай даавуу
Аймгаасаа түүхий нааш цааш тээж
Арав таван мөнгө цуглуулж
Айл саахалтынхандаа хүртэл
Ховор бараагаар нь хангаж
Хоёр хөл борви бохис хийлгүй ажилсаар

Түрүүчийн охин Хандаа сургуулийн нас хүрч
Тэмээ унаж Баян-Уулын бага сургуульд сурав
Тэнд бас байшин барьж өгсөн гэдэг
Тэр үед баруун зүүний нугалаа дуусаж
Байдал жаалхан ч гэсэн тогтворжиж
Барьж хорих нь гайгүй болов.
Баяжигтун хэмээх бодлого нь буруутаж
Байгаа мал хөрөнгийг минь
Бас л булааж гол харлуулав
Тавьхан толгой малтай болгож
Тавхан адуутай айраг уухаа больжээ.
Гүн ухааны ном үзсэний хэрэг юу билээ гээд
Гол хууль нэгдлийн дүрмийг багшийн бичсэний
дагуу судлаад
Сайн дурын үндсэн дээр юм чинь
Сум нэгдэлд орохгүй гэж заргалдахад
Нэгдэлийн дарга, хувьсгалч Цогзол ирж
Нээрээн та тийм санаатай бол
Үхэр босоогоороо хөлдөж үхдэг
Үргэлж мөнхийн цэвдэгтэй
Завханы тосонцэнгэл уруу
Заавал цөлнө гэж сүрдүүлэв.
Шар хувалз цолоо орхиж
Хар феодал цолоор шагнав
Багш маань намайг дуудаж
Баялаг хүнийг эвддэгийг сануулав
Баахан цааргалж байгаад би
Баян-Уулын нэгдэлийн хоньчин болов.
Шашинд орж хуврага болон хийдэд суувал

Шар хувалз гээд хааж боож хорино
Гэртээ очиж эжийдээ туслахаар
Гэргий аваагүй гэж ламын татвар авна
Хүрээ орж татвар төлөх ажил хийхээр
Хүчээр цэрэгт долоон жил хашраана
Азаар амьд халагдаад ирэхээр
Авгайгүйн татвар бас л авсаар
Айл гэр бүл хүүхэдтэй өнөр болж
Аймаг хот хооронд жин тээж
Арав таван малтай болохоор
Адлаж нударган гэж мал хураана
Бурхандаа зул хүж өргөхөөр
Буруу үзэлтэн гэж шийтгэнэ
Хайрхан уул усандаа сан тавихад
Харанхуй бүдүүлэг мухар сүсэгтэн гэнэ
Улаан номын үзэл бодол нь
Урьд хойд нас ерөөсөө үгүй
Хөдөлмөр гэдэг ажил хийвэл
Хүн болдог марксийн үзлээр
Үйлийн үр буян заяагаар
Үзүүр өндөр нам болсныг тооцохгүй
Нийтээр нь бүгдийг тайран тэгшилж
Нийгэм журамдаа оруулахыг зорьжээ
Идэр залуу оргил нас минь
Иймэрхүү амьдралыг тойрч биш дайрч гарлаа
Энхрий хэдэн үрс минь өсөж
Эхнээсээ хань бараатай боллоо.
Хуучин цагаа эргэн санавал
Хужиртын лхамын хуралын тахилга болж

Харлаг морьд зургааг аав бэлдэж
Хүрээнээс лам нарыг залав
Лхамын хуралын тахил балинг бэлдэж
Лам нар ирэхэд нутгийн хүн гэж моодгор байв.
Ар болон дунжа мөрөөр
Ах дүү нараа орхимжтой суулгаж
Хүрэн морь аав сэтэрлэж өргөв
Хүмүүс гороо эргэн мөргөв
Идээ будааны элбэгтэйг яана
Ирсэн хүмүүсийг сүсэгтэйг яана
Бууран даваагийн хүү Ширавсингийг
Баруун гэгээний хойд дүрээр тодруулан
Балдан лхамын тахилгын дараа
Синтийд залж мандал өргөв
Сүсэгтэн олонд мөргөл тавив.
Хурал сайхан болж өндөрлөв.
Хувь хишгийг нь би тарааж өгөв.
Сайхан цагаа санан дурсаж
Сэтгэл санаа гонсгордуухан ч
Малаа хариулж явахдаа би
Маань мэгзэмээ тасралтгүй уншиж
Бурханаа нууц далдхан шүтэн
Буян хишгээ даатган тахисаар ирсэн
Ачит багш аав ээжийнхээ араас
Арван буман маань ерөөл уншив.
Булавч бултайж даравч дардайж
Буян хишигт мал минь бас л өсөв
Бай тооллого ойртохоор бид нар
Баахан мал дарах гэж тэвддэгсэн

Ардын хувьсгалын 42 жилийн ой
Аймаг байгуулагдсаны 40 жилээр
Маршал Чойбалсан оролцоно
Маш сайн морьд уяхыг даалгав
Энэхүү наадамд уясан морийг
Эгшин төдий дурдахын тухайд
Өвөг дээдсийнхээ түүх үүхийг
Өчүүхэн төдий өгүүлбээсүү:
Харваач:
Мунижав өвөөгийн дээд өвөг
Манлай харваач Намхай гэж байжээ
Долоон хошуу даншигийн наадамд
Дараалан түрүүлсэн мэргэн байв.
Нэг удаа даншиг наадамд
Ноён харваачтай оноо тэнцэв
Цох харвахаас ноён айхад
Цолийг нь та ав мэргэн бол
Мөрийг нь би авъя гэж тохироод
Мөрийнийхээ даагаа хөтлөөд иржээ
Хаваржин даагаа уяж тойруулан
Хар хомоолыг гартал уяж оёнгийг нь гаргаад
Энэ жилийн түрүү манайх гэж
Эрэмгий байдлаараа аархахад
Хошуу олон нутаг газраас
Хүлгийн сор ирнэ тэгэхэд та зөнөж гэхэд
Нээрээн тиймээ сорууд ирнэ гэвч
Над шиг ээзэн ховор гэсэн гэдэг
Тэгээд наадамд түрүүлсэн гэнэлээ
Түүний удам хөх борлогоо

Төрсөн дүү Жаргалтайгаа уяж
Төрийн том ойд түрүүлүүлж нэг баярлав.
Баярласандаа дүүгээ морьтойгоо буцаагаад
Бай шагналыг авахаар аав минь үлдэв гэнэ
Хуучин хүрээний хөршийндөө
Хорхойсож шатар тоглож байгаад
Арван завхай мөнгөн эмээл хазаартай
Айлын гаднаас борлог морио алдав.
Аймгийн сэргийлэхийн дарга
Ахмад Чулуунд өргөдөл өгөв гэтэл
Дэргэдэх өрөөнд суудаг
Дэслэгч Чулууны нутгын ах
Үлхий Лувсан гэдэг хулгайч
Үнэнээ хүлээж баригдсан ч
Нутгархаж удаашруулж байгаад
Нууцлан дараад өнгөрөвөө хөөрхий
Он жил улиран одож
Отгон хүү маань төрлөө
Баатар минжүүр санал гаргаж
Баян-уул сумыг тарааж
Батцэнгэлд суманд орлоо бид
Хоршоонд хамт жин тээж танилцсан
Хүрээнд цуг сууж байсан гээд
Батцэнгэл суманд танил олонтой тул
Би ч хэзээний хуучин хүн байв
Бөхийн барилдаан болохоор
Баян-Уулын баахан Самбуу нарыг
Байгаа хүмүүсэд таниулана.
Норовсамбуу, Борсамбуу, Томсамбуу, Дэнхэрсамбуу

Дэвэн дэвсээр гарч ирээд
Дээгүүр барилддаг бөхчүүд байв
Хүрээнийхээ хэдийг сэм авчраад
Хаая хаая хурал хурдаг байв.
Дэндгэр Сэнгэ гэлэнхай Гялаан Дамбийхай гээд
Манайхаар байнга ирдэг Номтой харчуул олон байв
Дамдин бишрэлт:
Аав Сингэхай хоёр гэртээ
Айраг ууж сууж байтал
Ганган морь тэрэг бараа болоочтой хөсөг
Гадаа нь ирээд зогсов гэнэ
Сингэхай аавд сайн айрагаа нуу
Шүүргий айргаа эдэнд өг гэв
Тэгж суутал ганган хувцастай
Том өндөр нуруу, шар царайтай
Махлагдуу биетэй нэгэн эр ороод ирэв
Мэнд амраа мэдэлцээд суув
Айраг аяглаад баритал
Алгадаад асгачихлаа хойморт нь
Толгойдоо юмгүй танхай этгээд гэж
Тэндээс Сингэхайг давшлахад
Танихгүй хүнд саам өгч
Танигдагтаа айраг өг гэж
Таны наад дэлгээтэй,номонд чинь байнуу
Танай нутгын ёс энэ үү гэж
Толгой түрүүгүй айрагны бүлүүрээр
Тэндэх хүмүүсийг нүдэж гарав.
Харамын сэтгэлээр зул өргөснөөс
Хол хаясан нь дээр гээд зулнуудыг унагав

Зул унасан ч жаргалгүй ассаар
Цохисон газар нь ямарч соривгүй байв
Ээжийг гүү саахаар гарахад
Ээ чи сүүгээ асгав гэхэд итгэж ядаж байтал
Эрэвгэр халиунд тангаруулж
Хувинтай сүүгээ асгаж
Хуруу гараа бас гэмтээв
Ээж гэртээ ирээд аавд
Энэ хүн энгүй хүн болохыг хэлэв
Энэ дэх уур амьсгал намжаж
Эхнээсээ манайхан шавь орж эхлэв
Гялаан Дамбийг олж ир гэсэнд
Гаднаас хүн явуулж авчрав
Дамбийхай ирээд уучлалт гуйж
Дамдин бишрэлт болохыг бидэнд хэлэв
Догшин дүрт хувилгааныг харж сэтгэлд минь сүжиг төрөв
Нэг их удалгүй байж байтал
Нэгдлээс зарлан дуудах ирэв
Гэр бүлийнхэн маань айж
Гяндан шоронд хийчихгүй байгаа гэж бодож
Зам зуураас сураг сонсвол
Зуу ламын хурал хийхээр
Гэгээрлийн хэлтэсийн Равдан
Гэгээрүүлхээр сар ухуулганд суулгав
Гэдсээ чирсэн гэлэнгүүд
Гэнэн нөхдийг мунхруулагчид
Айл хотоор айрагдаж явдаг
Ажлын садаа хөгжлийн уяа гэсэнд
Лам байсан хэдэн өвгөчүүл

Лхамсүрэн Галсанпунцаг, Чойдор, Сэнгэ
Дэчин, Ядамсүрэн, Гочоо, Пэрлийжамц
Доржжанцан, Базаржав, Ламжав гэх тэргүүт
Зуугаад өвгөчүүл зусах шахав суманд
Уйдсандаа тэд айрагны мухлагт очиж
Улаан мөнгөгүй тэд Базаррагчаагаас зээл ууж
Хөөргөө хүртэл барьцаанд тавьж
Хөглөж байснаа ярьдагсан
Цаашдаа маргаан ихдэх үеэр
Цагаан хөндийд албадан хадланд гаргав
Хадлан дээр Сингэхай
Хэдэн биендээ хоч өгөв
Жамбанд цохидог Жамъянгоо
Жажлуулж цохидог Ядамсүрэн
Сөөгдөж цохидог Сонжоохой
Садаг балдаг Сандаг гуай гэхэд нь
Харин та өөртөө нэр гэхээр нь
Хар тавхайгаар нь эргүүлдэг
Халзан Сингэ гэж хөгжөөдөг байв
Хэд хоноод биднийг ашгүй гэрт хариулав
Аавын эгч Сономжидийн хүү
Адъяасүрэн санхүүгийн сургууль төгсөж
Аймагт нягтлан хийж байгаад
Ажлаа буруу бодож шоронд оров.
Аль муу бүгдэд явдгаараа аав минь
Аймагаас хот руу хотоос хонхорт очиж
Адъяасүрэн ахыг эргэсэн гэдэг
Ааруул идээ мөнгө дээлээ ч тайлж өгөөд
Хот руу явган явж байтал

Хоосон шахуу том машинд гар өргөтөл
Түр зогсхоор нь цонхоор нь хартал
Том шар орос жолооч байв гэнэ
Орос сургагчтай байсных гээд
Ойлголцох гэтэл пять гэх шиг болов
Тэгэхээр нь кабинд орж суув
Түжигнэж давхисаар хот оров
Түрүүвчнээсээ таван төгрөг авч өгөөд буутал
Түрүүлж буугаад бариад авав намайг
Түрийвчийг минь надаас булаагаад
Дөчин таван төгрөг аваад
Түй чорт гээд бусдыг нь шидчихэв
Уг нь надад Сорок пять гэснийг нь
Ухаарч ойлгохгүй пять гээд бодсон хэрэг
Энэ мэт хөгтэй үйл хөвөрсөөр
Эгэл миний нас жар хүрвээ
Хүргэн хүү Жамц, Хандсүрэн хоёр
Хот хүрээ рүү шилжиж
Олныг дагуулан сургуульд
Отгон хүүгээ эгчтэй нь хараатын хөтөл хүртэл үдэж билээ
Идэр гурван ес эхлэх хүйтнээр
Идшийг минь аваачиж өгөхөөр
Зам зуурын машин тосож
Зөндөө л их явсан даа аав минь
Ахыг минь жолооч болгох гэж
Аль байдгаа л барьж гүйдэгсэн
Металлистийн тмсийг бараг хамт төгсөж
Механик жолооч болгосондоо муу аав ээж хоёр минь
Дараа нь цэрэгт жолоочоор оруулж

Даргын тэрэг их барьсан
Хурандаа нарын тэрэг барих
Хоолонд нь хүргэж өгсөндөө муу аав ээж хоёр минь ахыг
Айл айлын хашаа дамжиж
Сургууль сургуульд шилжин байж
Арвангуравдугаар сургуульд аравдугаар ангиа төгсөвөө би
Хичээлээ үзэж конкурсэндээ бэлтгэх зуураа
Хиам ихээр идэж байгаад
Хордлогонд орж мухар олгойдож
Конкурсэнд орж чадалгүй азгүйтлээ
Дээрхийн гэгээнтэн Далай ламын
Дээдлэн захисан 1000-ны сургаалд
Хийж бүтээх юм нь бүтэлгүйтэх нь
Хаашя маш их аз авчирдаг гэдэг шиг
Аавынхаа захиснаар явж
Арван буяны мөр хөөн
Арван наймтай Гандан хийдэд орсныгоо
Аз хишиг аав ээжийн ач гэж боддог
Дээд гурван эгч маань гэр бүлтэй болж
Дор дороо боловсрол эзэмшиж
Гарын таван хуруу шиг 5 хүүхдээ
Гарыг нь ганзаганд хүргэсэн ачтан та хоёр
Эмэгтэй гурав нь ээжийн сургаалиар
Эвлүүлж оёх бүх үйл үртэс
Эх хүн болох нандин увидас
Эдгээр бүгдийг уламжлан авчээ
Аав ээжий хоёр минь тэтгэвэрт гарч
Албаны мал хариулахаа больж
Нутгын захиргаанаас зам явах авч

Нүүдлийн шувуу шиг зам даган
Таньдаг Жүгдэрнамжалаар зөөлгөнө
Төрөл Даян, Норовсанбуу нарт дайгдана.
Танихгүйд ч өчнөөн гар өргөн сууна
Тамаан цайж хот ордогсон
Ууртай нэгийг нь аргадаж
Ухаангүй тэнэгт нь доромжлуулан
Агсан тавьсаныг нь тэвчин
Ая эвийг нь олж хот ордогсон
Хорин хоёрын товчоонд мөнгө өгөхгүй гэж
Хойгуур урдуур нь шөнө явган алхана
Угтаад авах хүн хотод үгүй болохоор
Уут ууттай идэш хүнсээ чирсээр
Айл айлын хашааны нохой хуцуулсаар
Аанайхан шөнө ирдэгсэн бидэндээ
Жаран нас хүрсэн аав минь
Жавар сөрөн тэнхээ зааж
Үстэй азарган нэхий дээлтэй
Үнэгэн малгай цантуулсаар
Алагхан хэдэн дэгдээхэйн төлөө
Амиа цөлөн дайрах шувуу шиг
Алс хотод суух бидэндээ өл залгуулхаар
Алжаал зүдрэлийг мартан ирдэгсэн
Бага наснаасаа эхлэн аав минь
Багшийг шүтэх ёсыг дээдлэн
Өөрийн хэдэн багшаан хаялгүй асарч
Өөрийн гар дээр бурхан болгосон гавьяатан
Ах лам гэлхай, аваг Бандихай
Арын багш,Дүйнхорын лам зэрэг багш

Дамбийхай, Сингэхай гэх лам өвгөчүүл
Дандаа л манайхаар байдаг хэдэн найз нар нь байв.
Хоёр хувилгаан, хорин гавжтай
Хайрхан суманд залрах
Хувилгаан Пүрэвжав багшдаа
Хангай ах, Бавуудай хоёрыг дагуулж
Хавар намартаа тогтмол очдог ба
Хотод байдаг зиндааны хэдэн өвгөчүүлийг
Хонон өнжин цуглуулж гүнцэг өргөж
Жил болгон тогтмолжуулан залж
Жиндаг болон хурал хуруулдагсан.
Бид хэдийн сарын зэд цалинг
Бага багаар нь хурааж байгаад
Хаврын дүйнхорын хурал хуруулж
Хамтдаа биднээр буян хийлгэж
Наандаж нас буян арвидана
Цаандаж шамбалд олбог тавина гэж
Холыг харж биднийг буянд дагуулан
Хоёргүй сэтгэлээр сүсэглэдэгсэн аав минь
Нэгэн удаа хүргэн ах дэвшихээр
Нэртэй том дарга гэртээ дайлав.
Хар тэрэг тоос татуулан ирж
Хашааны үүдэнд зогсон
Хаалга нь онгойж дарга гарч
Хажуугаар нь манайхан гүйлдэнэ
Зангиа зүүсэн том дарга
Зандрангүй харцаар эхэмсэг тухлана
Эгч маань хоол цайгаар дайлна
Ээж маань тос хайлж барив

Хаалга нээлттэй гэрийн үүдээр
Хаяя би даргийг харж гүйнэ
Ийм том дарга болохсон гэж
Инүүгээр түүгээр машиныг нь сонирхоно.
Тэгж байтал том дарга морь харангаа.
Тээр хойно байгаа жижиг гэр харж
Ахаас хэнийхийг асуухаар нь
Ах аавынх гэсэнд орж золгов
Жижигхэн дөрвөн ханатад
Жихүүдүү амьдардаг байв бид хэд
Дээшээ гэж хүндлэн даргыг залав
Дээж идээ цай цүү барив
Дарга аавтай хэсэг хуучлав
Дараа нь зулнаас болж маргалдав.
Бамбарлан асах олон зулыг харж
Баахан гайхаж дарга асуув
Хоцрогдсон шүтлэгийн төлөө
Хайран шар тос үрлээ гэхэд
Гэнэтхэн аавын гэд нь хөтөлж
Гуйж аваагүй чамаас илүү үгт минь
Таван малынхаа буянаар
Тос өргөж байна бурхандаа гэхэд
Чинирч нүүр нь улайгаад
Чичигнэж бие нь салаглав.
Ухар мөчид өвгөнд дийлдэхгүй гэж
Ухаанаа сийлж зангиагаа суллав
Марксизм Ленинизм мандаж байхад
Мухар сүсгээсээ салж чадахгүй тэнэг
Зөвлөлийн засагт холбоот улс

Зөвхөн бид нарын ах хань нөхөр
Хувьсгалын замаар бид хөгжиж
Хуурай газрын тавны нэгийг бүрхсэн
Хуучин сурталт муу лам нар
Хөгжлийг хойш татаж байна гэхээр нь аав
Мөнх юм гэж байдаггүй болохоор
Мөхөх цаг ирэх л байх гэхэд
Шуудхан гарч машиндаа сууж
Шороо татуулсаар давхин одов
Ээж минь аавыг зөнөснөөр нь дуудав
Эгч ах нар шоронд орохоор айлгав.
Гэмээ мэдсэн хүүхэд шиг
Гэрт ганцаар дүмбийх аавыгаа хараад
Хоёр нүднээс минь нулимс гарч
Хичнээн ихээр өрөвдөж билээ
Хэд хоног манайхан дүнсгэрдүү
Хэн хүнээс илүү ээж минь санаа зовсоор
Арваад хоногийн дараа бидэнд
Ах маань дарга болсноо хэлж
Баяр хөөрөөр дүүрэн болж
Байдал хэвийн боловоо
Хувьсгалч даргатай муудалцсан биш
Хүргэн ах маань дарга болвоо
Хичээл тарахыг минь хүлээж байгаад
Хөдөө нутагтаа очдогсон аав ээж хоёр минь
Эзгүй шахуу бригад дээр хураасан гэрээ барьж
Энд тэнд айлд тавьсан малаа цуглуулж
Эцэж турсан адуу малаа хараад
Элэг нь эмтэрдэгсэн аав минь

Эх болсон хужиртдаа ирж
Ээжий аавын минь сэтгэл сэргэдэгсэн
Хэдхэн хоногийн дотор
Хувин хувингаар сааль хурааж
Идээ цагаагаар элбэг дэлбэг
Ирэх зочиноор тасардаггүйсэн
Ээжийн дүү хамаатангууд
Элгэн садан найз багш нартайгаа
Зил 130 машины тэвш дүүрэн хүнтэй
Зун болгон ирж зусдагсан
Эдгээр зочдын хоол ундыг зайгүй хийж
Эцэж унаталаа л гүйдэгсэн ээж минь
Ахыг жолооч болгож өгөхийг гуйж
Аргаданхан байдагсан аав минь
Заримдаа би унтах газаргүй
Цунзаатай тэргэн дээр чиг л
Зулаад газар чиг л унтдагсан
Төлгөн хонь гаргахад гурав хонохгүй
Дөчийн бетон боорцог хийхэд
Дөнгөж хоёрхон хонодог тул
Дэлгүүр хоршоонд гурилын ацаг тавьдагсан
Тэгээд бас хажуугаар нь
Тарвага алж боодоглон аавыг байж ядуулна
Тогоо нэрүүлж архи уугаад
Томчуул нь хэрэлдэж ээжийг зовооно
Улаан хуйхуу шиг нөхдүүд ирээд
Удаан байхыг нь яана даа
Тавин толгой малын нь
Талыг нь идээд л явдагсандаа гэвч

Маань шиг үржин мал нь өсөж
Манийн үед дамжигдаж ирсэн
Буянт дээдсийн минь буян хишиг
Булаг шиг ундарсаар ирсэн билээ
Цэвүүн цагийн жавар эцсэлж
Цагаан морин жилийн ардчилал үрслэв
Далан жил хаагдсан бөглөөг
Даанч түргэн онгойлгосноор
Хөөргөн залуус дээр нь гарч хөвөн
Хөгшид дээдэс доор орж хутгалдав
Зөвийг нь түүгээд авч ч болохгүй
Зөрүүг нь буцаагаад орхиж ч болохгүй
Олуулаа хэлцвэл буруугүй гэж сонгосон
Олигаархи маягийн 76 мангас
Монголчууд хэтийдсэн муугаа
Мангасаар зүйрлэн хэлж
Арван таван толгойтой
Атигар хар мангас гэдэг бол
Манай төр толгой нь данхайж
Мэргэн үгээр мэхлэхдээ уургын морь
Ажил хийдэг бие ганц
Ахиж явахдаа яст мэлхий гэж
Хүмүүс үглэн муулахад
Харин аав минь баяраар угтсан
Өлсгөлөн зарласан залуусыг дэмжиж
Өвөг Ренбучи Пакула багшийг
Өөрөө талбай дээр очиж
Өөдрөг үйлийг адисласанд
Жинхэнэ хуврага гэлэн хүн юм

Жинхэнэ бодьсадба хүн юм гэж
Шавдуулан намайг дагуулан
Шавь орж шарга морь өргөв
Ардчилалын ажил үйлийг
Аав минь баяртай угтаж
Ажил үйл ярьж эхэлсэн юм
Хуучин сүмээ сэргээе гэж
Хэсэг нөхөдтэйгээ хамтран
Заяынхаа хүрээг нээж
Заяа тавилангаараа эргэн лам хувцсаа өмсөв
Унзад болж удаагүй байтал намайг
Урагшаа Энэтхэгт сурахыг тулгасаар
Далай багшийн намжираа дацанд
Дарамсалаад очихоор явбаа
Тэнд гурван жил сурч байтал
Тэр нэгэн шөнө аав минь
Хүү минь үүдээ гэх аавын дуу гарахад
Хаая гэрээ санаад зүүдэлж байна гэж бодтол
Хажууд нь түвд хүн дуугарав
Хаалга онгойлгож босож харвал
Монгол дээл, гутал, шовгортой
Миний аав богцоо мөрөлсөөр зогсож байв.
Жар гарсан настай өвгөн
Жагарын халуун оронд
Хүүгээ гэсэн чин бодлоор
Хүрээд ирсэн юм аав минь наддаа
Би бөөн баяр хөөр болж
Багш, гэсгүй нараасаа зөвшөөрөл авч
Бөгс эргэх зай байхгүй ч өрөөндөө

Байрлуулж ор засаж өгөв аавдаа
Олон лам нарын ном хурах чимээ
Орой өглөө лам нарын цайны дохио
Энгийн олноос тусгай байдал
Эмх журамтай гэсгүй авир зэрэг
Хуучин заяын хүрээний байдал
Хичнээн их адилхан байгааг хэлдэгсэн
Аав минь надтай сар шахуу болж
Аргагүй виз нь дуусаж буцах дөхлөө
Дээрхийн гэгээн Далай багшдаа
Дэлгэрэнгүй бараалхал соёрхов
Зая гэгээнтний дүр тодруулах
Захиа бичгийг гардуулав
Аймгийн хийд, болон даргын бичиг
Ард олны хүслийг дамжуулав
Заавал тодруулж өгнө гэсэн
Зарлигийг нь сонсоод баярлаж билээ
Аавыг гаргаж Дели орохдоо
Адистэдтэй Дорждан бодьгаяа
Ражгари, ганга, гүши нагар гэх
Бурхан багшийн ном айлдсан
Бүхий л газарт очиж мөргөв
Бихарын гуйлагчингуудад мөнгө өгч
Бурханыг хүндлээгүйн үйлийн үр гэдэгсэн
Бараан царайтай Энэтхэгчүүдийг
Бие хаа гар гэж үдээрээ үдээр гэж
Биднийгээ бас инээлгэж явдагсан
Онгоцны буудал дээр гаргаж өгөх гэж
Олон юмандаа түүртэж явахад минь

Аав нь авьяа даа гэж хэлээд
Ачаа тээшээ хөнгөхөн аваад ордогсон
Жаран дөрвөн настай өвгөн аав минь
Жагар Энэтхэгийн оронд мөргөвөө
Хоёр жилийн дараа Монголд Далай багш
Ховор номын авшиг дүйнхорын ван айлдахад
Аав минь өглөгийн эзэн болж
Айраг идээгээ барьж хоёрдохоо золгов
Замбуулингийн таван дагшин оронд
Залбирч мөргөхөөр Энэтхэгт очин
Дараа нь хүүхдүүдээ дагуулж
Дайдү хот Бээжингээр дамжиж
Утайн таван үзүүрт ууланд
Утлаг уйгуулж хадаг өргөн мөргөөд
Богд ламын мэндэлсэн Гүмбүнд
Буцахдаа саатан хурал хуруулав
Тансан лам баруунд зорчсон шиг
Төрөл садан, хүүхдүүдээ дагуулан
Завгүй гээд буянаас ухрах нөхдийг
Заавал яв гэж биеэр эргэл мөргөл хийлгэн
Буян гэдэг амар бус гэдгийг
Биеэр мэдрүүлж явжээ аав минь
Тэвэр тохой өндөр Бурхан багш
Том ганжар бодь гөрөөс хоролын хамт
Ганжуурын 108 боть ёнзог бүрэн
Гадуур нь торгон баринтаг донтортой нь
Аймгийнхаа хийдэд зориулан
Ах дүү нар ам бүлээрээ нийлэн
Хойшдоо баригдах шинэ хийдэд

Хандив өргөл болгон барьж билээ
Манайханы удам 6-7 үеээрээ
Маань унших хуврагаар тасраагүй
Урагшаа Лхасад ном үзэн гэгээрч
Урьд дүрийн Заяын гэгээдийн
Бараа болооч сойвон гонироос эхлэн
Багш ёнзон нь хүртэл байсан юм гээд
Түвдийн Лхасад мөргөх санал тавьж
Танил хүмүүсээр дамжуулан сургалж
Бэлтгэлээ сайтар базаагаад
Бид хоёр лхасад мөргөж билээ
Сэнбэрээ гэсүмд хурал хуруулж
Сэнгээ гэвшийн хамцанд очиж
Сонин гойд түүхийг нь сонсон
Сэтгэл юугаа сэргээж явлаа
Зову бурханд дээж тавин
Зулын шар тосоор хандив өргөв
Өндөр газарт миний бие муудахад
Өвгөн аав минь намайг асарч тойгдон
Хэлгүй мөртлөө гадагш гарч
Хаанаас л юм бүү мэд мах авчирч
Хөтөч болон дагуулж яваа намайг
Хар шөл эмтэй уулгаж анагаав
Гадна байгаа эрээн бараан хүмүүсийг харж
Гахайн жаргал тохойдоо гэгчээр
Гайгүй жаргалтай харагдана
Гончигсүмийг шүтсэний буян гэдэгсэн
Бид хоёр лхасад хэд хоноод
Бээжингээр дамжин буцаваа

Хүрээ хийддээ хоёр бишгүүр
Хүүхнүүддээ үйтэн хуар торго
Хүүхдүүддээ цөмд нь бэлэгтэй ирлээ
Хаа явсан ч ингэж сурагсан даа
Хотоос хөдөөлөхдөө ч гэсэн
Хөдөөнийхөндөө бэлэг ганзагтай
Хүрээнийхэндээ зэдтэй очдогсон
Аав минь алсад явсан хүн бүрийг
Аяыг нь тааруулаж эргэдэгсэн
Цэцэрлэгт орсон хүүхдийг шагнадаг
Цэрэгт явсан хүн бүрийг эргэдэг
Энэтхэгт сурсан намайг
Эрхүүд сурсан Дагийг хүртэл
Боломж бололцоо бүрээрээ
Болвол эргэхийг боддогсон
Эрт багадаа хүрээнд сууж
Элэгээ бэтгэртэл гэрээ санаж
Аавaас эрт салж өнчирсөндөө ч тэрээ
Ах дүү нартаа амин хайртай нэгэн байлаа
Дөрвөн дүү нь том ах гэж хүндэлдэг
Дөрвүүлээ хань гэр бүлтэй ч гэсэн
Амьдралын нарийн ширийн зүүлээ
Ахтайгаа л зөвхөн ярьдагсан
Ааруул тосны сайн мууг
Айраг цагааныхаа эссэн эсэхийг
Ахаараа шалгуулж сэтгэл амардаг
Аашилж загнах тохиолдол бүрт
Аядуу хүлээцтэй хандаж сурсан
Аав ээжийг нь орлох амин ах нь аав байлаа

Нүүж суухаа ч гэсэн
Нүүдэл бэлчээрээ ч гэсэн
Амь амьдралын бүхий л зүйлээ
Ахдаан даатган сүжгэлдэг байв
Аавын маань ганц төрсөн дүү
Амаг хэмээх Цэрэнжаргал
Гэрээрээ дүүрэн үр ачаа тойруулж
Гэдгэр жорх, царай гэж хочлон
Инээд онигоогоор дүүрэн
Иймэрхүү нэгэн өвгөн байв
Ууцны голоо ааруултай боож
Улаан амгын арслан гэх боовтой
Сар шинийн ууц болгож
Жил болгоон илгээдэгсэн
Амаг : ар дагзандаа хонхор сорвитой л доо
Амгаа та яагаад ийм боловоо гэхэд
Японы самуураатай барцалдаад
Явруулчихсан юм винтовний бөгсөөр гэж инээлгэдэгсэн
Ааваас сүүлд учирыг нь асуухад
Адуунд өшиглүүчихсэн юм байна лээ дээ
Нүүж суугаад амаг гэртээ ороод
Нүүрийг нь тавиад бандан засаагүй оронд сууж
Хойшоо гэдэргээ тас саваад
Хоёр хөл нь дээш гозойгоод
Хананд толгой нь таарчихаад байтал
Хүүхэн нь гаднаас шагайж хараад
Хөлөө сэврээж байгаа юмуу аавaa гэсэн гэдэг
Нэг их цас унасан хүйтэн намар
Нилээд шөнө манайхыг андуурч

Хаалгаар согтуу ороод иртэл
Хай муу золиг яаж яваан гэх
Аавын дууг сонсмогцоо айгаад
Алга болоод олдодгүй
Хөлдөж үхнэ гэж шөнөжин эрээд олсонгүй
Харин өглөө болгоод хартал
Тугалын хашаанд шавхайн дээр
Тухлаад унтаж байсан гэдэг
Үнэхээр эрүүл, согтуу алиндаа ч
Үнэнч журмаар ахыгаа хүндэлдэг
Тэр журмаа насан эцэслтэлээ
Тавилгүй өнгөрсөн дүү нь байжээ
Нутагтаа миний аав минь
Наадам болгоны индэрт ерөөл хэлж
Нас насны морины цол дууддаг
Найр болгоны хойморт байж
Нээлт магнай дууг дуулдаг
Тод авьяасыг нь төр үнэлээгүй ч
Түмэндээ танигдсан сод хүн байжээ
Төлөг тавиулахаар ирэх хүн олон
Төрийн томчуулч бас цөөнгүй
Хот хөдөөнөөс гэр дүүрэн хүнтэй
Хоног өдрийг өнгөрөөдөгсөн
Шашны дээдийн манай зиндааны бурядуудыг
Шалгаж аав минь их тоглодогсон
Түрүүчээр манайд ирэхэд нь
Тонилгох ном үзэж байна уу?
Тоножидэх ном үзэж байна уу? гэхэд
Тонилгах гэдэг нь гүрэм засал

Тоножидэх гэдэг нь эм зурхайг хэлсэн
Ягт нэр байсан л даа
Баахан бодож байснаа тэд
Бавуу лам алийг нь ч үзээгүй гэхэд
Булат би ойлгоогүй гэж дүйвүүлэв
Балдан би мэдэхгүй байна гэхэд
Багш нар заана би сурна гэж
Бандид хамба маань хариулж
Аавд минь их таалагдаж
Айхтар содон буряд гэж билээ
Хожим Дамба хамба болоод
Хойшоо бурядад ирэхийг урьж
Урилга ёсоор аав бид хэд
Улан-Үде хотод зочлон очиж
Иволгийн дацанд хүндэт зочин болж
Их байгаль далайд дүлцэн өргөж
Зандан зууд очиж мөргөж
Замаараа олон дацанд очсон
Умраас умарт гэх Бурханы лүндэнчилэн
Улан-Үде бурядаар шашин дэлгэрч гэж
Аав минь сэтгэл хангалуун
Алтанбулаг нутаг уруугаа ирж билээ
Наян тавны нь ой нижгэр олон хүнтэй
Нутагтаа том найр хийж билээ
Зургаан насны морь уралдаж
Зуугаад бөхчүүл зодоглон барилдав
Түрүү морь бөхчүүлдээ
Таван ханатай гэрээр байлав
Төмөр очир дарга тэргүүтэй

Төрийн томчуул хүндэт медалиар шагнав
Бас аймаг хотын лам нар
Бат оршил мандал өргөв
Хот хөдөөнөөс олон гийчид ирж
Хоёр гурав хоног найрлав
Хол ойроос дуучид ирж
Хүндэтгэлийн аялгуу олныг өргөв
Аав маань Жамбацэрэн гэгээнтнийг
Арал толгойд морилон саатаж
Хүрээлэн буй хайрхан уулаа
Хүндэлэн тахисан түүхийг ярьж
Уртаас урт том гаансыг
Улаан өнгөтэй авдраас гаргаж
Тамхи шившэж байсныг
Тодхон санагдсанаа хэлэв
Энэхүү түүхэн дурсгалт газар
Эвийн суврага барихаар болж
Хот газраас урчуул авчирч
Ховор нандин шүншиг хийж
Хориод хоногийн дотор
Хийж бүтээж дүүргээд
Сая тодорсон Гэгээнээ залж
Сайтар тахилга равнай уншиж
Бэсрэг наадам зохиож
Бөх барилдаж, морь уралдав
Жил болгон аав минь мухар хужиртын рашаанд
Жижигхэн хүүхдүүдээ дагуулсаар очиж
Рашаан ууж амрахдаа биш
Адистэд жинлав хүртэхээр ирдэгсэн

Гавж Уртаатай удаан ярилцан
Гэргэн ламхайн үр ач болон
Зодвоо Цогоо гэх шавь нартайгаа
Зөвлөлдөн байж тэнд суврага бүтээв
Жинхэнэ ёсоор нь шүншиглэж
Жүнш гуай гаар урлуулсан энд ирэхдээ
Гэгээний мэндэлсэн рашаан уулгаж
Гэрийн буйрны шороог сахиуслан залдаг байв.
Зая Лувсанпэрэнлай гэгээнтний
Захиж өвлүүлсэн гурван адис нь
Суврага хайрханы арцаар утаарай
Сэжиг бузар бүгд ариусна
Гэрийн буйрны шороог минь зүүж яв
Гэг дотгор халдах учиргүй
Хүй угаасан рашаанд минь орж бай
Хат суулган бие эрүүлжих увидастай
Төрөл ойрхойн байя гэвэл та нар надтай
Түнрэв солдивийг минь унш гэж
Цэвүүн цагийн өөрийн шавь нартаа
Цонхны нар шиг үлдэх аргийг нь
Хэн хүнгүй дээдэлж явбал
Хэрэг зорилго бүтнэ гэдэгсэн аав минь
Бас нэгэн түүхийг дэлгэн
Бидэнд ингэж өгүүлэвээ:
Энгэрийн хуш модон олонч
Эн тэнцүү ургадаггүй шиг
Ээжий аавын хүүхдүүд
Элдэв янзын араншинтай
Заяын шавийн Зэхэр бөндгөр гэж

Зантай хулгайч сайн эр байжээ
Сайн эрчүүлээс илүү болох гэж
Санаа элдэвийг сэдэн байж
Даян дээрхийн бөөгийн онгон хүлэг хулгайлж
Даяр алдраа дурсгах санаа өвөрлөн
Бүтэн жил шахуу байх газар
Байдал авирийг сайн судалж
Өвөл цас зузаан орж
Өл хоол муудах цагаар нь
Өвс цуван тавьж хашаанд оруулаад
Өврөөсөө бугуйл гарган урхидаж
Исгэлэн эмнэг дээр нь
Ид шидтэй онгон хүлгийг
Чихдэж дарж хазаарлаад
Цоров хийгээд зайдан морьдсонд
Чарлан шээс алдан булигаад
Цасыг хашаанаас малтаад гаргасан мэт болгов гэнэ
Удсан ч үгүй хүмүүс ирэхээр нь
Унасан мориныхоо хүзүүнээс уяаад
Хар хурдаараа давхисаар
Харанхуй шөнө ойд орж унтав гэнэ
Гэтэл их зайрангууд уурлан
Гэнэт тэнгэрээс заль буулгасанд
Багш минь гэгээн минь гэж залбирсанд
Баруун чихийг нь шүргээд унажээ
Гэгээнтний шороог биедээ авч явснаас
Гэнэтийн аюулаас нэг аврагдсан ч
Арьс махны нь завсраар бөөгийн ховдол гүйж
Амь тавин өвтгөсөөр

Арай ядан нутгын зах орон
Ахан дүүсээ дуудаж гэртээ харьжээ
Ах гэлхайгаар гүрэм засал
Амин золиг гарган байж
Маарамба Даваагаар түрэм хийлгэж
Мах арьсны завсраас ховдолыг авч
Аяганд хийгээд тавьж харахад
Арзганаад хөдөлж байсан гэдэг
Харсан хүмүүс ам дамжуулан ярьж
Харин би ээжийгээсээ сонссон
Эмээгийн талыг дурсваасуу:
Мунижав өвөгийн ах лам
Маам гялхай гэдэг байжээ
Бага наснаасаа хүрээнд сууж
Багагүй эрдэм номтой болов.
Баруушаа ламын гэгээний хийдээс
Багадаа ирсэн үнэнч шавь нь
Багштайгаа нутагтаа очихыг
Байн байн гуйсаар явсан гэдэг
Тэнд хориод жил ном зааж
Тэнгэр бурхны авралаар хамба болов
Овоо ч хэдэн мал хөрөнгөтэй
Олны танил нэгэн болжээ
Санамсаргүй хөдөө явж байгаад
Саахлан буусан айлд орвол
Хижээлдүү насны аав ээж хоёр
Хэрэг шүүж, бэрээ хөөж байгаа болтой
Хүүхэн тайван уужуу зангаар
Хадам ээжий аавдаа хандан

Үхэх хүний үгийг сонс
Гаргах малын хишгийг ав гэж
Ардын ёсонд байдаг билээ
Ая дуграагаа өргөөд явъя даа гээд
Урт сайхан хүрэн
Уужим холоос гүйдэлтэй гэж
Уянгалуулан шуранхайлах дуунд
Уярсан хоёр аав ээж нь
Уйлан байж бэрээ хөөхөө болив гэнэ
Энэхүү үйлийг харсан хамбын
Элэг зүрх нь энэрэлээр шаналан
Нүүрэндээ үстэй урт сайхан хүрэн гүйгээд ирж байхад
Нэртэй зүстэй хүний үр яагаад
Нутаг ус элгэн саднаа бодохгүй гэж гээд
Ажлаа жам ёсоор нь өгөөд
Арван цагаан тэмээ хөсөгтэй
Азарга азаргаар адуу мал
Албат иргэд шавь нартайгаа
Төрсөн нутагтаа сар явж очин
Төмөртийн шил дээр үдлэн
Даагын талаар дамжин
Дөрөлжин дээр гарч ирээд
Аргал түүж буй охиноос
Айл асууя гэж дуудаад
Аргатай аргалаас нь авч өвөрлөөд
Мунижавынх хаана вэ гэхэд
Манайх гээд аавын ээж дагуулж ирсэн гэдэг
Олон жил уулзаагүй ах дүүс
Оргилуун баяр хөөрөөр уулзав

Хөсөг малаа төвхнүүлэж
Хэдэн өдөр хууч дэлгэв
Анхдугаар Зая гэгээний үеэс манай хан
Арваад гавж эрдэмтэй лам нар
Түүний дотроос дөрвөн лам нь
Төвд явж эрдэм сурсан гэдэг
Хамгийн олон жил ном үзсэн нь
Хясааны урьд талын ламхай мэндэлдэгт мэндэлсэн
Лхасад 13 жил ном үзэн
Лхаарамбын мяндаг авсан
Зая Лувсанжигмид дорж гэгээний багш
Зурхайч Цэвээн ламхайгаас та долоон жил илүү
Хол газар харьд байж хатуужиж
Хамгийн анхны хамба цолтон болж
Хамаатан ураг садан бидний
Хийморийг сэргээсэн гэж
Ам амандаа сайшаан магтаж
Арав тав хоног болоход
Ах лам нь авчирсан мал хөрөнгөө
Ах дүүдээ тараасан гэдэг
Түүнээс хойш манайхан
Төл мал арвинтай ламын гэгээний угшалтай болж
Хамбыг дагаж ирсэн албатаар
Хонь малаа харуулж туслуулдаг
Хэд хэдэн хамжлагтай байсан гэдэг
Энэхүү түүх намтарыг бидэндээ ярьж
Элгэн садандаа тустай явахыг захиж
Сал эвдэрвэл далайн ерөөл
Тал эвдэрвэл тамын ерөөл

Ах дүү нартай эвтэй явж
Ариун бурхдад сүсэгтэй бай.
Дүйнхорын шашин дэлгэрнэ
Дүйнхорын хуралыг бүү тасал
Хоолоо дуран дээр нь болж сур
Хөгшрөх тутам хүнс аягаа багасаг
Аавынхаа нэг муу үйлийг заавал хорьж бай
Арав таван малаа бүү тасал гэж
Захиасаа бүгдийг хэлээд
Замбуулинг орхисондоо аав минь.
Бид боломжоороо буян хийж
Буман маань хэвлэн тараан уншуулаж
Гэртээ Лхагвасүрэн унзад тэргүүтэй лам нар залж
Гүнрэг бурханы чого дэлгэр уншуулав
Хойд мөрийг нь Далай багш, Богдод айлтгуулав
Хөсөг жуузанд хүндлэн залж
Баруун түрүүний зүүн хунхад
Бэлтгэлээ сайтар базаан
Намжираа дацангийн Жамц багшаараа ламтуулан
Нийт гучаад лам нар цугларан гал мандал өргөн
Бурханч лам Пүрэвбатаар чобонботуулан
Бүгд дор бүрнээ маань хөгжөөн уншиж
Үнс чандрууг нь бумбанд түүн авч сувраглан
Үлдсэн хэсгийг нь нутагтана залж билээ
Дараа нь бид бодь суварга бүтээн
Дансүрэн толгойд залан байрлуулав
Хавар цаг хүйтэн байсан боловч
Харин биднийг очиход дулаарсаныг
Хайрхан уулс төгрсөн нутаг нь

Хайрт аавыг минь хүлээж авсан шинж гэж ойлгодог
Хожим нь миний зүүдэнд ирж
Хонон өнжин хөөрөлдсөнийг
Маргааш өглөө нь би босож буян хийж
Маань ерөөл гандад айлтгуулав
Тэр өдөртөө шүлгийн үг сэтгэлд орж
Тэгсгээд ая олж дуу хийснийгээ толилуулъя
Гүн шөнийн нойрон дунд
Гүйгээд ирэх юм аав минь наддаа
Гийх үүрийн гэгээн цолмонгоор
Гэрт минь алга би зүүдэллээ
Буяныг дагсан буурал аав минь
Бурханы орондоо лавтай залраадаа
Бусдын төлөө энэрэнгүй сэтгэлээрээ
Буурай хүүгээ санаж л суунуу та
Эргэх орчлонгийн манан буданд
Эргүү хурга шиг төөрөх намайгаа
Элдэв раншинт энэхэн замбуу дээр
Эерэгээр хөтлөх бурхан л байжээ та
Хожимоо гэмших тэнэгхэн үр тань
Хойдын буянд нь суварга л бүтээлээ
Хойшдоо гэмшилгүй байхын төлөө
Хамтдаа л байхдаа ачийг нь хариулаарай
Энэхүү бэсрэг найраглал маань
Ээжий аавaa дурсах сэтгэл минь байлаа

"Wherever the Buddha's teachings have flourished,

either in cities or countrysides,

people would gain inconceivable benefits.

The land and people would be enveloped in peace.

The sun and moon will shine clear and bright.

Wind and rain would appear accordingly,

and there will be no disasters.

Nations would be prosperous

and there would be no use for soldiers or weapons.

People would abide by morality and accord with laws.

They would be courteous and humble,

and everyone would be content without injustices.

There would be no thefts or violence.

The strong would not dominate the weak

and everyone would get their fair share."

✻THE BUDDHA SPEAKS OF
THE INFINITE LIFE SUTRA OF
ADORNMENT, PURITY, EQUALITY
AND ENLIGHTENMENT OF
THE MAHAYANA SCHOOL✻

Taking Refuge with a mind of Bodhichitta

In the Buddha, the Dharma and the Sangha,
I shall always take refuge
Until the attainment of full awakening.

Through the merit of practicing generosity
and other perfections,
May I swiftly accomplish Buddhahood,
And benefit of all sentient beings.

The Prayers of the Bodhisattvas

With a wish to awaken all beings,
I shall always go for refuge
To the Buddha, Dharma, and Sangha,
Until I attain full enlightenment.

Possessing compassion and wisdom,
Today, in the Buddha's presence,
I sincerely generate
the supreme mind of Bodhichitta
For the benefit of all sentient beings.

"As long as space endures,
As long as sentient beings dwell,
Until then, may I too remain
To dispel the miseries of all sentient beings."

With bad advisors forever left behind,
From paths of evil he departs for eternity,
Soon to see the Buddha of Limitless Light
And perfect Samantabhadra's Supreme Vows.

The supreme and endless blessings
of Samantabhadra's deeds,
I now universally transfer.
May every living being, drowning and adrift,
Soon return to the Pure Land of Limitless Light!

✻ The Vows of Samantabhadra ✻

I vow that when my life approaches its end,
All obstructions will be swept away;
I will see Amitabha Buddha,
And be born in His Western Pure Land of
Ultimate Bliss and Peace.

When reborn in the Western Pure Land,
I will perfect and completely fulfill
Without exception these Great Vows,
To delight and benefit all beings.

✻ The Vows of Samantabhadra Avatamsaka Sutra ✻

DEDICATION OF MERIT

May the merit and virtue
accrued from this work
adorn Amitabha Buddha's Pure Land,
repay the four great kindnesses above,
and relieve the suffering of
those on the three paths below.
May those who see or hear of these efforts
generate Bodhi-mind,
spend their lives devoted to the Buddha Dharma,
and finally be reborn together in
the Land of Ultimate Bliss.
Homage to Amita Buddha!

NAMO AMITABHA

南無阿彌陀佛

《外蒙文：佛法從印度傳佈至蒙古及外蒙的過程》

財團法人佛陀教育基金會 印贈

台北市杭州南路一段五十五號十一樓

Printed and donated for free distribution by

The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation

11F, No. 55, Sec. 1, Hang Chow South Road, Taipei, Taiwan, R.O.C.

Tel: 886-2-23951198 , Fax: 886-2-23913415

Email: overseas@budaedu.org

Website: http://www.budaedu.org

Mobile Web: m.budaedu.org

This book is strictly for free distribution, it is not to be sold.

ЗАРЖ БОРЛУУЛАХЫГ ХОРИГЛОНО

Printed in Taiwan

3,500 copies; September 2018

MO040 - 16018